

**T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
ARKEOLOJİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**ERKEN DEMİR ÇAĞI'NDA DOĞU EGE'DE PİŞMİŞ TOPRAK
FİĞÜRİN ÜRETİMİ**

Elif Dilan ERDOĞAN

**Danışman
Dr. Öğretim Üyesi Gözde ŞAKAR**

MANİSA-2021

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Erken Demir Çağı’nda Doğu Ege’de Pişmiş Toprak Figürin Üretimi**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

25/05/2021

Elif Dilan Erdoğan

ÖZET

ERKEN DEMİR ÇAĞI'NDA DOĞU EGE'DE PİŞMİŞ TOPRAK FİĞÜRİN ÜRETİMİ

Erken Demir Çağ'da Doğu Ege bölgesinde üretilmiş olan pişmiş toprak figürinlerin incelendiği tez çalışmasında Doğu Ege'deki etkileşimin açıklanması amaçlanmıştır. Bu tez çalışmasında “Doğu Ege’de genel bir etkileşim var mıydı? Doğu Ege sınırını oluşturan bölgeler birbirleriyle ne kadar etkileşim halindeydi? Bu bölgedeki atölyeler yerel bir geleneğe sahip miydi? Arkaik dönemdeki üretim geleneği Geometrik Dönem ’den mi geldi?” sorularına yanıt aranmıştır. Bu dönem ile ilgili gerçekleştirilen kazı çalışmalarında ele geçen Erken Demir Çağ pişmiş toprak figürin buluntusu oldukça az sayıdadır. Altı bölümden oluşan tezde Doğu Ege ile sınırlandırılan alan Rhodos, Kos, Samos, Khios ve Batı Anadolu’yu (Klaros, Ephesos Artemis Tapınağı, Miletos ve Erythrai) kapsamaktadır. Öncelikle bu bölgelerden ele geçen figürinlerin bulundukları alanlardan bahsedilmiştir ve figürinler teknik, stilistik ve ikonografik olarak değerlendirilmiştir. Ardından bu figürinlerin komşu bölgelerle kıyaslamaları yapılmıştır. Köken ve etkileşim bölümünü oluşturan kısımda ise figürin üretiminde Kıbrıs, Girit, Yunanistan ve önceki çağlardaki figürin gelenekleri ile olan benzerlik ve farklılıklar tartışılmıştır. Sonuç kısmında ise Girit ve Kıbrıs’ta kullanılan figürin tiplerinin ve tekniklerinin Doğu Ege’de benzerlerinin görülmesinin Kıbrıs ve Girit etkisine işaret ettiği anlaşılmıştır. Ancak Doğu Ege’ye özgü bir bütünlüğün olmadığı fikrine ulaşılmıştır. Ek olarak önceki dönemlerdeki figürin geleneğinin sürekliliği saptanmıştır. Çalışma esnasında doğrudan Erken Demir Çağı’yla ya da bu dönemin figürin geleneğiyle ilgili yayının sınırlı olmasından ve figürinlerin az sayıda ve farklı yerlerden parçalar halinde ele geçmiş olması gibi sebeplerden dolayı sonuçların yeni bulgularla değişebileceğini de belirtmek gerekir.

Anahtar Kelimeler: Protogeometrik Dönem, Geometrik Dönem, Figürin, Doğu Ege, İyonya.

ABSTRACT

TERRACOTTA FIGURINE PRODUCTION IN THE EASTERN AEGEAN IN THE EARLY IRON AGE

In the thesis study, which examined the terracotta figurines produced in the Eastern Aegean region in the Early Iron Age, it was aimed to explain the interaction in the Eastern Aegean. In this thesis study is sought an answer to the questions of "Was there a general interaction in the Eastern Aegean? How much were the regions that formed the Eastern Aegean border in interaction with each other? Did the atelier in this area have a local tradition? Did the manufacturing tradition in the Archaic period come from the Geometric Period?". The Early Iron Age terracotta figurines found during the excavations related to this period are very few. In the thesis consisting of six chapters, the area limited by the Eastern Aegean covers Rhodes, Kos, Samos, Chios and Western Anatolia (Claros, Ephesus Temple of Artemis, Miletos and Erythrai). First of all, the areas where the figurines were found in these regions were mentioned and the figurines were evaluated technically, stylistically and iconographically. Then, comparisons of these figurines with neighboring regions were made. In the origin and interaction section, the similarities and differences in figurine production with the figurine traditions of Cyprus, Crete, Greece and previous ages are discussed. In the conclusion section, it was understood that the first use of wheels in zoomorphic figurines and the skirt of "woman / goddess figurines with raised arms" in the Bronze Age and Crete, points to the Cretan influence in the figurine tradition and the continuity from the Bronze Age and the appearance of cavalry figurines and bell-shaped figurines in the Eastern Aegean, points to the Cypriot influence in the figurine tradition. In Greece, while Rhodes and Kos influences were especially striking, traces of Crete and Cyprus influence were also observed. As a result, while it is possible to talk about the influence of Cyprus and Crete throughout the Eastern Aegean, it has been reached the idea that there is no unity specific to the Eastern Aegean. It should also be noted that the results may change with new findings due to the limited publication of the Early Iron Age or the figurine tradition of this period and the figurines being found from different places, in fragments and in small numbers.

Keywords: Protogeometric Period, Geometric Period, Figurine, Eastern Aegean, Ionian.

TEŞEKKÜR

Tez çalışmam esnasında bana her türlü desteği sağlayan, bilgi ve tecrübeleriyle beni yönlendiren, sonsuz sabırla beni çalışmaya teşvik eden ve güven veren sevgili danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Gözde Şakar'a, hayatımın her anında maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen, bu zorlu süreçte yılmadan yanımda olan ve beni cesaretlendiren değerli aileme ve eşime içtenlikle teşekkür ederim.

Elif Dilan ERDOĞAN
Manisa, 2021

İÇİNDEKİLER

DIŞ KAPAK SAYFASI	i
İÇ KAPAK SAYFASI	ii
TEZ ONAY SAYFASI	iii
TEZ VERİ GİRİŞ ve YAYINLAMA İZİN FORMU	iv
YEMİN METNİ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
TEŞEKKÜR	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xiv
ŞEKİLLER LİSTESİ	xv
EKLER LİSTESİ	xvii

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM RHODOS

1.1. BULUNTU YERLERİ VE KONTEKST	6
1.1.1. Lindos	8
1.1.2. Kamiros	10
1.1.3. Ialysos	13
1.2. TEKNİK	15
1.2.1. Şekillendirme Teknikleri	15
1.2.2. Detaylandırma Yöntemleri	16
1.2.2.1. Sivri Bir Alet Yardımıyla Detaylandırma Tekniği	16
1.2.2.2. Kıl Eklenerek Detaylandırma Tekniği	16
1.2.2.3. Damga Benzeri Nesne ile Detaylandırma Tekniği	17
1.2.2.4. Boya ile Detaylandırma Tekniği	17
1.3. TİPOLOJİ VE STİL	19
1.3.1. Antropomorfik Figürinler	19
1.3.1.1. Kadın Figürinleri	20
1.3.1.1.1. Ayakta veya Oturan Kadın Figürinleri	20
1.3.1.1.2. Dansçı/Müzisyen Kadınlar Grubu	21
1.3.1.2. Erkek Figürinleri	22
1.3.1.2.1. Savaşçı Figürinleri	22
1.3.1.2.2. Süvari Figürinleri	22
1.3.1.2.3. Savaş Arabası/Araba Grupları	23
1.3.2. Zoomorfik Figürinler	23

1.3.2.1. Sığır/Boğa Figürinleri	24
1.3.2.2. At Figürinleri	24
1.3.2.3. Koç Figürinleri	25
1.3.2.4. Maymun Figürinleri	25
1.3.2.5. Yılan Figürinleri	26
1.3.2.6. Köpek Figürinleri	26
1.3.2.7. Kuş Figürinleri	26
1.4. ATÖLYE VE KÖKEN	26

İKİNCİ BÖLÜM

KOS

2.1. BULUNTU YERLERİ VE KONTEKST	32
2.2. TEKNİK	34
2.2.1. Şekillendirme Teknikleri	34
2.2.2. Detaylandırma Yöntemleri	35
2.3. TİPOLOJİ VE STİL	35
2.3.1. Kentauros Figürini (Şekil 22)	35
2.3.2. Çan Biçimli Figürinler (Şekil 23)	36
2.4. ATÖLYE VE KÖKEN	36

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAMOS

3.1. BULUNTU YERLERİ VE KONTEKST	38
3.2. TEKNİK	41
3.2.1. Şekillendirme Teknikleri	41
3.2.2. Detaylandırma Yöntemleri	42
3.2.2.1. Sivri Bir Alet Yardımıyla Detaylandırma Tekniği	42
3.2.2.2. Kıl Eklenerek Detaylandırma Tekniği	43
3.2.2.3. Damga Benzeri Nesne ile Detaylandırma Tekniği	43
3.2.2.4. Boya ile Detaylandırma Tekniği	43
3.3. TİPOLOJİ VE STİL	44
3.3.1. Antropomorfik Figürinler	45
3.3.1.1. Kadın Figürinleri	45
3.3.1.1.1. Ayakta Duran Kadın Figürinleri	45
3.3.1.1.2. Dansçılar/Müzisyenler	46
3.3.1.1.3. Tahtta? Oturan Kadın Figürinleri	46

3.3.1.1.4. Çıplak Kadınlar	47
3.3.1.2. Erkek Figürinleri	47
3.3.1.2.1. Ayakta Duran Giyimli Erkekler	47
3.3.1.2.2. Ayakta Çıplak Erkek Figürinleri	48
3.3.1.2.3. Süvari Figürinleri	48
3.3.1.2.4. Savaşçı Figürinleri	48
3.3.1.2.5. Araba/Araba Grupları	49
3.3.2. Antropomorfik Figürin Başları	49
3.3.3. Zoomorfik Figürinler	50
3.3.3.1. Sığır/Boğa Figürinleri	51
3.3.3.2. At Figürinleri	52
3.3.3.3. Koç Figürinleri	53
3.3.3.4. Kuş Figürinleri	53
3.3.3.5. Tekerlekli Atlar	53
3.3.3.6. Maymun Figürinleri	54
3.3.3.7. Dört Ayaklılar	54
3.4. ATÖLYE VE KÖKEN	55

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KHİOS

4.1. BULUNTU YERLERİ VE KONTEKST	58
4.2. TEKNİK	60
4.2.1. Şekillendirme Teknikleri	60
4.2.2. Detaylandırma Yöntemleri	61
4.2.2.1. Sivri Bir Alet Yardımıyla Detaylandırma Tekniği	61
4.2.2.2. Kıl Eklenerek Detaylandırma Tekniği	61
4.2.2.3. Boya ile Detaylandırma Tekniği	61
4.3. TİPOLOJİ VE STİL	62
4.3.1. Antropomorfik Figürinler	62
4.3.1.1. Kadın Figürinleri	62
4.3.1.2. Antropomorfik Figürin Başları	63
4.3.2. Zoomorfik Figürinler	63
4.3.2.1. Sığır/Boğa Figürinleri	63
4.3.2.2. At Figürinleri	64
4.3.2.3. At Biçimli Bir Kap Parçası	64
4.4. ATÖLYE VE KÖKEN	64

BEŞİNCİ BÖLÜM

BATI ANADOLU

5.1. KLAROS	66
5.1.1. Buluntu Yerleri ve Kontekst	66
5.1.2. Teknik	69
5.1.2.1. Detaylandırma Yöntemleri	70
5.1.2.1.1. Sivri Bir Alet Yardımıyla Detaylandırma Tekniği	70
5.1.2.1.2. Kil Eklenerek Detaylandırma Tekniği	71
5.1.2.1.3. Damga Benzeri Bir Aletle Detaylandırma Tekniği	71
5.1.2.1.4. Boya ile Detaylandırma Tekniği	71
5.1.2.1.5. Çimdik Tekniği ile Detaylandırma Tekniği	72
5.1.3. Tipoloji ve Stil	72
5.1.3.1. Antropomorfik Figürinler	72
5.1.3.2. Zoomorfik Figürinler	73
5.1.3.2.1. Boğa/Sığır Figürinleri	73
5.1.3.2.2. At Figürinleri	74
5.1.4. Atölye ve Köken	74
5.2. EPHESES ARTEMİS TAPINAĞI	76
5.2.1. Buluntu Yerleri ve Kontekst	76
5.2.2. Teknik	78
5.2.2.1. Şekillendirme Teknikleri	78
5.2.2.2. Detaylandırma Yöntemleri	79
5.2.2.2.1. Sivri Bir Alet Yardımıyla Detaylandırma Tekniği	79
5.2.2.2.2. Kil Eklenerek Detaylandırma Tekniği	79
5.2.2.2.3. Boya ile Detaylandırma Tekniği	79
5.2.3. Tipoloji ve Stil	79
5.2.3.1. Antropomorfik Figürin Başları	80
5.2.3.1.1. Kadın Figürin Başları	80
5.2.3.1.2. Erkek Figürin Başları	80
5.2.3.1.3. Süvari Parçası	82
5.2.3.2. Zoomorfik Figürinler	82
5.2.4. Atölye ve Köken	82
5.3. MİLETOS	84
5.3.1. Buluntu Yerleri ve Kontekst	84
5.3.2. Teknik	85

5.3.3. Tipoloji ve Stil	85
5.3.3.1. Antropomorfik Figürinler	86
5.3.3.2. Zoomorfik Figürinler	86
5.3.4. Atölye ve Köken	86
5.4. ERYTHRAİ ANTİK KENTİ	87
5.4.1. Buluntu Yerleri ve Kontekst	87
5.4.2. Teknik	88
5.4.3. Tipoloji ve Stil	89
5.4.3.1. Antropomorfik Figürinler	89
5.4.3.2. Zoomorfik Figürinler	89
5.4.4. Atölye ve Köken	89

ALTINCI BÖLÜM

ERKEN DEMİR ÇAĞ PIŞMIŞ TOPRAK DOĞU EGE FİGÜRİNLERİNDE KÖKEN VE ETKİLEŞİM

SONUÇ	102
KAYNAKÇA	111
EK	

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
Env. no.	Envanter numarası
Kat. no.	Katalog numarası
Lev.	Levha
M.Ö.	Milattan önce
No.	Numara
S.	Sayfa no
Ss.	Sayfadan sayfaya
yy.	Yüzyıl

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Lindos, Kamiros ve Ialysos yerleşimlerini gösteren Rhodos haritası	ek s.1
Şekil 2: Athena Lindia Kutsal alanı planı	ek s.2
Şekil 3: Kamiros genel plan: Akropolis ve Nekropolis	ek s.3
Şekil 4: Kamiros Athena Kutsal Alanı Planı D-E duvarları ve kuyunun görüldüğü plan	ek s.4
Şekil 5: Ialysos nekropolislerini gösteren bir plan	ek s.5
Şekil 6: Ialysos Platsia Daphniou'daki çan şeklinde kadın figürini	ek s.6
Şekil 7: Lindos MG/LG tarihlenen iki kadın figürini	ek s.6
Şekil 8: Lindos LG tarihlenen kadın figürini	ek s.6
Şekil 9: Lindos LG tarihlenen at figürini	ek s.6
Şekil 10: Lindos LG tarihlenen iki adet baş parçası	ek s.7
Şekil 11: Kamiros kadın figürini	ek s.7
Şekil 12: Zambico'dan yılan	ek s.7
Şekil 13: Lindos'tan kourotophos	ek s.7
Şekil 14: Lindos'tan müzisyen grup	ek s.8
Şekil 15: Kıbrıs'tan ithal savaşçı figürini	ek s.8
Şekil 16: Lindos - Kıbrıs'tan ithal süvari figürini	ek s.8
Şekil 17: Lindos - Kıbrıs'tan ithal Protogeometrik Dönem boğa figürini	ek s.9
Şekil 18: Lindos – Koç şeklinde plastik kap	ek s.9
Şekil 19: Lindos, çömelmış maymun şeklinde plastik kap	ek s.9
Şekil 20: Lindos, Kıbrıs'tan ithal köpek	ek s.9
Şekil 21: Kos- Serraglio ve Fadil Nekropoller	ek s.10
Şekil 22: Kos adasından M.Ö. 10. yüzyıl kentauros figürini	ek s.11
Şekil 23: Geç Geometrik Dönem çan biçimli figürinler	ek s.11
Şekil 24: Samos adası genel plan	ek s.12
Şekil 25: Samos Heraionu Genel Plan	ek s.12
Şekil 26: Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen sondajdan boğa figürini	ek s.13
Şekil 27: Kolları açık kadın figürini	ek s.13
Şekil 28: Kolları açık kadın figürini	ek s.13
Şekil 29: Kolları gövdesinin yanında kadın figürini	ek s.14
Şekil 30: Kolları gövdesinin yanında kadın figürini	ek s.14
Şekil 31: Dans eden kadın figürini	ek s.14
Şekil 32: Oturan kadın figürini	ek s.15
Şekil 33: Çıplak kadın	ek s.15
Şekil 34: Ayakta giyimli erkek figürini	ek s.15
Şekil 35: Ayakta çıplak erkek figürini	ek s.16
Şekil 36: Ayakta çıplak erkek figürini	ek s.16
Şekil 37: Süvari figürinleri	ek s.16
Şekil 38: Araba tekerlekleri	ek s.16
Şekil 39: Protogeometrik Dönem insan başları	ek s.17
Şekil 40: Geç Geometrik Dönem'e tarihlenen sakallı erkek başı	ek s.17
Şekil 41: Geç Geometrik Dönem'e tarihlenen kadın başı	ek s.17

Şekil 42: Subgeometrik Dönem'e tarihlenen poloslu baş	ek s.17
Şekil 43: Protogeometrik Dönem sığır/boğa figürini başı	ek s.18
Şekil 44: Erken Geometrik Dönem'e tarihlenen boğa figürini	ek s.18
Şekil 45: Orta/Geç Geometrik Dönem'e tarihlenen boğa/sığır figürini	ek s.18
Şekil 46: MÖ 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen boğa/sığır figürini	ek s.18
Şekil 47: Protogeometrik Dönem'den Erken Geometrik Dönem' geçiş evresine tarihlenen at başı	ek s.19
Şekil 48: Geç Geometrik Dönem'e tarihlenen at figürini	ek s.19
Şekil 49: Khios adası genel planı	ek s.19
Şekil 50: Khios Emporio yerleşimi	ek s.20
Şekil 51: Kolları yana açık kadın figürini	ek s.20
Şekil 52: Kolları vücudunun yanında duran kadın figürini	ek s.20
Şekil 53: Erkek? başı	ek s.21
Şekil 54: Erkek? başı	ek s.21
Şekil 55: Boğa başı	ek s.21
Şekil 56: Çark yapımı at figürini	ek s.21
Şekil 57: Genel Güney İonia Planı	ek s.22
Şekil 58: Klaros Kutsal Alanı Yuvarlak Sunağın iç yüzü	ek s.23
Şekil 59: Antropomorfik libasyon kabı	ek s.23
Şekil 60: MÖ 8. yüzyıla tarihlenen erkek başı	ek s.24
Şekil 61: Klaros boğa figürini	ek s.24
Şekil 62: Klaros boğa figürini ve başı	ek s.24
Şekil 63: Klaros at figürini	ek s.25
Şekil 64: Ephesos Artemision Planı	ek s.25
Şekil 65: Kadın figürinine ait baş ve kemer parçası	ek s.26
Şekil 66: Erkek? başı	ek s.26
Şekil 67: Konik başlıklı erkek başı	ek s.26
Şekil 68: Ephesos Artemisionu sığır figürini	ek s.26
Şekil 69: Miletos kenti planı	ek s.27
Şekil 70: Erythrai Antik Kenti	ek s.28
Şekil 71: Erythrai insan figürini	ek s.28
Şekil 72: Erythrai at figürini	ek s.29

EKLER LİSTESİ

EK 1: Şekiller

ek s.1

GİRİŞ

Erken Demir Çağ, öncesi ve sonrasındaki dönemlere oranla arkeolojik verilerin az ve dağınık olması, ayrıca yazılı kaynakların mevcut olmaması nedeniyle geleneksel olarak “Karanlık Çağ” olarak adlandırılmış bir dönemdir. Bununla birlikte özellikle Akdeniz dünyasının farklı merkezlerinde yapılmakta olan güncel araştırmalar bu döneme ait giderek daha fazla veri ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Erken Demir Çağ’ın atmosferini daha iyi anlayabilmemiz için dönemin özelliklerine kısaca bakmak faydalı olacaktır. Bu dönemin hemen öncesinde, Tunç Çağ’ın sonunda büyük bir kargaşa ortamı ile karşılaşırız. Dönemin birbirine yakın yönetim ve üretim sistemlerine ve silah teknolojisine sahip olan uygarlıkları; iklimde meydana gelen değişiklikler, depremler, saray ekonomisinin çöküşü ve göçebe grupların saldırıları ile baş etmek zorunda kalmıştır. Bu kargaşa ortamının etkisiyle dönemin güçlü devletlerinin ortadan kalktığı görülür. Örneğin, Tunç Çağı’nın güçlü uygarlıklarından biri olan Hitit İmparatorluğu yukarıda sayılan sebeplerden dolayı ağır darbe almış ve küçük kent devletleri olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ne kadar çekilmiştir. Bunun yanı sıra Batı Anadolu’nun en önemli kentlerinden biri olan Troia ise önce depremler sonucu büyük hasara uğramış ve yeniden iskân edilse de M.Ö. 1200’de göçebe topluluklar kenti yaşanamayacak hale getirmiştir. Aynı şekilde Levant bölgesinde yer alan kent devletleri de ortadan kalkmıştır. Ege Bölgesi’ne bakıldığında ise Myken saraylarının çöküşüyle karşılaşılır¹. Görüldüğü üzere dönemin sonunda birçok yerleşim tahrip olmuş veya terk edilmiştir ve bu tahribat Geç Hellas IIIC Dönemi’nin sonuna kadar sürmüştür. Tunç Çağı’nın sonlarında Linear B ve Hitit çivi yazısının kullanımının da artık ortadan kalktığı görülmektedir².

Bu dönemin en önemli aktörlerinden birinin Myken uygarlığının yıkılışına sebep olan göçebe topluluklardan Dorlar olduğu görülmektedir. Dorların hâkimiyeti altına giren Kara Yunanistan’ın güney kesiminde yaşayan halk göç etmek zorunda kalmıştır. Bu göç dalgası sonrasında Anadolu’nun doğusu dışında Demir Çağı’nın başladığı kabul edilmektedir³.

¹Aydın Cura, Geç Tunç Çağından Erken Demir Çağı’na Geçişte Ege (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü, 2017, Denizli, s. İv.

² Cura, s.83.

³ Y. Polat, “Ege Bölgesi”, **Türkiye Arkeolojik Yerleşimleri (TAY) Klasör 6 – Demir Çağı**, Ege Yayınları, 2008, s.8.

Erken Demir Çağ'a ilişkin çeşitli arkeolojik malzeme grupları ile başta Girit ve Attika olmak üzere pek çok bölgede karşılaşılmaktadır. Bu döneme ait Protogeometrik/Geometrik Dönem pişmiş toprak figürin buluntuları, başka buluntu grupları, özellikle de seramikler ile karşılaştırıldığında oldukça az sayıdadır ve bazı merkezler dışında bu dönemin koroplastik sanatının genel çerçevesini çizebilmek için genellikle yetersizdir.

Bu döneme ait figürinlerden Doğu Ege merkezlerinde üretilmiş olanların teknik, tipolojik ve etkileşim bağlamında incelenmesi bu tezin ana konusunu oluşturmaktadır. Bu noktada özellikle Arkaik Dönem'de koroplastik sanatı içerisinde bir bütünlük oluşturmuş, birbirleri ile yakın teknik ve stil özellikleri taşıyan Doğu Ege'deki merkezlerin, Arkaik Dönem'in öncesinde, daha az bilinen Erken Demir Çağı'nda yaptıkları üretimler, birbirleri ile ve diğer bölgeler ile etkileşimlerinin mevcut veriler üzerinden ortaya konması tezin amacını oluşturmaktadır.

Erken Demir Çağ'da Doğu Ege yerleşimlerinin başta Kıbrıs, Girit ve Kara Yunanistan'ı olmak üzere çeşitli bölgeler ile etkileşim içerisinde olduğu arkeolojik materyal üzerinden söylenebilmektedir. Özellikle Geç Geometrik Dönem'de arttığı bilinen bu etkileşimin koroplastik sanatına yansımaları ve önceki dönemlerden gelen geleneğin sürekliliği hâlihazırdaki yayınlar üzerinden tartışılmaya çalışılmıştır.

Tez çalışmasında Doğu Ege'de Erken Demir Çağ figürin buluntularına sahip olan Rhodos, Kos, Samos, Khios ve Batı Anadolu'daki Klaros, Miletos, Ephesos ve Erythrai kentlerinden ele geçen figürinler teknik, tipolojik, stilistik ve atölye/köken başlıkları üzerinden incelenmiştir. Bu merkezler ile özellikle yakın ilişkide olduğu anlaşılan Girit ve Kıbrıs arasındaki etkileşimin figürin geleneğinde var olup olmadığı üzerinde durulmuştur.

Tez kapsamında incelenen figürinler ile ilgili kronolojik üst sınır figürinlerin teknik ve stilistik özellikleri üzerinden belirlenmiştir. M.Ö. 7. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan kalıp ile üretim tekniği, koroplastik sanatta bir devrim yaratmış ve prehistorik dönemlerden gelen elde ve çarkta şekillendirme tekniklerinin yerini kademeli olarak almıştır. Teknik alandaki bu değişim stilistik özelliklerin de gelişmesini ve koroplastik sanatının aynı dönemde ortaya çıkan Yunan heykeltıraşlık sanatı ile bağ kurmasını sağlamıştır. Bu bağlamda koroplastik sanatta Arkaik Dönem özelliklerinin büyük ölçüde M.Ö. 7. yüzyılın ortalarında, kalıp teknolojisi kullanılmaya başladıktan sonra yerleşmeye başladığı söylenebilir. Bu nedenle tezin kronolojik üst sınırı M.Ö. 7. yüzyılın başı olarak değil daha çok M.Ö. 7. yüzyılın

ortaları olarak kabul edilmiş ve söz konusu merkezlerde ortaya çıkarılan, “Geometrik gelenekteki” el ve çark yapımı figürinler tezin kapsamı içerisinde değerlendirilirken kalıp yapımı figürinler tezin kapsamı dışında bırakılmıştır.

Doğu Ege ile sınırlandırılan alandan ele geçen Demir Çağ figürin buluntuları sayıca azdır veya parçalar halinde ve farklı yerlerden ele geçmiştir. Bununla birlikte doğrudan bu dönemin pişmiş toprak figürinlerine yoğunlaşan yayınlar da kısıtlıdır. Örneğin, Ephesos, Erythrai, Khios, Miletos ve Kos’ta hem Erken Demir Çağ figürin sayısı hem de doğrudan bu dönemle ilgili figürin üzerine yayınlanan kaynak sayısı oldukça azdır. Tezin hazırlanış aşamasında ise öncelikli olarak pişmiş toprak figürinlerinin buluntu sayısının yoğun olduğu yerlere odaklanılmış, ardından sayıca az olduğu bölgelere geçilmiştir ve bu bölgeler ile ilgili kaynak taraması yapılmıştır.

Buluntu sayısının yoğun olduğu merkezleri oluşturan Rhodos ve Samos için Clara Rhodos ve Samos ciltleri ana kaynakları oluşturmaktadır. Jacopi’nin **Clara Rhodos III ve IV, VI-VII** ciltleri Kamiros ve Ialysos için en erken kaynakları oluştururken, C. Blinkenberg’in **“Lindos fouilles et recherches de l’Acropole 1902-1914 I: Les Petits Objets”** ise Lindos buluntularını kapsamlı bir şekilde tanıtmaktadır. Bu kaynaklara ek olarak, yakın zamanda Ialysos’taki İtalyan kazılarını yeniden ele alan bir proje dahilinde M. D’Acunto’nun Ialysos necropolisi ile ilgili yazdığı makaleler güncel yayınlar olarak incelenmiştir.

Samos’ta ise V. Jarosch’un Samos serisinin XVIII. cildi olan **Samische Tonfiguren, des 10. bis 7. Jahrhunderts v. Chr. aus dem Heraion von Samos** monografisi Samos Heraionu’nda bu dönem buluntularını kapsamlı ve detaylı incelemesi bakımından en önemli kaynaklardan biridir.

Tüm bunlara ek olarak, Awerett’in **“Dedications in Clay: Terracotta Figurines in Early Iron Age Greece (c. 1100-700 BCE)”** adlı doktora tezinden faydalanılmıştır. Ayrıca R.A. Higgins’in **“Greek Terracottas”** kitabı ve **Catalogue of the Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities British Museum, Cilt I:Text Greek 730-330 BC.** cildi tezin diğer önemli kaynaklarını oluşturmaktadır.

Kos adası için daha az sayıda kaynağa ulaşılabilmektedir. Temel kaynağı L. Morricone’nin ciltleri oluşturmaktadır. Khios için tıpkı Kos adasında olduğu gibi bu döneme ait figürinlerden bahseden yayın sayısı oldukça azdır. Khios bölümünün temel kaynağını J. Bourdmann’ın **Excavations in Chios, 1952-1955:Greek Emporio** ve H. Sinclair’ın **Excavations in Chios 1938-1955 Prehistoric Emporio**

and Ayio Gala, Cilt II'si oluşturmaktadır. Bu yayınlar dışında L. Beaumont'un **Chios in the "Dark Ages": New Evidence From Kato Phana** adlı makalesinde de adanın bu dönemine ait bazı güncel tespitler bulmak mümkün olmuştur.

Batı Anadolu'daki merkezler incelenirken öncelikle yoğun pişmiş toprak figürin buluntusunun ele geçtiği Klaros'a değinilmiştir. Klaros ile ilgili olarak özellikle Duygu S. Akar Tanrıver'in **Apollon Klarios Kültü, Kehanet Pratikleri ve Adaklar** adlı doktora tezinden ve Elçin Gürbüz'er'in **Klaros Kazılarında Bulunmuş Olan Pişmiş Toprak Figürinler ve Kültler Açısından Değerlendirilmeleri** adlı doktora tezlerinden faydalanılmıştır. Batı Anadolu bölümünün ikinci merkezini oluşturan Ephesos Artemis Tapınağı'nda ise U. Muss'un makale ve sempozyum bildirileri temel kaynak olarak kullanılmıştır. Miletos'ta ise az sayıda Erken Demir Çağ figürini ele geçmiş olup yayın sayısı da oldukça kısıtlıdır. Tezde bu bölümde Awerett'in **"Dedications in Clay: Terracotta Figurines in Early Iron Age Greece (c. 1100-700 BCE)"** adlı doktora tezinden ve R.A. Higgins'in **"Greek Terracottas"** kitabından faydalanılmıştır. Batı Anadolu bölümünün son buluntu yerini oluşturan Erythrai'de Erken Demir Çağ figürinlerine ait örnekler C. Bayburtluoğlu'nun **Erythrai II Pişmiş Toprak Eserler** adlı kitabında yayınlanmıştır.

Köken ve etkileşim bölümünü oluşturan kısımda ise Kıbrıs ve Girit'teki pişmiş toprak figürinler ve bu figürinlerin etkileşimini inceleyen yayınlar üzerinden karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu bağlamda Kıbrıs için L. Myres'in **Handbook of Cesnola Collection of Antiquities from Cyprus** ve V. Karageorghis'in **Cypriote Terracottas, Proceedings of the First International Conference of Cypriote Studies** yayınları ana kaynak olarak kullanılmış ayrıca bu ana kaynaklar, bölgeler arası etkileşimi inceleyen pek çok güncel yayın ile tamamlanmıştır.

Tez toplam altı bölümden meydana gelmektedir. İlk bölümü bu çağa ait en fazla figürinin ele geçtiği merkezlerden biri olan Rhodos adasında bulunan Erken Demir Çağ pişmiş toprak figürinleri oluşturmaktadır. Bu bölümde Lindos, Ialysos ve Kamiros yerleşimlerinden ele geçen figürinler incelenmiştir. İkinci bölümde az sayıda figürine rastlanan ancak Rhodos ile yakın benzerlikler gösteren Kos adası incelenmiştir. Üçüncü bölümde figürinler hakkında bilgi edinmemizi sağlayan ve bol miktarda Erken Demir Çağ pişmiş toprak figürininin ele geçtiği ikinci merkez olan Samos Heraionu'ndan bahsedilmiştir. Dördüncü bölümde Khios adasındaki Erken Demir Çağ figürinleri, beşinci bölümde ise Klaros, Ephesos Artemis Tapınağı, Miletos ve Erythrai malzemesi incelenmiştir. Batı Anadolu'da en fazla Erken Demir

Çağı figürini Klaros ve Ephesos'ta ortaya çıkarılmıştır. Altıncı ve son bölüm olan kısımda ise köken ve etkileşim başlığı altında pişmiş toprak figürin geleneği Girit, Kıbrıs ve Kara Yunanistan'ı ile kıyaslanarak paralellik ve farklılıklar üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu bölümde Girit, Kıbrıs ve Kara Yunanistan'ından ele geçen figürinlerde Geç Tunç Çağ'dan devamlılık olup olmadığına odaklanılmış ve Demir Çağ geleneğinde Doğu Ege'de hangi bölgelerle kültürel ilişkilerde bulunduğu araştırılmıştır. Böylece Doğu Ege ile sınırlandırılan alandan ele geçen figürinlerin kökeni ve etkileşim halinde bulunulan bölgeler değerlendirilmiştir.

Tez bölümlerinin alt başlıklarının ilkinin oluşturan buluntu yerleri ve kontekst kısımlarında pişmiş toprak figürin buluntularının ele geçtiği merkezlerin kısa tanımları yapıldıktan ve araştırma tarihçeleri verildikten sonra Protogeometrik ve Geometrik Dönem figürinlerinin bulundukları yer ve kontekstler ayrıntılı olarak tanımlanmaya çalışılmıştır. İkinci başlığı oluşturan Teknik kısmında, ele geçen figürin buluntularının üretim teknikleri incelenmiştir. Üçüncü başlığı oluşturan tipoloji ve stil kısmında ise figürin buluntularının tipolojileri verilip, stil özellikleri açıklanmaya çalışılmıştır. Son başlık olan atölye ve köken kısmında ise pişmiş toprak figürinlerin benzer örneklerine rastlanan komşu bölgelerle kıyaslamaları yapılmış, figürin üretimindeki benzerlik ve farklılıklara dikkat çekilerek etkileşimin hangi bölge ya da bölgelerle olduğu değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

RHODOS

1.1. BULUNTU YERLERİ VE KONTEKST

Prehistorik dönemlerden itibaren yerleşim gördüğü arkeolojik veriler ile kanıtlanmış olan Rhodos adası, Geç Bronz Çağı ve Erken Demir Çağı boyunca Akdeniz ticaretinin önemli duraklarından biri olmuştur. Adanın çeşitli noktalarında Geç Hellas kültürünün varlığına dair izler bulunmuştur. Özellikle Ialysos'ta⁴ ve adanın güneyindeki bazı yerleşimlerde⁵ Myken kültürüne işaret eden bulgulara rastlanmıştır. Geç Hellas IIIC Dönemi'nde Myken "saraylarının" çöküşü ile ortaya çıkan kültürel değişimin etkileri de özellikle Ialysos'taki mezarlarda izlenebilmektedir. Bu dönemde Ialysos'taki mezar hediyeleri içerisinde silahlara önceki dönemlere göre daha az rastlandığı belirtilmektedir. Bunun yanı sıra kil analizleri, bu dönemin sonuna doğru Argolis kökenli ithal seramiklerin azaldığını, Girit etkisi altında yerel olarak üretilmiş seramiklerin ortaya çıktığını göstermektedir. Bu dönemde sadece Girit değil, Yakın Doğu, Kıbrıs ve Mısır etkili mezar hediyelerine de rastlanması Rhodos ile çevre bölgelerin ticari ilişkilerini ortaya koymaktadır⁶.

Adadaki Myken buluntuları içerisinde yer alan figürinler adak ve mezar kontektlerinde bulunmuşlardır. Bu kontektler içerisinde Psi tipi figürinlerin geç versiyonları ile çark yapımı hayvan figürinleri bulunmaktadır⁷.

Geç Bronz Çağı sonu- Erken Demir Çağı geçişinde, M.Ö. 10. yüzyılın ortalarına kadar Rhodos'ta arkeolojik bulgulara bir boşluk olduğu görülmektedir⁸. Bu çağa ait en erken bulgular adanın üç önemli merkezi olan Lindos, Kamiros ve Ialysos'ta ortaya çıkarılmıştır (**Şekil 1**) ve Geç Protogeometrik – Erken Geometrik

⁴ M. D'Acunto. "The Protogeometric and Geometric Necropolis of Ialysos (Rhodes): Burial Customs, Commerce and Society", **Regional Stories Towards A New Perceptions of the History, Archaeology and Social Antropology**, Universty of Thessaly, 2017, ss.438-440.

⁵ M.Benzi, "Mycenaean Rhodes: A Summary", **Archaeology in the Dodecanese**, Eds. Søren Dietz, Ioannis Papachristodoulou, The National Museum of Denmark Department of Near Eastern and Classical Antiquities, Copenhagen 1988, s. 59.

⁶ D'Acunto, 2017, s.439.

⁷ E.W. Averett, **Dedications in Clay: Terracotta Figurines in Early Iron Age Greece (c. 1100-700 BCE)** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Faculty of the Graduate School of Missouri- Columbia, May 2007, s.41, dipnot. 3.

⁸ D'Acunto, 2017, s.440.

Dönem'e tarihlenmektedir. Bu dönemlerde söz konusu merkezlerde yerleşim çekirdeklenmesine ait bir iz bulunmamış olsa da mezarlık alanları mevcuttur⁹. Orta Geometrik Dönem'de (M.Ö. 9. yüzyılın ikinci yarısında) ise arkeolojik anlamda yine bir boşluktan söz edilebilir. Bu döneme ait veriler yok denecek kadar azdır¹⁰.

Rhodos'tan ele geçen ve Erken Demir Çağ'a tarihlendirilen pişmiş toprak figürin buluntuları içerisindeki en erken örneklerin, diğer arkeolojik bulgular ile birlikte Geç Protogeometrik – Erken Geometrik Dönemlere tarihlendirildiği görülür. Bu dönemde Lindos akropolisinde¹¹ ve Ialysos'taki bir mezar içerisinde¹² bu döneme tarihlenen figürin ve figürin parçaları ile karşılaşmaktadır.

M.Ö. 8. yüzyılın ortalarında, Orta Geometrik'ten Geç Geometrik Dönem'e geçişte, mezarlık alanlarının büyüdüğü ve kullanımlarında süreklilik olmaya başladığı göze çarpar. Bu durum yerleşim çekirdeklenmesinin bu süre zarfında başladığının işareti olarak yorumlanmaktadır¹³. Bu dönemin mezar geleneğinde savaşçılara ait olduğu düşünülen mezarların kullanımının yavaş yavaş sona erdiği görülür. Doğu etkileri M.Ö. 8. yüzyılın ortalarından itibaren Rhodos mezarlarında oldukça belirginleşir. Geç Geometrik Dönem mezar buluntularına bakıldığında statü sahibi kişilere ait olduğu düşünülen mezarların varlığı dikkat çeker¹⁴.

Geç ve Subgeometrik Dönemlerde adadaki üç yerleşimin akropolislerinde kurulan Athena kutsal alanlarında ve mezarlarda, diğer buluntu grupları ile birlikte figürinlerin de arttığını ve çeşitlendiğini söylemek mümkündür. Çoğunluğu el yapımı olan Geç Geometrik gelenekteki figürinlerin üretim ve kullanımının M.Ö. 7. yüzyılın ortasına kadar devam ettiği görülmektedir¹⁵. Bu dönem figürinleri içerisinde Girit ve

⁹ B. D'Agostino, "Funerary Customs and Society on Rhodes in the Geometric Period: Some Observations", **Across frontiers: Etruscans, Greeks, Phoenicians & Cypriots: studies in honour of David Ridgway and Francesca Romana Serra Ridgway**, Accordia Research Institute, University of London, London, 2006, s. 41.

¹⁰ D'Agostino, s.42.

¹¹ Averett, ss. 43-44.

¹² M. D'Acunto, "Una Statuetta del Geometrico Antico da Ialysos", **Annali Di Archeologia e Storia Antica**, Università Degli Studi Di Napoli L'orientale, Dipartimento Di Studi Del Mondo Classico E Del Mediterraneo Antico, Nuova Serie: N.15-16, Napoli, 2008-2009, ss. 35-48.

¹³ D'Agostino, s.46.

¹⁴ D'Agostino, ss.48, 49.

¹⁵ Ialysos'ta bulunmuş olan bir mezarda ortaya çıkarılan biri Geç Geometrik gelenekte elde, diğeri ise Arkaik geleneğin izlerini taşıyan kısmen kalıpta üretilmiş olan iki figürin, Rhodos koroplastik sanatında Geometrik gelenek ile Arkaik gelenek arasındaki geçiş sürecinin anlaşılabilmesi bakımından önemlidir. M. D'Acunto, *Geometric and Daedalic Figurines From the Italian Excavations in the Necropolis of Ialysos*, **Διεθνές Συνεδριο Στη Μνήμη Της Ηουσ Ζερβουδακη**, Atina, 2014, s. 72.

Kıbrıs etkisi taşıyan yerel üretim figürinler ile doğrudan Kıbrıs'tan ithal edilmiş örnekler ile karşılaşmaktadır¹⁶.

1.1.1. Lindos

Lindos kazıları, akropolis ve çevresinde ilk olarak 1902-1914 yılları arasında K.F. Kinch ve C. Blinkenberg başkanlığında gerçekleştirilmiştir¹⁷. Bu yerleşimdeki kazı çalışmaları 1952 yılında ise Ejnar Dyggve tarafından yürütülmüştür¹⁸.

Lindos akropolisinde yapılan kazı çalışmaları, bu alanın Neolitik Dönem'den itibaren kullanım gördüğünü ortaya koymuştur. Prehistorik çağlara ait izlerin bulunduğu tepenin, Antik Dönem'in ardından Orta Çağ'da ve 1840'larda bir kale olarak kullanılması Lindos akropolisinin yüzyıllar boyu yerleşim gördüğünü kanıtlamaktadır¹⁹.

Akropolisin Myken Dönemi'nde yerleşim gördüğüne ilişkin mimari izlere rastlanamasa da Blinkenberg bu dönemde, daha geç dönemde var olan Athena Lindia kültürüne öncülük eden yerel bir kültürün akropolis üzerinde var olduğunu ve daha geç dönemlerde tanrıça Athena'nın isminin sonuna gelen "Lindia" epithetinin bu ilkel tanrıçanın ismi ile bağlantılı olabileceğini ileri sürmektedir²⁰. Bu döneme ait herhangi bir mimari iz ortaya çıkarılmamış olduğundan söz konusu tanrıçanın bir açık hava kutsal alanında tapınım gören, muhtemelen doğa ile ilgili koruyucu özellikleri olan bir tanrısal varlık olduğu düşünülmektedir²¹. Alanda ortaya çıkarılan az sayıda Protogeometrik seramik ve çark yapımı figürin parçası ile Geç Geometrik Dönem'e tarihlenen çeşitli arkeolojik bulgular Arkaik Dönem öncesi bir kültürün varlığına işaret etmektedir²². Ancak Lindia epithetinin görüldüğü en erken yazılı kaynakların M.Ö. 4. yüzyıldan önceye gitmiyor olması Lindia epitheti ile erken dönem kültürü arasında bağlantı olması ihtimalini zayıflatmaktadır²³. Averett, buluntular üzerinden Myken kültürü ile bağlantılı bir kültürün M.Ö. 10 yüzyılın sonu ve 9. yüzyılın başında var olduğunu, daha sonra arkeolojik verilerin mevcut olmadığı

¹⁶ Averett, s. 42.

¹⁷ C. Blinkenberg, **Lindos fouilles et recherches de l'Acropole 1902-1914 I: Les Petits Objets**, 1931, ss.1, 2.

¹⁸ Averett, s.42.

¹⁹ Blinkenberg, s.3.

²⁰ Blinkenberg, ss.9, 10.

²¹ Blinkenberg, ss.9, 10.

²² Averett, s.43.

²³ Averett, s.43.

kısa bir dönemin ardından, pek çok adak eşyasının gösterdiği üzere M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren alanda kült aktivitesinin yeniden canlandığını önermektedir²⁴. Sonuç olarak güncel verilerden yola çıkarak yerleşimde Myken Dönemi'nden gelen dini geleneğin Protogeometrik ve Geometrik Dönemlerde de devam ettiği yorumu yapılabilir. Bununla birlikte Arkaik Dönem öncesi burada var olduğu anlaşılan kültün hangi tanrısal varlığa adanmış olduğu kesin olarak söylenememektedir.

Lindos akropolisinde ortaya çıkarılan, Arkaik Dönem öncesine tarihlenen figürinler, Athena Tapınağı ile tapınak terasına ulaşan Arkaik merdivenler arasında yer alan düzlemin hemen altında, herhangi bir stratigrafik veri sağlamayan dolgu alanda ortaya çıkarılmıştır (**Şekil 2**). Söz konusu dolgu içerisinde aynı zamanda çakıl taşları, hayvan kemikleri ve kömür parçalarının mevcut olduğu da belirtilmektedir²⁵. Blinkenberg bu alanda ortaya çıkarılan figürinleri yerel ve Kıbrıs etkili olarak iki ana gruba ayırmakta, M.Ö. 6. yüzyılın ortasında gerçekleştirilmiş olan inşaat faaliyetlerinden daha erkene ait olduklarını ancak stratigrafik verilerin yokluğu nedeniyle kesin tarihlendirme yapamadığını söylemektedir²⁶. Bununla birlikte daha sonra hem Ege'de farklı merkezlerde tespit edilen Erken Demir Çağı figürinleri hem de Kıbrıs'ta ortaya çıkarılan buluntular üzerinden Lindos'ta ortaya çıkarılan bu figürinler ile ilgili daha detaylı tarihlendirme önerileri yapılabilmektedir²⁷. Bu araştırmalar sonucunda figürinlerinin çoğu M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısı ve 7. yüzyılın başına, Geç Geometrik, Subgeometrik ve erken Arkaik Dönemlere tarihlenmektedir, bununla birlikte Geç Protogeometrik ve Erken Geometrik Dönemlere tarihlendiği önerilen parçalar da mevcuttur²⁸.

Lindos'taki Athena Tapınağı'nda Kıbrıs stilinde kireçtaşı heykellere ve seramiklere de rastlanmıştır. Bu iki ada arasındaki yakın temasın M.Ö. 6. yüzyılın ortalarına kadar devam ettiği görülmektedir. Lindos akropolisinde ortaya çıkarılan Kıbrıs'tan ithal pişmiş toprak figürinlerinin miktarı, bunları adayanların belki de Yunan ve Kıbrıs tanrıçaları arasındaki bir yakınlığı algıladıklarını göstermektedir²⁹.

²⁴ Averett, ss.43-44.

²⁵ Blinkenberg, 6.

²⁶ Blinkenberg, ss. 6, 459.

²⁷ Averett, s.43.

²⁸ Averett, ss. 45-51.

²⁹ Averett, ss.43-44.

1.1.2. Kamiros

Rhodos'tan gelen pişmiş toprak figürin buluntularının bir kısmı da Kamiros'tan ele geçmiştir. Kamiros'ta ilk kazı çalışmaları akropolis ve nekropolis alanlarında 1859 ve 1864 yılları arasında August Salzmänn ve Alfred Billiotti tarafından gerçekleştirilmiştir³⁰ (Şekil 3).

Akropolis ilk kez 1860 yılında kazılmış ve burada fayans amulet ve heykelciklerin ele geçtiği bir adak çukuru bulunmuştur. 1864 yılında çalışmalara devam edilmiş ve bir başka adak çukuru ile bir kuyu keşfedilmiştir³¹ (Şekil 4). Yapılan kazı çalışmalarında hem adak çukurlarında hem de kuyuda pişmiş toprak figürin buluntularına rastlanmıştır³² ancak adak çukurlarında ortaya çıkarılan pişmiş toprak figürinlerin kuyudaki buluntulara göre daha fazla olduğu belirtilmektedir³³. Kazısı 1864 yılında tamamlanan iki adak çukuru, alanda D ve E olarak isimlendirilen duvarların arasında yer aldıklarından “D&E depozitleri” olarak adlandırılmaktadır³⁴ (Şekil 4). D ve E duvarları 1928-1932 yıllarında Giulio Jacopi ve Luciano Laurenzi tarafından Athena Kamiras Tapınağı'na ait istinat duvarları olarak tanımlanmıştır³⁵. Higgins, Salzman- Billiotti ve daha sonra İtalyan kazılarının verileri üzerinden D&E depozitlerinin tapınakta kullanımı sona eren bazı adak eşyalarının toplandığı adak çukurları olduklarını ve M.Ö. 7. yüzyılın başı ile 6. yüzyılın başı arasına tarihlenen buluntular içerdiklerini ifade etmektedir³⁶. Salmon, Kamiros kazılarının araştırma tarihçesi ile ilgili çalışmasında bu depozitlerde M.Ö. 7. yüzyılın başına tarihlenen çok sayıda el yapımı Subgeometrik gelenekte figürinin bulunmuş olduğunu belirtmektedir³⁷.

Kuyu ise 1932 yılında İtalyan araştırmacılar tarafından tekrar kazılmıştır. Dikdörtgen planlı, yaklaşık 30m. derinliğe ulaşan kuyunun Billiotti'nin önerdiği gibi tapınağa su temini için kullanıldığı düşünülmektedir. Kuyudan fayans amuletler,

³⁰R.A. Higgins, *Catalogue of the Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities British Museum, Cilt I: Text Greek 730-330 BC*, 1970, s.19.

³¹ Higgins, 1970, s. 22.

³² Higgins, 1970, s. 23.

³³ N. Salmon, “Archives and Attribution: Reconstructing The British Museum's Excavation of Kamiros”, *Documenting Ancient Rhodes: Archaeological Expeditions and Rhodian Antiquities. Acts of the International Colloquium held at the National Museum of Denmark in Copenhagen, February 16-17, 2017*, Aarhus : Aarhus University Press, 2019, ss. 108, 110.

³⁴ Salmon, s. 108.

³⁵ Higgins, 1970, s.22.

³⁶ Higgins, 1970, ss. 22-23.

³⁷ Salmon, ss. 108, 110.

fildişi, altın ve pişmiş topraktan yapılmış figürinler ele geçmiştir³⁸. Higgins kuyu buluntularını M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlemekte³⁹, Salmon detaylı bir şekilde yeniden ele aldığı kuyu buluntularını M.Ö. 720-580 arasına vermektedir⁴⁰.

Nekropolis alanları Kamiros'u doğudan, güneyden ve batıdan yarım daire şeklinde çevreleyen tepelerde bulunmaktadır⁴¹ (**Şekil 3**). Kamiros'ta Protogeometrik ve Geometrik Dönemlere ait mezarlar farklı noktalarda küçük gruplar halinde bulunmuşlardır. Bu dönemlere ait az sayıda mezar, Patelles nekropolisinde, akropolis üzerinde ve ayrıca "A Tapınağı" olarak adlandırılan, özellikle Arkaik Dönem'de kullanım görmüş ancak nasıl bir tanrısal varlığa adandığı belli olmayan yapının yakınlarında, 1929-1932 yılları arasında İtalyan araştırmacılar tarafından ortaya çıkarılmıştır⁴². Tüm bu alanlarda ortaya çıkarılmış olan Protogeometrik ve Geometrik Dönem mezarları ile ilgili yayınlarda herhangi bir figürin buluntusundan bahsedilmemektedir.

Kentin M.Ö. 7. yüzyıl ve sonrasında kullanım gören ve yoğun gömü içeren nekropolis alanları olan Kechraki, Papatislures, Casviri ve Fikellura ise 19. yüzyılda Salzmänn ve Billiotti tarafından keşfedilmiş olup 1929-1932 yılları arasında İtalyan misyonu tarafından da araştırılmıştır⁴³.

İlk olarak 1859-1964 yılları arasında Kechraki nekropolisi kazılmıştır. 1929-1932 yılları arasında İtalyanlar tarafından bu alanda yeniden çalışılmıştır. Bu nekropolis alanı M.Ö. 7. yüzyılın başından M.Ö. 5. yüzyıla kadar kullanılmış olup mezar buluntuları arasında gümüş ve altın süs eşyaları, Rhodos ve Korinth üretimi seramikler, fayans ve terrakotta figürinler ve plastik vazolar bulunduğu belirtilmektedir⁴⁴.

Yine 1859-1864 yılları arasında Salzmänn ve Biliotti tarafından daha sonra 1929-1932 yılları arasında İtalyan misyonu tarafından kazılan Papatislures nekropolisinden Arkaik Dönem'e, Casviri nekropolisinde M.Ö. 5. yüzyıla, Fikellura nekropolisinden ise M.Ö. 510-410 arasına tarihlenen zengin buluntu grupları ortaya çıkarılmıştır⁴⁵.

³⁸ Higgins, 1970, s. 23.

³⁹ Higgins, 1970, s.23.

⁴⁰ Salmon, s. 109, Fig. 20.

⁴¹ Higgins, 1970, s.23.

⁴² D'Acunto 2017, ss. 450-451.

⁴³ Higgins, 1970, ss.23-24.

⁴⁴ Higgins, 1970, ss.23-24.

⁴⁵ Higgins, 1970, s.24.

Salzmann ve Biliotti kazılarında ortaya çıkarılan figürinler üzerinde detaylı çalışmalar yapmış olan Higgins bu araştırmacıların Kamiros'ta ortaya çıkardığı ve bugün British Museum'da korunmakta olan en erken figürinlerin M.Ö. 7. yüzyılın başından erkene gidemeyeceğini söylemekte⁴⁶ ancak maalesef yayınladığı katalogda tanıttığı erken dönem örneklerinin yalnızca birkaç tanesinin tam buluntu yerini belirtmektedir⁴⁷. Bununla birlikte Salmon'un Salzmann ve Biliotti kazılarında özellikle D&E depozitlerinde M.Ö. 7. yüzyılın başına tarihlenen çok sayıda el yapımı Subgeometrik gelenekte figürinin bulunmuş olduğunu belirtmiş olması, Higgins'in katalogunda yer alan figürinlerin bir kısmının akropolisteki bu depozitlerde bulunmuş olabileceğine işaret eder⁴⁸.

G. Jacopi 1929-1932 yılları arasında İtalyan ekibin Kamiros'ta gerçekleştirdiği kazılarda akropoliste bulunan adak eşyalarından bahsederken figürinlerden de bahsetmiş, bunların çoğunlukla Athena Tapınağı ve A Tapınağı civarında ortaya çıkarıldığını ancak hiçbir yerde tam bir stratigrafi okunamadığı için eserlerin teker teker buluntu yerlerinden bahsetmenin anlamsız olduğunu belirtmiştir⁴⁹. Jacopi'nin bu açıklama ile birlikte verdiği, Kamiros akropolisi eserlerini ele aldığı katalogda az sayıda Geometrik gelenekte, M.Ö. 7. yüzyılın başına tarihlenen figürin yer almaktadır⁵⁰.

Kamiros nekropolis alanları içerisinde ise hem Salzmann ve Biliotti'nin yürüttüğü kazılarda⁵¹ hem de daha sonra gerçekleştirilen İtalyan kazılarında⁵² Geç Geometrik Dönem'in sonu – Subgeometrik Dönem'e tarihlenen figürinler yalnızca Kechraki nekropolünden oldukça az sayıda ele geçmiştir.

⁴⁶ Higgins, 1970, s. 19.

⁴⁷ Higgins "Primitif" ve "MÖ erken 7. yüzyıl" başlıkları altında topladığı figürinlerden yalnızca ayakta duran iki adet erkek figürinin (Higgins, 1970, Kat. No: 8, 12, s. 34-36, Pl. 2-3) Kechraki nekropolisinden, bir adet ayakta duran, cinsiyeti belirsiz figürinin ise Akropolis'teki kuyudan geldiğini belirtmiştir. Geometrik gelenekteki diğer figürinler için herhangi bir buluntu yeri bilgisi vermemiştir.

⁴⁸ Salmon, ss. 108-110.

⁴⁹ G. Jacopi, **Clara Rhodes VI-VII, Espiorazione Archeologica di Camiro-II**, Istituto Storico-Archeologico Rodi, 1932-1933, ss. 279-280.

⁵⁰ Jacopi, 1932-1933, ss. 287-288, Fig. 15, 16, 17, 18.

⁵¹ Higgins, 1970, Kat. No: 8, 12, s. 34-36, Pl. 2-3.

⁵² I. Bossolino, **Camiro I: le necropoli geometriche (940-690 a.C.) : scavi italiani, 1928-1933, Monografie della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente ; 26**, Atene : Scuola Archeologica Italiana di Atene, 2018, s. 48.

1.1.3. Ialysos

Rhodos adasının kuzeybatı kesiminde denize yakın bir konumda yer alan Ialysos'ta kazı çalışmaları nekropolis alanlarında yapılmış olup, Geç Protogeometrik, Geometrik, Arkaik ve Klasik döneme ait olan nekropoller 1914'ten 1934'e kadar Amedeo Maiuri, Giulio Jacopi ve Luciano Laurenzi tarafından geniş çapta araştırılmıştır. Bu yıllar arasında yapılan kazılar, Napoli 'L'Orientale' Üniversitesi ve Atina İtalyan Arkeoloji Okulu iş birliği ile Prof. Dr. Bruno D'Agostino ve Dr. Matteo D'Acunto başkanlığında gerçekleştirilen bir proje kapsamında yeniden ele alınmakta ve yayınlanmaktadır⁵³.

Rhodos'ta en yoğun Geç Tunç/Geç Hellas mezar ve buluntu gruplarının ortaya çıkarıldığı merkezlerden olan⁵⁴ Ialysos'ta Protogeometrik ve Geometrik Dönemlere tarihlendirilen yerleşim çekirdeğinin lokalizasyonu henüz yapılamamıştır. Ialysos'ta en erken Demir Çağı mezarları Geç Protogeometrik ve Erken Geometrik Dönem'e tarihlenmekte olup bunlar birbirinden uzakta, dağınık küçük gruplar halinde bulunmuştur: Philerimos tepesi eteklerinde Platsa Daphniou ve Annuachia, ovada ise Tsimoiroi ve Marmaro'da bu dönemlere ait mezarlar mevcuttur (**Şekil 5**). Bu mezarlar Erken Demir Çağı'nda Ialysos'ta, Geç Bronz Çağı mezar geleneğinden farklı bir mezar geleneğinin oluştuğuna işaret etmektedir. Yetişkinler için ikincil kremasyon yapıldığı ve kül urnelerinin tercih edildiği, gençler ve çocuklar için ise pithos veya kuyu mezarlar içerisine inhumasyon yapıldığı görülmektedir. Mezar hediyeleri cinsiyet ayrımını vurgular niteliktedir: erkekler için zırh ve silahlar ile symposiona vurgu yapan kaplar tercih edilmişken kadın mezarlarında çoğunlukla günlük hayattaki rolleri ile ilişkili kaplar ve takılar ortaya çıkarılmıştır⁵⁵.

Ialysos'ta Geç Protogeometrik ve Erken Geometrik Dönem'e tarihlenen mezar hediyeleri içerisindeki tek pişmiş toprak figürin Philerimos Dağı'nın eteklerinde yer alan Platsa Daphniou'daki bir çocuk mezarında bulunmuş olan çan şekilli kadın figürinidir⁵⁶ (**Şekil 6**). Mezardan figürin buluntusunun yanı sıra Geç

⁵³ M. D'Acunto, "Documenting Italian Excavations in the Geometric Necropolis of Ialysos (1916-1934): Burial Contexts and Relative and Absolute Chronologies" **Documenting Ancient Rhodes: Archaeological Expeditions and Rhodian Antiquities. Acts of the International Colloquium held at the National Museum of Denmark in Copenhagen, February 16-17, 2017**, Aarhus: Aarhus University Press, 2019, ss. 264-265.

⁵⁴ D'Acunto 2017, ss. 438-440.

⁵⁵ D'Acunto, 2017, ss.441-443.

⁵⁶ D'Acunto, 2017, s. 447.

Protogeometrik bezemelere sahip seramikler de ele geçmiştir. Figürinin çark yapımı vücudu ve duruşu Kıbrıs etkilerini yansıtırken, başın detayları ve yapısı Girit etkilidir. D’Acunto, figürinin boya detaylarına dayanarak yerel Rhodos yani Ialysos üretimi olduğunu belirtmiştir⁵⁷.

M.Ö. 8. yüzyılın ortalarından itibaren Rhodos’un üç önemli merkezi Ialysos, Kamiros ve Lindos’un “polisleşme” süreçlerine girmiş oldukları arkeolojik buluntular üzerinden söylenebilmektedir. Bu dönemde her üç yerleşimin de akropolislerinde kurulmuş olan Athena kutsal alanlarında ve nekropolislerde yoğun buluntu grupları ile karşılaşmaya başlanmıştır⁵⁸. Ialysos’ta Geç Geometrik Dönem nekropolis alanları güney Tsambico ve güney Drakidis’de ortaya çıkarılmıştır (**Şekil 5**). M.Ö. 8. yüzyıl ortalarına tarihlenen Tsambico mezarlarında Ialysos ölü gömme geleneğindeki değişim izlenebilmektedir: “savaşçı mezarları” olarak tanımlanan, silah ve zırh parçalarının yoğun olarak bulunduğu mezarlar ortadan kalkar, bununla birlikte kadın mezarlarındaki önceki dönemlerdeki buluntu grupları çeşitlenerek kullanılmaya devam eder. Ialysos’taki Geç Geometrik Dönem kadın ve erkek mezarlarındaki ithal mallar, yerleşimin Doğu Akdeniz (Kıbrıs ve Fenike) ve Ege (çoğunlukla Euboia) ile ticari ilişkilerini vurgulaması açısından önemlidir⁵⁹.

Geç Geometrik – Subgeometrik Dönem’e tarihlenen mezar grupları içerisinde yalnızca iki adet kadın mezarında pişmiş toprak figürinlerin mezar hediyesi olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunlardan ilki Tsambico’da bulunan bir kadın mezarında ortaya çıkarılmış olan Geometrik gelenekte el yapımı erkek figürinidir. Mezar içerisindeki diğer buluntular üzerinden M.Ö. 700 civarına tarihlenmektedir⁶⁰. Bu döneme tarihlenen diğer iki figürinin ise Drakidis’te yine bir kadın mezarında ortaya çıkarılmıştır. Bu iki figürinden ilki Subgeometrik gelenekte, tamamen el yapımı bir erkek figürinidir. Bu figürin el yapımı olduğu halde saçın işlenişinde Daedalik stilin izlerini taşıması bakımından önemlidir. Bu mezarda bulunan diğer figürin ise yüzü kalıpta, gövdesi ise elde şekillendirilmiş Daedalik üslupta bir kadın figürinidir. Bu mezar diğer buluntu grupları üzerinden M.Ö. 7. yüzyılın ortalarına tarihlenmektedir⁶¹. Drakidis’te aynı mezar içerisinde bulunan bu iki figürin Rhodos

⁵⁷ D’Acunto, 2008-2009, s. 36, 37.

⁵⁸ D’Acunto, 2017, s. 454.

⁵⁹ D’Acunto, 2017, ss.454, 457-459.

⁶⁰ D’Acunto, 2014, s. 72, Fig. 5-9.

⁶¹ D’Acunto, 2014, ss. 74-76, Fig. 10-18.

koroplastik sanatında el yapımı Subgeometrik gelenekten kısmen kalıpta üretilen ve Daedalik üslubu yansıtan Arkaik geleneğe geçişi göstermesi açısından önemlidir.

1.2. TEKNİK

1.2.1. Şekillendirme Teknikleri

Figürin şekillendirme yöntemleri arasında yer alan elde şekillendirme tekniği prehistorik dönemlerden itibaren kullanılan en ilkel ve asla tamamen yok olmayan yöntemdir. Bu şekillendirme tekniğinde figürin buluntusu kabaca ve aceleyle yapılmış gibidir⁶². Erken Demir Çağı Rhodos buluntuları içerisinde elde şekillendirme tekniği en çok kullanılan yöntemdir. Bu yöntem Rhodos'taki üç merkezde Geç Protogeometrik Dönem'den M.Ö. 7. yüzyılın ortalarına kadar en yoğun kullanılan figürin şekillendirme yöntemi olmuştur.

Çarkta şekillendirme ise Minos ve Myken Dönemlerinden gelen bir teknik olup hayvanların gövde, bacak ve yüz gibi kısımlarında, kadın figürinlerinin eteklerinde, bazı figürinlerin ise baş ve boyun gibi kısımlarında kullanılmıştır⁶³. Çark tekniği her zaman el tekniği ile birlikte kullanılmaktadır. Bu tekniğe Rhodos'ta Ialysos-Platsa Daphniou'daki çocuk mezarında bulunan Geç Protogeometrik – Erken Geometrik Dönem'e tarihlenen çan şekilli kadın figürin buluntusunda⁶⁴ (**Şekil 6**), Kamiros'taki iki örnekte⁶⁵ ve Lindos'tan ele geçen Geç Protogeometrik – Erken Geometrik Dönemlere tarihlenen Kıbrıs'tan ithal bazı figürinlerde⁶⁶, Orta Geometrik Dönem'in sonuna tarihlendiği düşünülen iki adet kollarını iki yana açmış kadın

⁶² Higgins, 1970, s.3.

⁶³ R.A. Higgins, **Greek Terracottas**, Methuen's Handbooks of Archaeology, Methuen and Co.Ltd., Londra, 1967, s. 1.

⁶⁴Bahsedilen figürin Ialysos Platsa Daphniou'daki 470 no'lu mezar buluntusu olan çan şeklinde gövdeye sahip kadın figürinidir. Figürinin etek, boyun ve baş kısımları çarkta şekillendirilmiştir: D'Acunto, 2008-2009, s.44.

⁶⁵Bahsedilen figürin parçaları Higgins tarafından ayakta duran figürinlere ait baş parçaları olarak tanımlanmış olup çarkta çekildikleri ancak sonradan üzerlerine el ile müdahaleler yapıldığı ve MÖ 7. yüzyıla tarihlendikleri belirtilmektedir: Higgins, 1970, Kat. No: 10-11, s. 35, Pl. 2.

⁶⁶ Bunlardan biri Geç Protogeometrik Dönem'e tarihlenen bir boğa figürinidir: Blinkenberg, No: 1966, s. 479; Averett Kat. No: R 25, s. 50. Diğer figürin ise Erken Geometrik Dönem'e tarihlenen yine Kıbrıs'tan ithal bir kollarını yana açmış kadın figürinidir: Blinkenberg, No: 1958, s. 479; Averett Kat. No: R3, s. 44.

figürininde⁶⁷ (Şekil 7), Geç Geometrik Dönem'e ait bazı kadın⁶⁸ (Şekil 8) ve at figürinlerinde⁶⁹ (Şekil 9) rastlarız.

1.2.2. Detaylandırma Yöntemleri

Figürinlerin yapımında şekillendirme aşamasından sonra bir diğer önemli husus ise detaylandırmanın yapılmasıydı. Vurgulanmak istenen detayların kil eklenerek, damga veya sivri bir alet ile oluşturulması figürinlere üç boyutluluk katarken çoğu zaman basitçe boya ile yüz hatları, giysi, zırh vb. ayrıntılar verilebilmekteydi.

1.2.2.1. Sivri Bir Alet Yardımıyla Detaylandırma Tekniği

Göz bebeğinin sivri bir alet ile bastırılarak belirtilmesi, ağız, burun deliği⁷⁰, toynak, kuyruk, boynuz veya Ialysos'taki kadın figürininde olduğu gibi parmak, göğüs ve kol detaylandırması gibi⁷¹ (Şekil 6) ince işçilik isteyen veya özellikle vurgulanmak istenen alanlarda bu tekniğin uygulandığını görebiliriz.

1.2.2.2. Kil Eklenerek Detaylandırma Tekniği

Erken Demir Çağı Rhodos figürinlerinde hem antropomorfik hem de zoomorfik figürinlerde özellikle göz detayının kil eklentisiyle verilmesi sıklıkla karşımıza çıkmaktadır (Şekil 10)⁷². Bunun dışında kuyruk⁷³ ve boynuz⁷⁴ gibi detayların da bu teknikle verildiği örneklerle rastlamak mümkündür. Kadın

⁶⁷ Bu kadın figürinlerinin etek kısımları çarkta gövde kısımları elde yapılmıştır: Blinkenberg, Kat. No: 1878-1879, s. 466; Averett, Kat. No: R1-2, s. 44.

⁶⁸ Blinkenberg, Kat. No. 1877 ve 1883, s. 466; Averett, Kat. No: R8 ve R4, s. 45.

⁶⁹ Blinkenberg, Kat. No. 1866 ve 1867, s. 462; Averett, Kat. No: R 26 ve 27, s. 51.

⁷⁰ Lindos'ta ortaya çıkarılan bir kadın başında figürinin ağız ve göz detayının sivri bir alet ile hafifçe oyularak vurgulandığı belirtilmektedir: Blinkenberg, Kat. No: 1865, s.460.

⁷¹ D'Acunto, 2008-2009, s.44.

⁷² D'Acunto, 2014, s. 74, Fig. 10-14 (MÖ 7. yüzyılın ortası); Blinkenberg, Kat. No: 1887 ve 1887b, s. 467 (Her iki örnek de Geç Geometrik Dönem'e tarihlenmektedir).

⁷³ Örneğin, Lindos'tan ele geçen bir boğa figürinin kuyruk kısmının kil eklentisiyle yapıldığı (bir kısmı eksiktir) ve havada kıvrılıp sağrının sol kısmıyla temas ettiği belirtilmiştir: Blinkenberg, Kat. No: 1906, s.470.

⁷⁴Örneğin, Lindos buluntusu bazı koç figürinlerinde kil eklentisiyle gösterilen boynuzlarda boya ile detaylandırma da yapılmıştır: Blinkenberg, Kat. No. 1919,1920 ve 1932, s. 471.

figürinlerinde göğüslerin kil eklentileri ile verilmesi de yaygın bir uygulamadır⁷⁵. (Şekil 7) Aynı zamanda bazı örneklerde saç detayının da kil eklentisi/eklentileri ile uygulandığı görülür⁷⁶.

1.2.2.3. Damga Benzeri Nesne ile Detaylandırma Tekniği

Bu uygulama ise bazı figürinlerde göz betimlemesinde karşımıza çıkmaktadır⁷⁷ (Şekil 11). Bunun yanı sıra Rhodos'ta Zambico'dan ele geçen antropomorfik bir kabın karın kısmında rastladığımız yılan eklentilerinde yılanın derisinin de damga benzeri nesne ile verildiği görülmektedir⁷⁸ (Şekil 12).

1.2.2.4. Boya ile Detaylandırma Tekniği

Ayrıntıların vurgulanmasında en çok kullanılan yöntemlerden biri olan bu teknik, hem figürinlerdeki cinsiyet ayrımının yapılmasına yarayan öğelerde (sakal, bıyık gibi) hem de giysi, takı gibi ayrıntıların belirtilmesinde kullanılmıştır. Hem antropomorfik figürinlerde hem de zoomorfik figürinlerde kullanılan boya Rhodos'ta siyah veya siyahımsı kahverengi ya da kırmızı tonlarında uygulanmış olarak karşımıza çıkar.

Her iki cinsiyet için saç detayında kullanılan boya, erkeklerde sakal, bıyık, favori gibi öğeleri belirtmek için de kullanılırken⁷⁹ kadınların giysi detaylarında⁸⁰ (Şekil 11), takılarda⁸¹, göğüs⁸² (Şekil 8) ve saç⁸³ vurgulamalarında kullanılmıştır.

⁷⁵ Göğüslerin kil eklentisi ile verilmesi tekniğine hem Kıbrıs'tan ithal (Blinkenberg, Kat. No: 1958, s.479) hem de Rhodos üretimi (Blinkenberg, Kat. No: 1878, 1879, 1882, 1883, 1889, 1921, ss. 465, 466, 468, 472) kadın figürinlerinde rastlanmaktadır.

⁷⁶ Bu uygulamaya Lindos buluntusu olan ve sol kolunda çocuk tutan kadın figürininde rastlamak mümkündür. Figürinin diademinin altında dört adet spiral kil eklentisi saçı temsil etmektedir ve gözler de aynı şekilde kil toprak şeklinde eklenerek uygulanmıştır: Blinkenberg, Kat. No: 1864, s.460.

⁷⁷ Higgins, 1970, Kat. No: 6, s. 33, Pl. 1 (MÖ erken 7. yüzyıl); D'Acunto, 2014, s. 72, Fig. 5-9 (Geç Geometrik Dönem).

⁷⁸ G. Jacopi, **Clara Rhodes III, Scavi Nella Necropoli Di Jalisso 1924-1928**, 1929, Fig.87'de yer alan antropomorfik kabın karın kısmında yılan eklentileri görülmektedir. s.96.

⁷⁹ Blinkenberg, Kat. No: 1861 s. 460. Bu geç Geometrik Dönem'e tarihlenen figürinde yüzü çevreleyen sakal, göz, göz bebeği, saçlar ve dudağın üstünde kalın bir bant ile gösterilmiş olan bıyık siyah veya siyahımsı kahverengi bir boya ile vurgulanmıştır.

⁸⁰ Elbise detayının boya ile verilmesine verilmesi uygulamasına Kamiros buluntusu olan ve MÖ 7. yy'a tarihlendirilen figürinler arasında yer alan yas tutan kadın figürininde rastlamak mümkündür. Bu figürinin giysi süslemesinin yatay ve dikey şeritlerle kırmızı bir boya ile vurgulandığı görülmektedir: Higgins, 1970, Kat. No: 6, s.33.

⁸¹ Göğüs takısı uygulamasının boya ile verilmesine Lindos buluntusu olan Geç Geometrik Dönem'e tarihlenen bir kadın figürininde rastlarız. Figürinde göğsün tam ortasını kafes motifi ile bölen bir göğüs takısından bahsetmek mümkündür: Blinkenberg, Kat. No: 1877, s.465.

Bazı figürinlerde hem kadınlarda hem de erkeklerde olmak üzere göz bebeğinde de boyaya rastlamak mümkündür⁸⁴ (Şekil 6). Erkek figürinlerinde, savaşçı ve atlı süvarilerin omuz kısmından başlayıp göğsün altından inerek sırtta sonlanan, iki adet çapraz bantla belirtilen bir giysi olan (bu giysinin zırh olduğu düşünülebilir) kuşamın da boyayla yapıldığı görülür⁸⁵ (Şekil 15).

Giysilerde boya ile belirtilen süs detaylarında kullanılan motiflerin Geometrik Dönem'e ait seramiklerde de kullanılan motifler olduğu görülür. Bunlar; üçgen, kare, dikdörtgen, spiraller, yıldızlar, su kuşu, zikzak, meander, nokta, kafes motifi, nokta rozet, yatay ve dikey çizgi motifleri şeklinde çeşitlilik göstermektedir⁸⁶. Bu motifler dışında özellikle Kıbrıs'a özgü bir motif olmasına karşın Ialysos'taki çan şeklinde gövdeye sahip figürinde kum saati motifinin yer alması istisnai bir durum olarak karşımıza çıkar⁸⁷ (Şekil 6).

Benzer şekilde zoomorfik figürinlerde de bazı ayrıntılarda boya kullanımı söz konusudur. Boynuz, yele, kuyruk, özellikle atlarda koşum detaylandırmasında, eyerde, tüy detayında, sığırlarda ağızlık kısmı gibi birçok ayrıntıda boya kullanıldığı görülür⁸⁸ (Şekil 9).

⁸²Göğüs vurgusunun boya ile verilmesine örnek olarak yine Lindos'ta bulunmuş Kat. No. 1877 nolu kadın figürini (Geç Geometrik Dönem) verilebilir: Blinkenberg, s. 465.

⁸³Bahsedilen uygulamaya örnek olarak Lindos buluntusu olan Geç Geometrik bir kadın figürini gösterilebilir. Ayakta duran bu kadın figürünün siyahımsı kahverengi bir boya ile detaylandırıldığı ve giysi yakasının yatay nokta dizisi ile, yine elbisesinin de nokta dizisi ile belirtildiği, saçın ise başın arkasında üç zikzak şeklinde gösterildiği görülür: Blinkenberg, Kat. No: 1862, s. 460. Yine Lindos'tan ele geçen, aynı döneme ait bir kadın başında da saç detaylandırmasının siyahımsı kahverengi bir boya yapıldığı ile yatay ve dikey çizgilerle belirtildiği görülmektedir: Blinkenberg, Kat. No: 1868, ss.460-462.

⁸⁴ Bu uygulamaya örnek olarak Ialysos'taki çan şekilli figürin verilebilir. Figürinde göz bebeğinin boya ile vurgulandığı görülür: D'Acunto, 2008-2009, s.39.

⁸⁵ Lindos'ta Geç Geometrik Dönem'e tarihlenen hem Kıbrıs üretimi olan savaşçı/süvari figürinleri (Blinkenberg, Kat. No: 1941-1954, ss. 480-482) hem de bunların taklitleri olan yerel üretim figürinler (Blinkenberg, Kat. No. 1860, s. 459) ayrıca Kamiros'tan Geç Geometrik- Erken Arkaik Dönem'e tarihlendirilen kuyu buluntusu olan Fig. 379'da kap ve kap parçalarıyla bir arada ele geçen süvari figürini bu uygulamanın görüldüğü örnekler olarak karşımıza çıkar: G. Jacopi, **Clara Rhodes IV, Esplorazione archeologica di Camiro I, Scavi nelle necropoli Camiresi 1929-1930**, 1931, s.344.(Bu sayfada bu katalog numarası ile böyle bir figürün yok??)

⁸⁶ Örneğin Lindos'taki 1860 no'lu figürin buluntusunun giysisi üzerinde yıldız, iç içe üçgenler, su kuşu, zikzak motifleri görülmektedir. 1870 no'lu figürinde ise elbise detayı kol boyunca etek kıvrımına doğru inen dikey meander motifi yer alır. Bu meanderin etrafı nokta dizisi ile çevrilidir. Meander motifinin altında etek kıvrımında ise içleri nokta rozet ile dolu kareler yer almaktadır: Blinkenberg, ss.459, 463.

⁸⁷ Ialysos Platsa Daphniou'daki Geç Protogeometrik ve Erken Geometrik Dönemlere tarihlenen çan şekilli figürinde göğüslerin arasında ızgara desenli bir panel, hemen altında dikdörtgen bir panel içinde ayrılmış kum saati motifleri ve yan taraflarda merkezi nokta sırası ile bezenmiş iki eş merkezli daire motifi yer almaktadır: D'Acunto, 2008-2009, s.37.

⁸⁸ Bu uygulamaya Lindos'taki bir at figürünü örnek gösterilebilir. Figürünün boyun, yele ve uyluk kısımlarında kırmızımsı kahverengi boya ile yapılmış şeritler dikkati çeker: Blinkenberg, Kat. No: 1867, s.461.

1.3. TİPOLOJİ VE STİL

Rhodos'un Erken Demir Çağı pişmiş toprak figürin tipolojisini antropomorfik ve zoomorfik figürinler oluşturmaktadır.

1.3.1. Antropomorfik Figürinler

Antropomorfik figürinler kadın ve erkek figürinleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu ayrım yapılırken çeşitli farklılıklar göz önünde bulundurulmaktadır. Bunlardan ilki kadın ve erkek cinsiyetinin göğüs ve cinsel organ gibi biyolojik farklarla kolaylıkla ayırt edilebilmesidir. Kadın figürinlerinde saç, takı, giysi gibi faktörler tek başına cinsiyeti belirlememize yetmezken, genital organın ve göğsün belirtilmesi önemli rol oynamaktadır. Bu durum erkek figürinleri için de benzerdir, hatta erkek figürinlerinde cinsiyeti çoğunlukla yalnızca genital organdan anlarız⁸⁹.

Antropomorfik figürinlerin incelenmesinde cinsiyet ayrımı dışında giysi ile figürün duruşu ve hareketleri diğer önemli kriterleri oluşturur. Giysi, Geometrik Dönem'in estetik anlayışının kıyafet detaylarına yansıtılarak uygulanması ve bu anlayışın yorumlanabilmesi açısından önemlidir. Figürün duruş ve hareketleri ise belirli kavramların hareketlerin karşı tarafa yansıtılmasına aracı olması açısından oldukça önemlidir⁹⁰.

Antropomorfik figürinlerdeki en önemli ayrımı sağlayan kriter olan duruş ve hareketler bu dönem figürinlerinin alt gruplara ayrılabilmesini sağlamaktadır. Figürinlerin duruş ve hareketlerine göre kadın figürinleri içerisinde kollarını gövdesine bitişik şekilde tutan, ellerini havaya kaldırmış veya yana doğru açmış ayakta kadınlar, yas tutan kadınlar, oturan kadınlar, dansçılar/müzisyenler⁹¹, *kourotrophos*⁹² alt grupları oluşturulabilmektedir. Erkekler ise ayakta çıplak erkek,

⁸⁹ Avarett, ss.29, 30.

⁹⁰ Avarett, ss.29, 30.

⁹¹ Dançı/müzisyenler grubuna Lindos'ta bulunmuş olan müzisyenler grubu örnek olarak verilebilir. Bu grup üç kişiden oluşan bir kadın korosudur, bu figürlerden birinin elinde flüt bulunur, diğerlerinin elindeki enstrümanlar belli değildir: Blinkenberg, Kat. No. 1955, s.476.

⁹² Kourotrophos tipine ait bilinen tek örnek Lindos buluntusu olan 1864 no'lu figürindir. Figürin, sol kolunda çocuk tutan oturan bir kadın figürüdür: Blinkenberg, s.460.

süvari, savaşçı ve savaş arabası/araba gruplarından (burada araba sürücüsüne işaret etmesi açısından önemli) oluşmaktadır⁹³.

1.3.1.1. Kadın Figürinleri

1.3.1.1.1. Ayakta veya Oturan Kadın Figürinleri

Bu tipolojik grupta yer alan kadın figürinlerinin çoğunda belden yukarısı el yapımı olup çıplaktır, belden aşağısında ise silindirik formda bir etek ile betimlenmiştir. Bu silindirik formdaki etek çoğunlukla çarkta şekillendirilerek yapılmıştır. Eteğin formu çan şeklinde olabilmektedir⁹⁴ (**Şekil 6**). Eteğin hemen üstünde, bel hizasında kazıma ya da boya ile vurgulanmış olan bir kemer yer alır⁹⁵ (**Şekil 8**). Vücudun üst kısmına bakıldığında plastik olarak vurgulanan ve küçük kil topları şeklinde eklenerek oluşturulan göğüsler vardır (**Şekil 7**). Bazı figürinlerde iki göğüs arasında boya ile belirtilen göğüs takısı dikkati çekmektedir⁹⁶. Bunun dışında bazı figürinlerde ise giysi detayının boya ile oluşturulduğu, tüm vücudu kaplayan çeşitli geometrik motifler ile verildiği de görülebilmektedir⁹⁷. Yüz detaylandırmasına gelindiğinde çıkıntılı bir burun ve sivri bir aletle hafifçe belirtilen ağız dikkat çekicidir⁹⁸ (**Şekil 10**). Kulak, bazı örneklerde gösterilirken bazılarında gösterilmemiştir. Gözler üç farklı teknikle kil eklentiler, damga ya da boya ile belirtilebilmektedir. Bazı figürinlerde göz bebeği vurgusunun boyayla veya sivri bir alet yardımıyla verildiği görülmektedir⁹⁹. Saç ise çoğunlukla boyayla bazen de kil eklentilerle işlenmektedir¹⁰⁰.

⁹³ Averett, ss. 31-33.

⁹⁴Örneğin Ialysos Platsa Daphniou'daki 470 no'lu mezardan ele geçen Geç Protogeometrik – Erken Geometrik Dönem'e tarihlenen figürin çarkta çekilmiş çan şeklinde bir eteğe sahiptir: D'Acunto, 2008-2009, s. 39.

⁹⁵Örnek olarak, Lindos'tan ele geçen 1877 No'lu Geç Geometrik Dönem'e tarihlenen figürin verilebilir. Figürinde boya ile gösterilen kemer, paralel iki çizgi arasında zikzak motifi ile belirtilmiştir. Blinkenberg, s. 465.

⁹⁶ Örneğin Lindos'ta ele geçen 1883 numaralı Geç Geometrik Dönem'e tarihlenen kadın figürini gövde parçasında boyundan çıplak olan iki göğsün arasına üçgen şeklinde inen bir göğüs takısı boya ile belirtilmiştir: Blinkenberg, s. 466.

⁹⁷Örneğin, Lindos'tan ele geçen 1862 no'lu Geç Geometrik Dönem'e tarihlenen figürin buluntusunda figürinin tüm detaylarının (kolye, elbise, saç) karmaşık geometrik motiflerle belirtildiği görülür: Blinkenberg, s.460.

⁹⁸ Örneğin Blinkenberg, Kat. No. 1887 ve 1887b, s.467-46'de gösterilen Geç Geometrik Dönem'e tarihlenen iki kadın başında bu tip bir ağız işlenişi görülebilmektedir.

⁹⁹ Göz detaylarının işleniş teknikleri için bkz. yukarıda "1.2.2. Detaylandırma Teknikleri" başlığı.

¹⁰⁰ Saç detaylarının işleniş için bkz. yukarıda "1.2.2. Detaylandırma Teknikleri" başlığı.

Rhodos'ta ortaya çıkarılmış olan ayakta duran tekil kadın figürinleri; kollarını iki yana açmış¹⁰¹ (Şekil 6) veya yukarı kaldırmış¹⁰² (Şekil 7) kadınlar, kolları gövdesinin yanında duran kadınlar¹⁰³ (Şekil 8), yas tutan kadınlar¹⁰⁴ (Şekil 11) ve *kourotrophos*¹⁰⁵ (Şekil 13) olarak alt gruplara ayrılabilir.

Oturan kadın figürinlerine ait tek örnek ise Lindos'tan II şeklinde bir kline üzerinde oturan bir kadın figürininden bilinmektedir¹⁰⁶.

1.3.1.1.2. Dansçı/Müzisyen Kadınlar Grubu

Lindos'ta bulunmuş kadın figürinlerinin oluşturduğu bir grup kompozisyon oluşturması bakımından ilgi çekicidir¹⁰⁷ (Şekil 14). Burada üç kadın ellerinde müzik aletleriyle betimlenmişlerdir. Kadınlardan birinin elinde flüt olduğu anlaşılrsa da diğer ikisinin elindeki enstrümanlar anlaşılmamaktadır. Bu üç kadının da başında stephane bulunmaktadır. Gözler, kolye ve elbise siyah renk boya ile boyanarak belirtilmiştir ve elbise detayı birkaç şeritle vurgulanmıştır. Kıbrıs'tan ithal olduğu belirtilen bu figürin grubu, Kıbrıs ve Girit-Palaikastro'daki lir çalan bir kadın ve etrafında dans eden insanların betimlendiği figürin grupları ile konu ve genel teknik özellikler açısından benzeşmektedir¹⁰⁸.

¹⁰¹ Ialysos Platsa Daphniou'daki çan şekilli figürin: D'Acunto, 2008-2009, s.37, Fig.1 (Geç Protogeometrik – Erken Geometrik Dönem) Blinkenberg, Kat. No: 1862, 1884, 1885, ss. 460, 467. (Tümü Geç geometrik Dönem'e tarihleniyor.)

¹⁰² Blinkenberg, Kat. No: 1878, 1879, s. 465 (Orta Geometrik Dönem'in sonu) Kat. No: 1883, s. 466. (Geç Geometrik Dönem).

¹⁰³ Örneğin, Lindos buluntusu olan 1877 no'lu Geç Geometrik Dönem'e tarihlenen kadın figürini kolları yanlarda vücuda yapışık durumda betimlenmiştir: Blinkenberg, s.465.

¹⁰⁴ Yas tutan kadın figürinlerine verilebilecek ilk örnek Kamiros buluntusu olmakla birlikte tam buluntu yeri bilinmeyen ancak muhtemelen bir mezar buluntusu olan tamamen e yapımı bir figürindir: Higgins, 1970, Kat. No: 6, s. 33, Pl. 1. Bu figürin MÖ erken 7. yy'a tarihlendirilmekte olup ellerini başının üstüne doğru kaldırmıştır. Kamiros Kechraki'den ele geçmiş olan bir başka kadın figürinin de her iki eli de başının üstündedir. Göğüs kısmında ve yüzde göğsün ve yüzün dövünmekten dolayı kanadığını vurgulamak için kırmızı boya ile çizgiler yapılmıştır. Figürinin başı kalıp, gövdesi ise el yapımıdır. MÖ 7. yüzyılın ortasına tarihlenmekte olan bu figürin Geometrik Dönem geleneği ile Arkaik Dönem stili arasındaki geçişi temsil etmektedir: Higgins, 1970, Kat. No: 14, s. 36, Pl. 2.

¹⁰⁵ Blinkenberg, Kat. No: 1864, ss. 460-461 (Geç Geometrik – Erken Arkaik Dönem).

¹⁰⁶ Awerett, R13, s.46-47, Fig.23. Baş kısmı korunmamıştır. Figürin kesin olmamakla birlikte Geç Geometrik/Erken Arkaik Döneme tarihlenmektedir.

¹⁰⁷ Blinkenberg, Kat. No: 1955, s. 478.

¹⁰⁸ Awerett, ss. 196-197.

1.3.1.2. Erkek Figürinleri

1.3.1.2.1. Savaşçı Figürinleri

Rhodos'ta Lindos Athena Kutsal Alanı'nda, M.Ö. 7. yüzyılın hemen başına tarihlenen Kıbrıs'tan ithal bir grup ile temsil edilen el yapımı savaşçı figürinleri, kemer ve bazı zırh öğeleri dışında çıplaktır. Başlarında genellikle sivri bir miğfer yer alır, kollar göğsün önüne doğru havaya kaldırılarak bükülmüştür ve kolların bu pozisyonu bir silah ya da bir kalkan taşıdığına işaret etmektedir. Bu figürinlerde de giysi detaylarının (kollarda, sırtta), saçın, sakalın/bıyığın ve miğferin boya ile vurgulandığı görülmektedir¹⁰⁹ (Şekil 15).

1.3.1.2.2. Süvari Figürinleri¹¹⁰

Bu gruptaki figürinler Lindos ve Kamiros'ta bulunmuş olup Kıbrıs'tan ithal örnekler¹¹¹ ile bunların Rhodos'ta üretilmiş taklitlerini içermektedir¹¹² (Şekil 16). Bu tipoloji içerisindeki figürinler at ve süvari, sadece at veya sadece süvari olarak ele geçebilmektedir. Atların yele, koşum, tüy, eyer gibi özellikle vurgulanmak istenen detaylarının boya ile verildiği görülür. Süvari figürlerine baktığımızda ise oturma pozisyonunda ve elleri ileriye doğru uzanır şekilde tasvir edildikleri görülür. Bu pozisyonlardan dizginleri tuttukları varsayılmaktadır. Süvariler kimi zaman savaşçılar gibi miğfer takar şekilde tasvir edilmişlerdir. Bunun yanı sıra omuzların üstünden kol

¹⁰⁹ Blinkenberg, Kat. No: 1946 – 1954, ss. 477-478.

¹¹⁰ Örnek olarak Lindos'taki 1890, 1941, 1942, 1943-1944 ve 1945 no'lu figürinler verilebilir: Blinkenberg, s. 468, 476, 477. Ayrıca, Clara Rhodes VI-VII kataloğundaki 33 no'lu figürin de örnek verilebilir: G. Jacopi, 1933, s. 298. Buna ek olarak Geç Geometrik/Erken Arkaik döneme tarihlendirilen Clara Rhodes IV kataloğunda bahsedilen 379 no'lu kuyu buluntuları arasındaki süvari figürini de bu grupta yer alır: G. Jacopi, 1931, s. 344.

¹¹¹ Kıbrıs'tan ithal örnekler özellikle Lindos buluntuları içerisinde belirgin bir grup oluşturmaktadır: Blinkenberg, Kat. No: 1941-1945, ss. 476-477. (Geç Geometrik ve Erken Arkaik Dönemlere tarihlenmektedir.)

¹¹² Lindos'taki bazı örnekler ise Kıbrıs üretimi figürinlerin yerel taklitleridir: Blinkenberg, Kat. No: 1860, 1890, 1891, ss. 459, 460, 468. Bunlardan 1860 numaralı örnek Averett'in de belirttiği gibi Blinkenberg tarafından kadın figürini olarak yorumlanmış olsa da hem göğüslerin belirtilmemesi hem de kolların pozisyonu dolayısıyla bir süvari figürinine ait olmalıdır: Averett, s. 49. Lindos'taki tüm bu tip yerel üretim figürinler de Kıbrıs'tan ithal örnekler gibi Geç Geometrik – Erken Arkaik Dönemlere tarihlenmektedirler. Benzer bir yerel örnek de Kamiros'ta ortaya çıkarılmıştır: Higgins, 1970, Kat. No: 7, ss. 33-34, Lev. 2. Ayrıca, Clara Rhodes VI-VII kataloğundaki 33 no'lu figürin de örnek verilebilir: G. Jacopi, 1933, s. 298. Buna ek olarak Geç Geometrik/Erken Arkaik döneme tarihlendirilen Clara Rhodes IV kataloğunda bahsedilen 379 no'lu kuyu buluntuları arasındaki süvari figürini de bu grupta yer alır: G. Jacopi, 1931, s. 344. (Her iki Calara Rhodes yayında da bahsettiğin sayfalarda bahsettiğin figürinler yok. Kontrol edilmeli.)

altlarına doğru uzanan ve sırtta birleşen iki çapraz bantla temsil edilen kuşam takmaları ikinci göze çarpan özellikleridir. Çıkıntılı ve uzun yüz hatlarına sahip olan süvarilerde saç, sakal, miğfer, sırtta ve omuz kısmında belirtilen çapraz bantlarla gösterilmiş kuşam gibi detaylar boya ile verilmiştir. Süvarilerin bacaklarının yalnızca üst kısımlarının yapılmış olduğu, alt kısımlarının ise atın gövdesine bitişik verildiği görülmektedir.

1.3.1.2.3. Savaş Arabası/Araba Grupları

Lindos'ta bulunmuş olan bazı figürin parçalarının atlı bir araba ve sürücü(ler)den oluştuğu anlaşılan gruplara ait oldukları düşünülmektedir. Bu gruplar tekerlekli arabayı¹¹³ çeken iki ya da dört at ve sürücü ya da sürücülerden oluşmaktadır¹¹⁴. Tekerlek, araba ya da at bulunmadığı durumlarda sürücünün tuttuğu dizgin ya da üzerinde durduğu araca ait izlere rastlamak mümkündür¹¹⁵. Ayrıca sürücülerin üzerinde kuşam (omuzlardan başlayıp göğsün altına doğru inen ve sırtta devam eden çapraz iki bant ile gösterilen zırh benzeri bir giysi) ve ellerinde tuttukları at koşum aparatlarına da rastlanabilmektedir¹¹⁶.

1.3.2. Zoomorfik Figürinler

Rhodos'tan ele geçen zoomorfik figürinler içerisinde boğa, at, koç, kuş, çömelmiş maymunlar ve yılan betimleri yer almaktadır¹¹⁷.

¹¹³ Örneğin, Lindos'tan ele geçen 1983 no'lu figürin parçası bir arabaya ait tekerlek olması açısından önemlidir: Blinkenberg, s.483.

¹¹⁴ Blinkenberg, ss.481-483. Örneğin, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1984, 1985, 1986 ve 1987 no'lu Lindos buluntusu olan bu figürinlerin savaş arabası gruplarını oluşturdukları düşünülmektedir. 1976,1977 ve 1978 no'lu figürinler süvarileri temsil ederken geriye kalan figürinler ise at ve at parçalarını temsil etmektedir. Bu gruplar Kıbrıs'tan ithal edilmiştir ve Geometrik Dönem'in sonu ile Arkaik Dönem'in başına tarihlenmektedir.

¹¹⁵ Örnek olarak, Lindos'ta bulunmuş olan 1893 no'lu savaş arabası kullanan iki kişiye ait gövde ve bacak parçaları verilebilir. At arabasının kendisine ve tekerleğe ait iz yoktur. Ancak sürücülerin atı çekmek için bindikleri aparat ele geçmiştir. Blinkenberg, s.468.

¹¹⁶ Averett, ss.31-33.

¹¹⁷ Averett, ss. 33, 34.

1.3.2.1. Sığır/Boğa Figürinleri

Rhodos'ta bulunan Erken Demir Çağı boğa/sığır figürinleri, kadın figürin grupları gibi Geç Protogeometrik/Erken Geometrik Dönem ile Geç Geometrik/Erken Arkaik Dönem olmak üzere iki farklı dönemde üretilmişlerdir. Sığır figürinlerinde çark yapımı geniş sağı dışında üçgen formda bir yüz stilizasyonu dikkati çeker. Yüzde iri ve çıkıntılı gözler damga ile uygulanmıştır. Bazı uygulamalarda gözlerin kil eklentisiyle ya da boyayla da verildiği görülebilmektedir. Ağızlık kısmı kısa ve silindirik formdadır. Burun delikleri genellikle belirtilmiştir. Boynuzlar boyayla ya da kil eklentisiyle de gösterilmektedir. Gövdede sık sık geometrik motiflere rastlanır. Bazı örneklerde ağızlık kısmının da ayrıca boyandığı görülür. Bacak boyları atlarla kıyaslandığında oldukça kısadır.

Protogeometrik/Erken Geometrik Dönem'e ait tek örnek Lindos akropolisinde bulunmuş olan bir parçadır¹¹⁸ (**Şekil 17**). Figürinin yalnızca baş ve gövdesinin üst kısmı korunmuştur. Blinkenberg bu parçayı kil ve stil özellikleri üzerinden Kıbrıs malı olarak tanımlamaktadır. Bu boğa figürünün gövdesi çark yapımı olup başı el yapımıdır, gözler kil çıkıntıları ile verilmiştir, gövde üzerinde detaylar boya ile işlenmiştir.

Rhodos koroplastik üretiminin yoğunlaştığı dönem olan Geç Geometrik/Erken Arkaik Dönemlere ait boğa figürini ve figürin parçalarının büyük bölümü Lindos akropolisinden¹¹⁹, üç tanesi ise Kamiros'tan ele geçmiştir¹²⁰. Bunlar tamamen el yapımı olup kısa bacaklara sahiplerdir, yüz hatları kil eklentileri ya da basit ince alet müdahaleleri ile yapılmıştır.

1.3.2.2. At Figürinleri

Erken Demir Çağı'nda Rhodos'ta üretilmiş atlar Lindos akropolisinde ortaya çıkarılmış olup Geç Geometrik Dönem'e tarihlenmektedirler. Rhodos üretimi¹²¹ (**Şekil 9**) ve Kıbrıs'tan ithal olanlar¹²² şeklinde iki gruba ayrılmışlardır. At

¹¹⁸ Blinkenberg, Kat. No: 1966, s. 480.

¹¹⁹ Blinkenberg, Kat. No: 1897-1902, ss. 469, 470.

¹²⁰ Higgins, Kat. No: 2, 2 bis 3, s. 32 Pl. 1.

¹²¹ Blinkenberg, Kat. No: 1866-1867, ss. 461-462; Higgins, 1970, Kat. No: 4, 9, s. 32,25, Pl. 1,2.

¹²² Blinkenberg, Kat. No: 1977-1981, ss. 481-483.

figürinlerinin gövdeleri çarkta ya da el ile üretilmiş olabilirler. Genel olarak boğa/sığırlara göre daha ince-uzun bacaklara sahiplerdir ve ağızlık kısmı daha silindirik ve daha uzundur. Yele, eyer gibi özellikle dikkat çekilmek istenen ayrıntılar geometrik motiflerle boyanarak gösterilmiştir. Bazı örneklerde eyer gibi detayların kil eklentisiyle de verildiği gözlemlenmektedir. Ayrıca çıkıntılı olan kuyruk da kil eklentisiyle gösterilebilmiştir.

1.3.2.3. Koç Figürinleri

Rhodos üretimleri arasında Lindos'ta ortaya çıkarılan koç figürleri çarkta üretilen gövdelere ve elde üretilen başlara sahiptir, Geç Geometrik ve Erken Arkaik Dönemlere tarihlenirler ve çoğunlukla plastik kap formundadırlar¹²³ (Şekil 18). Boynuzlar kil eklentileri ile verilmiştir, figürinin tüm yüzeyi seramiklerde de kullanılan krem rengi bir astar ile kaplanarak ve bu astar üzerine hem yüz hem de gövde detaylarının koyu renk boya ile işlenmiştir.

1.3.2.4. Maymun Figürinleri

Lindos'ta¹²⁴ ve Kamiros'ta¹²⁵ ele geçen Geç Geometrik Dönem'e tarihlenen maymun figürinleri tamamen el yapımı olup çömelmiş kolunda bebek tutan bir maymunu temsil etmektedirler. Lindos'ta bulunmuş çömelmiş bir maymunun betimlenmiş olduğu bir obje de benzer bir stile sahiptir¹²⁶. Blinkenberg üretim tekniğini açıklamamıştır ancak içinin boş olduğunu ve bu nedenle de plastik kap olabileceğini önermiş ve Ionia üretimi olma ihtimali üzerinde durmuştur¹²⁷ (Şekil 19).

¹²³ Blinkenberg, Kat. No: 1919-1919b, 1920, ss. 471-472. Genellikle MÖ 7. yüzyılın ilk yarısı içerisine tarihlendirilmektedirler.

¹²⁴ Blinkenberg, Kat. No: 1904, s. 470.

¹²⁵ Jacopi, 1931, Fig. 262, 287, 289.

¹²⁶ Blinkenberg, Kat.No:1927, s.473.Her iki maymun figürü MÖ 7. yüzyılın ilk yarısına aittir.

¹²⁷ Blinkenberg, s. 471.

1.3.2.5. Yılan Figürinleri

Oldukça nadir bulunan yılan figürü, Rhodos'ta Zambico'dan ele geçen bir kuyu buluntusu olarak karşımıza çıkar. Burada yılan, antropomorfik bir seramiğin karın kısmında süsleme olarak kullanılan eklentiler şeklinde olup, deri detayı damga benzeri bir nesnenin bastırılması ile vurgulanmıştır¹²⁸ (Şekil 12).

1.3.2.6. Köpek Figürinleri

Köpek figürinleri ile yine Lindos akropolisi buluntuları içerisinde karşılaşılmaktadır. Tamamı el yapımı olup Blinkenberg bunları Kıbrıs'tan ithal figürinler içerisinde sınıflandırmıştır¹²⁹ (Şekil 20). Kısa bacaklara, küçük kulaklara ve kısa bir kuyruğa sahiplerdir, gövdeleri üzerindeki detaylar boya ile verilmiştir.

1.3.2.7. Kuş Figürinleri

Rhodos kontekstlerinde farklı kuş tiplerini tasvir eden el yapımı küçük kuş figürinleri ele geçmiştir. Detayları boya ile verilmiş olan kuş figürinleri Kıbrıs'tan ithal objelerdir¹³⁰.

1.4. ATÖLYE VE KÖKEN

Rhodos'un üç önemli merkezini oluşturan Kamiros, Ialysos ve Lindos'tan ele geçen Erken Demir Çağı pişmiş toprak figürin buluntuları diğer buluntu grupları ile bir arada değerlendirildiğinde Rhodos'un çevre kültürlerle etkileşimi açıkça görülebilmektedir. Bu merkezlerde ortaya çıkarılan, özellikle mezar kontekstlerinde yer alan seramikler, bronz ve fayans objeler, mühürler gibi farklı buluntu grupları bu ilişkiler ile ilgili veriler sağlamaktadır.

Mezarlardaki Kıbrıs, Attika ve Korinth etkili kaplar bu ilişkileri gözler önüne seren buluntu gruplarının ilkinin oluşturur. Örneğin Ialysos'taki Laghos mezarlarından

¹²⁸ Jacopi, 1929, s.92. Bahsedilen figürinin katalog numarası 82'dir.

¹²⁹Köpek figürinlerine Lindos'taki 1964, 1968, 1970 no'lu figürin buluntuları örnek verilebilir: Blinkenberg, s.480 Averett bunları Salamis'teki benzerleri üzerinden MÖ 700 civarına tarihler.

¹³⁰Kuş figürinlerine Lindos'tan ele geçen 1912, 1913, 1914, 1915, 1916, 1917 no'lu figürinler örnek verilebilir: Blinkenberg, s.470. M.Ö. 700 civarına tarihlenmektedirler.

ele geçen Kıbrıs tipi lekythos ve Attika'dan ithal bir amphora¹³¹, yine Ialysos mezarlarından ele geçmiş olan Kıbrıs tipi oinochoe ve aryballos bu etkileri gösteren buluntulardan bazılarıdır¹³².

Seramikler dışında mühür ve fayans objeler de Rhodos'un Yakın Doğu ile ilişkilerine ışık tutmaktadır. Mezar buluntuları arasında yer alan bir Bes heykelciği, fayans rozet ve bazı mühür buluntuları bu ilişkiye kanıt oluşturmaktadır¹³³.

Bu buluntular dışında bir başka önemli ilişki ise bronz figürin buluntuları sayesinde tespit edilebilmektedir. Bu buluntular Rhodos'un Girit ile ilişkilerini ortaya koyar. İki ada arasındaki ilişkiler demir silahların benzerlikleri ve bronz eserlerin karşılaştırılmasıyla açıkça görülmektedir¹³⁴.

Yukarıdaki farklı buluntu gruplarında olduğu gibi pişmiş toprak figürinler de çevre kültürlerle ilişkilere ışık tutmaktadır. Kamiros, Ialysos ve Lindos'tan ele geçen figürinler, Girit, Kıbrıs, Kos ve Euboia/Lefkandi'deki figürin buluntuları ile kıyaslanarak bunların atölye ve kökenleri hakkında görüşler oluşturulabilmektedir.

Figürinlerin atölye ve kökenlerinden bahsedilirken stil, konu ve kil yapısı dikkate alınır. Kamiros, Ialysos ve Lindos'taki figürinlerden atölye ve köken hakkında bilgi edinmemizi sağlayan örnekler aşağıda buluntu merkezlerine göre ayrılarak incelenmiştir.

Blinkenberg Lindos'ta ortaya çıkarılan küçük buluntuları incelediği kitabında Geometrik gelenekte, elde ya da çarkta yapılmış kalabalık bir figürin grubunu Kıbrıs'tan ithal figürinler olarak sınıflandırmıştır¹³⁵. Bu figürin grubu içerisindeki üç figürden oluşan müzisyenler grubu dikkat çekicidir¹³⁶ (**Şekil 14**). Bu figürin grubunun konusu ve kil yapısı Kıbrıs kökenli olduğunu işaret etmektedir. Esere daha yakından bakıldığında ellerinde müzik aleti tutan kadınlardan birinin elinde flüt olduğu anlaşılrsa da diğer ikisinin elindeki enstrümanlar anlaşılmamaktadır, kadınların başlarında kırmızı bir şeritle belirtilmiş bir stephane olduğu, sırtlarında büyük çapraz bir bant olduğu, gözlerin, kolyenin ve elbisenin birkaç şerit ile siyaha boyanarak belirtildiği görülür. Dans eden kadın gruplarını Kıbrıs'taki birkaç

¹³¹ D'Agostino, s.43.

¹³² D'Agostino, s.49.

¹³³ D'Agostino, s.42.

¹³⁴ D'Acunto, 2008-2009, s.44.

¹³⁵ Blinkenberg, Kat. No: 1941-1983, ss. 476-484.

¹³⁶ Blinkenberg, Kat. No: 1955, s.476.

örnekten ve Girit Palaikastro'daki lir çalan bir kadın ve etrafında dans eden insanların betimlendiği figürin grubundan da bilmekteyiz¹³⁷.

Lindos'ta ortaya çıkarılan en erken antropomorfik tipler kollarını havaya kaldırmış kadın figürinleridir. Bu tip kadın figürinlerinin çarkta çekilmiş etek kısımları ile elde şekillendirilmiş ve aplike göğüslerin görüldüğü üst gövdeleri Geç Tunç Çağı Minos-Myken figürinlerinin üretim tekniği ve stil özelliklerini hatırlatmaktadır. Bununla birlikte Lindos'ta bulunan bu tip kadın figürinlerinin daha çok Kıbrıs etkisi altında olduğu söylenebilir: bu tip figürinler içerisinde yer alan en erken Lindos buluntusu Kıbrıs'tan ithal edilmiş olan alt kısmı çarkta üst kısmı ise elde şekillendirilmiş olan ve Kıbrıs'taki benzer örnekler üzerinden Erken Geometrik Dönem'e tarihlenen bir kadın figürinidir¹³⁸. Bu figürinin benzerlerine Kıbrıs'ta Kition, Amathus ve Salamis'teki adak kontekstlerinde rastlanmaktadır¹³⁹. Lindos buluntuları içerisinde Kıbrıs'tan ithal bu kadın tipinin Geç Geometrik Dönem'e tarihlenen yerel benzerlerinin var olduğu da görülmektedir¹⁴⁰ (Şekil 7).

Lindos'ta ortaya çıkarılan Kıbrıs figürinleri içerisinde en yoğun buluntu gruplarından biri ise savaşçı ve süvari figürini olarak tanımlanan erkek figürinleridir¹⁴¹ (Şekil 15-16). Bu tip figürinlere Kıbrıs'ta özellikle Salamis'teki Kıbrıs Geç Geometrik – Erken Arkaik Dönem adak kontekstlerinde rastlanmakta olup, bu tipteki figürinlerin yoğun olarak bulunması Salamis atölyelerinin bu tipin yaratıcısı olabileceğini göstermektedir¹⁴². Kıbrıs kökenli bu süvari örneklerinin yerel taklitleri de Lindos buluntu grupları içerisinde yer almaktadır¹⁴³.

Lindos'ta ortaya çıkarılan Protogeometrik Dönem'e tarihlenen gövdesi çarkta çekilmiş boğa figürini parçası Lindos'un en erken Demir Çağı buluntusunu oluşturmaktadır¹⁴⁴ (Şekil 17). Blinkenberg'in Kıbrıs'tan ithal figürin grupları içerisine yerleştirdiği bu figürin, Korou tarafından Saraylar Sonrası Çağ'da Girit koroplastiğinde görülen çark yapımı boğa figürinlerinin devamı olarak nitelendirilmektedir¹⁴⁵. Bu tekil örnek dışında Lindos'ta bulunmuş olan diğer boğa

¹³⁷ Averett, ss. 196-197

¹³⁸ Blinkenberg, Kat. No: 1958, s. 479; Averett, s. 44.

¹³⁹ Averett, s. 44.

¹⁴⁰ Blinkenberg, Kat. No: 1878-1884, ss. 465-467.

¹⁴¹ Blinkenberg, Kat. No: 1946 – 1954, ss. 477-478 (savaşçı), Kat. No: 1941-1945, s. 476-477. (süvari.)

¹⁴² Averett, ss. 48-49.

¹⁴³ Blinkenberg, Kat. No: 1860, 1890, 1891, ss. 459, 460, 468.

¹⁴⁴ Blinkenberg, Kat. No. 1966, s. 480.

¹⁴⁵ Averett, s. 50

figürinleri Rhodos üretimi el yapımı figürinler olup Geç Geometrik Dönem'e tarihlenmektedir¹⁴⁶.

İkinci önemli merkezimiz olan Kamiros örnekleri değerlendirildiğinde, Lindos'ta karşımıza çıkan buluntu grupları içerisinde yer alan bazı figürinlerin mevcut olduğu görülür. Geç Geometrik – Erken Arkaik Dönemlere tarihlenen Kıbrıs tipi süvari figürinlerinin yerel örnekleri ile Kamiros'ta da karşılaşılmaktadır¹⁴⁷. Bunun dışında yine Rhodos'ta örneklerine rastladığımız Geç Geometrik – Erken Arkaik Dönem tamamen el yapımı yerel üretim boğa figürinleri de Kamiros'ta ele geçen buluntular arasında yer almaktadır¹⁴⁸.

Lindos'ta karşımıza çıkmayan ancak Kamiros buluntuları içerisinde yer alan yas tutan kadınları betimleyen figürinler ayakta tasvir edilmiş olup kol pozisyonlarından saçlarını yolar şekilde betimlendiklerini göstermektedir¹⁴⁹ (**Şekil 11**). Yas tutan kadın figürinleri Kamiros dışında Atina Kerameikos ile Girit ve Thera'daki mezar kontekstlerinde de ele geçmiş olup bu dönemdeki diğer figüratif sanatlarda, özellikle de vazo resimlerinde yas tutan kadın figürleri ile sıklıkla karşılaşılmaktadır. Rhodos'taki bu tip figürinlerin yerel üretimler oldukları ve özellikle Atina'daki iyi tarihlendirilmiş kontekstler içerisindeki örnekler üzerinden M.Ö. 7. yüzyılın başına tarihlendirildikleri görülmektedir¹⁵⁰.

Üçüncü merkezimizi oluşturan Ialysos yerleşimindeki örnekler içerisinde Platsa Daphniou'daki 470 no'lu mezardan ele geçmiş olan ve Erken Geometrik Dönem'e tarihlenen çan şeklindeki kadın figürini dikkat çekmektedir. Başında diadem bulunan ve çan şeklinde bir gövdeye sahip olan figürinin giysisinin, boynunun ve başının çarkta yapıldığı görülmektedir. Form olarak aşağıya doğru genişleyen bir profile sahip olduğu, göğüslerinin plastik olarak belirtildiği, uzun bir boynunun bulunduğu, boyunda iki bant halinde belirtilen kolyenin vurgulandığı, büyük bir buruna sahip olduğu, burun deliklerinin belirtildiği, disk şeklindeki gözlerin kil eklentileriyle eklendiği, diademin kazımayla verildiği, ince uçlu bir aletle parmakların, kolların ve göğüslerin detaylandırıldığı görülür. Ayrıca figürinin vücudunda göğüslerin ortasından aşağıya doğru inen bir süslemeye sahip olduğu görülmektedir. Göğsün ortasında yer alan bu süslemenin ızgara desenli dikkörtgen

¹⁴⁶ Blinkenberg, Kat. No: 1897-1902, ss. 469, 470.

¹⁴⁷ Higgins, Kat. No: 7, ss. 33-34, Pl. 2

¹⁴⁸ Higgins, 1970, Kat. No: 2, 2bis, 3, s.32, Pl. 1.

¹⁴⁹ Higgins, 1970, Kat. No. 6, 14, s. 33, 36, Pl. 1-2.

¹⁵⁰ Higgins, 1970, s. 33.

bir panelden oluştuğu, bunun hemen altında yine aynı panel içerisinde kum saati motifi ve yanlarda merkezi nokta sırasına sahip iki eş merkezli daire motifinin yer aldığı görülmektedir. Eserin üzerinde yer alan bu kum saati motifinin varlığı göz önüne alındığında yerel Ialysos atölyesi ya da en azından Rhodos veya Dodekanessos üretimi olduğu önerilmektedir. Ayrıca heykelciğin kil analizine bakıldığında yerel Geç Protogeometrik- Geometrik seramiklere benzer kile sahip olduğu anlaşılmıştır. Bu figürindeki kahverengi boya, aynı dönemde birkaç Ialysos seramiğinde beyaz zemin üzerine uygulanmıştır¹⁵¹.

Araştırmacılar tarafından tartışılan çark yapımı silindirik gövdeli kadın figürinlerinin kökeni Geç Bronz Çağ'ın Ege koroplastiğinin kadın figürin ikonografisi ile ilişkilidir. Yani Geometrik heykelcikler Girit'in Geç Minos koroplastiğinin değil, Kıta Yunanistan'da ve Ege adalarında gelişen Geç Myken koroplastiğinin devamı olarak karşımıza çıkar¹⁵².

Ialysos'taki bu figürin Euboia/Lefkandi, Kos, Girit ve Kıbrıs'taki çağdaşı figürin buluntularıyla karşılaştırılmıştır.

İlk olarak Lefkandi'deki kentauros figürini, başının yuvarlak oluşu, saç stilinin farklı ve daha uzun oluşu, göz ve burun boyutunun daha küçük oluşu, kulakların daha büyük ve farklı bir şekle sahip olması ve boynun kısalığı gibi farklılıklar nedeniyle Ialysos figürininden ayrılmaktadır. Tüm bu farklılıklara dayanarak Ialysos figürininde Euboea etkisinin söz konusu olamayacağı açıkça görülmektedir¹⁵³.

Ialysos figürini Girit'te Kalo Chorio'da bulunmuş bir baş ile bazı benzer özellikler göstermektedir. Kalo Chorio'daki figürinin üçgen yüz hatları, yuvarlak gözleri, çıkıntılı burnu, düzleştirilmiş başı ve paralel çizgilerle belirtilmiş diademi ile Ialysos örneği ile benzeşmektedir. Kalo Chorio'daki figürin, üslup ve yüzey süslemesindeki motifler üzerinden bazı araştırmacılar tarafından Geç Minos IIIC ile Subminos arasına, bazı araştırmacılar tarafından ise Subminos-Protogeometrik döneme tarihlendirilmektedir¹⁵⁴.

Ialysos figürini ile Kıbrıs buluntuları içerisinde karşılaştırılabilecek en önemli örnekler Limmasol'da ortaya çıkarılmıştır. Kıbrıs'ta M.Ö. 12. ve 11. yüzyıllarda kollarını havaya kaldırmış ve uzun çan şeklinde eteğiyle betimlenen Myken tipi iki

¹⁵¹ D'Acunto, 2008-2009, ss.39-40.

¹⁵² D'Acunto, 2008-2009, ss.39-40.

¹⁵³ D'Acunto, 2008-2009, s.44.

¹⁵⁴ D'Acunto, 2008-2009, ss.42-43.

figürinden ilki Ialysos heykelciği giysinin alt kısmının formu ile büyük bir burun, dairesel gözlerle karakterize edilmiş olan yüz hatları açısından benzeşmektedir. İkinci Kıbrıs figürini ise Ialysos heykelciğiyle pek yakın olmasa da parmakların belirtilmesi, diadem, sivri bir çene, uzun boyun ve dairesel gözler açısından benzetilebilir. Bununla birlikte Ialysos figürünün boynunda yer alan ve kolyeyi simgeleyen bant biçimindeki süsleme, Myken tanrıçalarında gördüğümüz inci şeklindeki kolyeden farklıdır¹⁵⁵.

N. Kourou'nun gözlemlediği üzere kadın figürinlerinde, Geç Bronz Çağ'dan Geometrik Dönem'e kadar olan süreçte özellikle Samos, Lindos, Lemnos ve Girit'te kronolojik bir boşluk olduğu görülür. Bu süreçte devamlılığı sağlayan tek merkez Kıbrıs'tır. N. Kourou'ya göre Kıbrıs, kadın figürinlerinde Geç Tunç Çağı geleneğinin devamlılığında aktif bir rol üstlenmiştir¹⁵⁶.

Son olarak Kos nekropolündeki antropomorfik askos ve kentauros figürinleri büyük halka şeklinde gözler, çıkıntılı vurgulu bir burun bakımından Ialysos örneği ile benzeşmektedir. Bunun dışında Kos nekropolünden M.Ö. 8. yüzyıla tarihlendirilen çan şekilli kadın figürinlerinin ele geçmiş olması da yine Kos ile ilişkilere dikkat çeker. Kısacası Ialysos heykelciğinde, Kos adası ile ortak bir bağ söz konusudur ve buna ek olarak koroplastik sanatın devamlılığını sağlayan Kıbrıs ve Girit etkisinden de söz etmek mümkündür. Adanın çan şeklinde gövdeye sahip, çark yapımı figürinler üretmesinde, M.Ö. 2. binyıl sonu ile M.Ö. 1. binyılın başlangıcı arasında bu tarzda figürin üretiminin devam ettiği Kıbrıs'ın özellikle rol oynamış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bunun yanında Girit de aynı şekilde bu etkileşimde önemli bir halka olabilir. Öyle ki figürinlerin boyutu ve yüz detayı bağlamında, Girit'teki Protogeometrik figürinlerdeki yansımalar söz konusudur¹⁵⁷.

¹⁵⁵ D'Acunto, 2008-2009, ss.40-41.

¹⁵⁶ D'Acunto, 2008-2009, ss.40-41.

¹⁵⁷ D'Acunto, 2008-2009, s.44.

İKİNCİ BÖLÜM

KOS

2.1. BULUNTU YERLERİ VE KONTEKST

Kos adası 1912 yılından İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar İtalyanların hâkimiyeti altında kalmıştır ve bu yüzden adada kazılar 20. yüzyılın ilk yarısında İtalyan arkeologlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Hagios Phokas, Asklopı, Mesaria ve Aspri Petra Mağası'nda adanın prehistorik dönemlerine ilişkin izlere rastlanmıştır. Bu alanlarda yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan obsidyen (Melos ve komşu ada Giali obsidyesi), çanak çömlek parçaları ve öğütme taşları gibi arkeolojik materyaller adanın Neolitik Dönemden itibaren yerleşim gördüğünü kanıtlamaktadır¹⁵⁸.

Tunç Çağ yerleşimleri ile ilgili İtalyan kazıları ise Serraglia'daki Geç Bronz Çağ yerleşimi, Kos kasabası yakınlarındaki Eleona ve Langada'daki Myken mezarlıkları, Aspri Petra mağarası ve Asklopı'deki İlk Tunç Çağı mezarlık alanlarını kapsamaktadır¹⁵⁹ (Şekil 21). Prehistorik merkezlere yönelik kazılar, adanın Yunanistan'a bağlandığı 1947'den sonra Kos kent merkezi dışında sınırlı alanlarda gerçekleştirilmiş olup bunlar çoğunlukla kurtarma kazıları ile sınırlı kalmıştır. Bu kazılarda elde edilen veriler, Bean, Cook, Hope Simpson ve Lazenby'nin yüzey araştırmalarıyla tamamlanmıştır¹⁶⁰.

1947'den sonra adada gerçekleştirilmiş olan tek sistematik kazı Atina Üniversitesi tarafından Antik Halasarna/Kardamena'da yapılmaktadır. Bu alanda Hellenistik-Roma ve Erken Hristiyanlık tabakalarının yanı sıra az miktarda da olsa Myken buluntularının ele geçtiği belirtilmiştir¹⁶¹.

Adada Iraklis, Serraglia, Asklopı, Misonisi, Kastro Palaiopyli, Linopotis Piyi, Eleona, Halasarna ve Aspri Petra'da Myken yerleşim izlerine, Iraklis, Eleona, Langada, Serraglia, Mesaria, Agia Paraskevi, Linopotis Piyi, Kastello, Yapili,

¹⁵⁸M. Georgiadis, **Kos in the Neolithic and Early Bronze Age- The Halasarna Finds and the Aegean Settlement Pattern**, INSTAP Academic Press, Philadelphia, 2012, s.5.

¹⁵⁹M. Georgiadis, "Kos In The Bronze Age: The Settlement Pattern and Its Significance", **Dioskouroi, Studies presented to W.G. Cavanagh and C.B. Mee on the anniversary of their 30-year joint contribution to Aegean Archaeology**, (Eds. C. Gallou, M. Georgiadis, G. M. Muskett), BAR International Series 1889, University of Nottingham, 2008, s.228.

¹⁶⁰Georgiadis, 2012, s.5.

¹⁶¹ Georgiadis, 2012, s.5.

Asklepieion, Giorgaras ve Antimakhia'da ise Myken mezarlık alanlarına rastlanmıştır¹⁶². Bunun dışında Mesaria'da yüzey buluntusu olarak ortaya çıkarılan seramikler¹⁶³, Petra Pyli'deki Myken kapları ile mızrak ucu ve bronz kılıç¹⁶⁴, Palaiopyli Kastro'daki kyklopik duvarlar¹⁶⁵, Eleona ve Langada'da bulunan Myken takıları, tezgâh ağırlıkları ve ağırşaklar¹⁶⁶ Myken kültürüne ait önemli öğeler olarak karşımıza çıkar.

Serraglia'ya bağlı bir mezarlık alanı olan Langada'da Myken mezarları içerisinde ortaya çıkarılmış olan “*psi*” tipi ayakta kadın figürinleri¹⁶⁷ ile tahtta oturan figürler ve bazı hayvan figürinlerinin yer aldığı buluntu grubu¹⁶⁸, adada bugüne kadar ortaya çıkarılmış Myken Dönemi'ne ait yegâne figürin buluntularını oluşturmaktadır. Bu figürinler mezarlarda birlikte bulundukları malzeme üzerinden Geç Hellas IIIC Dönemi'ne tarihlenmektedir¹⁶⁹.

Kos adasının Erken Demir Çağ bulgularının mezar kontekstlerinden geldiği görülmektedir. Kos'un bu dönemlere ait arkeolojik malzemesinin ortaya çıkarıldığı Serraglia nekropolisi, modern Kos yerleşiminin içerisinde yer alır. (Şekil 21) Bu alanda yapılmış ilk kazı çalışmaları Luigi Morricone başkanlığındaki İtalyan ekip tarafından 1934-1946 yılları arasında gerçekleştirilmiştir¹⁷⁰. Buradan ele geçen Protogeometrik ve Geometrik Dönem seramikleri, yerleşimin kronolojisinin oluşturulmasında ve mezarların tarihlendirilmesinde önemli rol oynamıştır. Seramikler üzerinden Kos adasındaki en erken Demir Çağ mezarlarının Orta Protogeometrik Döneme tarihlendiği anlaşılmıştır¹⁷¹.

¹⁶² Georgiadis, 2008, s. 231-232.

¹⁶³ Georgiadis, 2008, s. 232.

¹⁶⁴ M. Benzi, “A Group of Mycenaean Vases and Bronzes from Pyli, Kos”, **AEIMNETOS, Miscellanea di Studi per Mauro Cristofani**, (Ed. Benedetta Adembri), Tomo 1, Centro Di, 2006, s.15.

¹⁶⁵ Georgiadis, 2012, s.8.

¹⁶⁶ S. Vitale, “Cultural Entanglements on Kos during the Late Bronze Age: A Comparative Analysis of ‘Minoanisation’ and ‘Mycenaeanisation’ at the ‘Serraglia’, Eleona, and Langada”, **Beyond Thalassocracies Understanding Processes of Minoanisation and Mycenaeanisation in the Aegean**, (Eds. Evi Gorogianni, Peter Pavúk ve Luca Girella), Oxbow Books, 2016, s.84.

¹⁶⁷ Luigi Morricone, “Eleona E Langada: Sepolcreti Della Tarda Età Del Bronzo A Co”, **Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente**, Cilt: XLIII-XLIV Nuova Seri XXVII-XXVIII (1965-1966), Istituto Poligrafico Dello Stato, Roma, 1967, Kat. No: 59, 215,224, s. 127-128, 233, 249, Figs. 111, 256, 275.

¹⁶⁸ Vitale, s. 84, dipnot 7.

¹⁶⁹ Vitale, s. 84.

¹⁷⁰ M. G. Palmieri, “Protogeometric and Geometric Pottery from Kos Early Iron Age necropolis Revisited: some Features of the Local Ceramic Production”, **SOMA 2011**, Archaeopress, Oxford, 2015, s.135.

¹⁷¹ Palmieri, s.135.

Serraglia nekropolisindeki mezarlar çoğunlukla yeni doğan ve küçük yaştaki çocuklara ait inhumasyon gömüleri içermektedir. Yakın dönemlerde yapılan kurtarma kazılarında bu dönemlere ait az sayıda kremasyon yetişkin gömüleri de ortaya çıkarılmıştır¹⁷². Bu alanda amphoriskos, hydria, oinokhoe, biberon, monokrom tek kulplu fincan ve skyphos dışında Kıbrıs'tan ithal veya Kıbrıs üretimlerini taklit eden yerel üretim mataralar ve kuş şeklindeki askoslar bulunmuştur. Kıbrıs kökenli ya da taklidi seramik grupları, yerleşimin Kıbrıs ile bağlantılarını gözler önüne sermektedir. İthal seramiklerin tamamının Orta ve Geç Geometrik Dönem'de Kıbrıs'tan geldiği belirtilmektedir¹⁷³. Bu alanda ele geçen yerel üretim seramik gruplarının ise Rhodos veya Euboia örnekleri ile paralellik gösterdiği, bezemelerinde kimi zaman Attika motiflerinden de faydalandığı belirtilmektedir¹⁷⁴.

Adada yapılan kazı çalışmalarından ele geçen sınırlı sayıdaki Demir Çağ figürin buluntuları içerisindeki en erken buluntunun, Serraglia/Fadil nekropolisinde MÖ 10. yüzyıla tarihlendirilen bir çocuk mezardan ele geçen *kentauros* şeklinde bir askos/plastik kap (**Şekil 22**) olduğu belirtilmektedir¹⁷⁵.

Serraglia/Fadil nekropolisinde Geç Geometrik Dönem'e tarihlendirilen çocuk mezarlarında ise çan şekilli gövdeye sahip kadın figürinleri¹⁷⁶ (**Şekil 23**) ele geçmiştir.

2.2. TEKNİK

2.2.1. Şekillendirme Teknikleri

Protogeometrik Dönem'e tarihlenen kentauros'un alt gövdesi çarkta, üst kısmı ise elde şekillendirilmiştir¹⁷⁷. Geç Geometrik Dönem'e tarihlenen çan şekilli

¹⁷² Palmieri, s. 135.

¹⁷³ Palmieri, s.136-137.

¹⁷⁴ Palmieri, s.137-138.

¹⁷⁵ Andrea Babbi, "Ελα, Ύπνε, και Πάρε το... Clay Human Figurines from Early Iron Age Italian Children's Tombs and the Aegean Evidence*", **Athanasia: the earthly, the celestial and the underworld in the Mediterranean from the late Bronze and the early Iron Age: International Archaeological Conference, Rhodes 28- 31 May, 2009**, (Eds. N. Chr. Stampolidis, A. Kanta, A. Giannikouri), University of Crete, Ηράκλειο, 2012, s.294-295.

¹⁷⁶ Babbi, s.300.

¹⁷⁷ Babbi, s.294-295.

kadın figürinlerinin de baş, kol gibi kısımları elde yapılırken, gövde/etek kısmında ise çark kullanımı söz konusudur¹⁷⁸.

2.2.2. Detaylandırma Yöntemleri

Kos Nekropolü'nden ele geçen figürin buluntularında “Sivri Bir Alet Yardımıyla Detaylandırma”, “Kil Eklentisi ile Detaylandırma” ve “Boya ile Detaylandırma” tekniklerinin kullanımı söz konusudur. Protogeometrik Dönem’e tarihlenen *kentauros* biçimli plastik kabın ağız detayları sivri bir alet yardımıyla, göz, cinsel organ ve göğüsler kil eklenmesi suretiyle verilmiştir. Kabın yüzeyi beyaz astar ile kaplanmış, bu astar üzerine hem üst hem de alt gövdesinde siyah boya ile basit çizgi ve kafes motiflerinden oluşan bezeme yapılmıştır¹⁷⁹ (Şekil 22).

Çan şekilli kadın figürinlerinde ise eller sivri bir alet yardımı ile detaylandırılmışken yüzün detayları siyah boya ile kabaca verilmiştir. Çan biçimli gövde üzerinde ise yine vazo resimlerinde görülen motiflere benzer motifler boya ile çizilmiştir¹⁸⁰ (Şekil 23).

2.3. TİPOLOJİ VE STİL

Kos’ta ortaya çıkarılmış olan figürinler antropomorfik çan şekilli kadın figürinleri ile hem antropomorfik hem de zoomorfik sayılabilecek *kentauros* şeklindeki askos/plastik kaptan oluşmaktadır.

2.3.1. Kentauros Figürini (Şekil 22)

Kentauros şeklindeki askos, kolları hariç korunmuş şekilde ele geçmiştir. Askos, kayık formlu bir karın kısmına, silindirik formda bir boyun ve halka formunda bir akıtacak kısmına sahiptir. Kentauros figürininin ayakları sivrilerek sonlanmaktadır. Kuyruk kısmı ise yuvarlak bir formda gösterilmiştir¹⁸¹.

¹⁷⁸ Babbi, s.300.

¹⁷⁹ Babbi, s.294-295, Fig. 7

¹⁸⁰ Babbi, s.300, Fig. 15.

¹⁸¹ Luigi Morricone, “Sepulture Della Prima Età Del Ferro A Co”, *Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente*, Cilt LVI, Nuova Seri XL (1978), 1982, s.351, Fig. 766-767.

Kentaurosun sağırsını oluşturan alanda devamlı kafes motiflerinden oluşan bir bezeme yer almaktadır. Bu bezeme Kıbrıs Geometrik Dönemi'nin erken safhalarında kullanılan bir bezeme olup aynı zamanda kentauros ile çağdaş Kos seramiklerinde de sıklıkla kullanılmış olduğu görülmektedir¹⁸².

2.3.2. Çan Biçimli Figürinler (Şekil 23)

Serraglia/Fadil nekropolisinde çan şekilli figürinlerden ikisi 5 numaralı, bir tanesi ise 14 numaralı çocuk mezarında ortaya çıkarılmıştır¹⁸³. Bu figürinlerin gövdeleri çan şeklindedir, kollar plastik şekilde belirtilmiştir. Kollar dirsekten bükülerek karın üzerine yerleştirilmiştir. Figürler gaga benzeri üçgen bir çıkıntı ile vurgulanan burunları ve plastik gözleri ile son derece şematik yüzlere sahiptir. Boyun kısmında, ilk ikisinde birkaç yatay bantla, üçüncüsünde ise noktalar ile oluşturulmuş boya ile yapılmış kolyeler görülmektedir. İlk ikisinin göğüs kısımlarında yer alan yine seramik sanatında, özellikle de Kıbrıs'ta sıklıkla kullanılan baklava dilimi bezemeleri, üçüncüsünün ise kollarındaki ve karın kısmındaki svastika motifleri dikkat çekicidir¹⁸⁴.

2.4. ATÖLYE VE KÖKEN

Geç Protogeometrik Dönem'e tarihlenen kentaurosun, teknik ve ikonografik özellikleri üzerinden Kıbrıs üretimlerinden etkilenen yerel bir üretim olduğu öne sürülmektedir. Özellikle beyaz astar üzerine yapılmış olan kafes motifleri ayrıca Enkomi ve Aya İrini'de ortaya çıkarılan kentauros askos buluntuları ile gösterdiği paralellik bu durumu kanıtlayan verilerdir¹⁸⁵. Aynı dönemin en bilinen kentauros örneği olan Lefkandi kentaurosundan ise cinsel uzvunun ve göğüslerinin belirtilmesi noktasında ayrıldığı düşünülmekte ve Eubolia'dan çok yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı Kıbrıs stilinden etkilendiği öne sürülmektedir¹⁸⁶.

¹⁸² G. Bourogiannis, "Rhodes, Cos and the White Painted Ware of Cyprus: Introduction to Contacts in the Early Iron Age", *Athanasia: the earthly, the celestial and the underworld in the Mediterranean from the late Bronze and the early Iron Age: International Archaeological Conference, Rhodes 28- 31 May, 2009*, (Eds. N. Chr. Stampolidis, A. Kanta, A. Giannikouri), University of Crete, Hράκλειο, 2012, s. 77-78.

¹⁸³ Babbì, s.300, 301.

¹⁸⁴ Morricone, 1982, Çan Şekilli Figürinler; Fig. 214, 215, 757, 758, 759 ve 760, s. 133, 347, 348.

¹⁸⁵ Bourogiannis, s.78, 79.

¹⁸⁶ Babbì, s.294, 295.

Higgins, M.Ö. 8. yüzyıla tarihlendirilen çan şekilli Kos figürinleri ile Boiotia'daki çan figürinler arasında benzerlik olabileceğini düşünmektedir¹⁸⁷. Bununla birlikte Babbi yakın tarihli çalışmasında bunların Kara Yunanistanı'ndaki örneklerin devamı olmaktan ziyade, teknik ve stilistik üzerinden Kıbrıs ve/veya Rhodos etkisindeki yerel üretimler olabileceklerini belirtmektedir¹⁸⁸. Tüm bu veriler üzerinden az sayıdaki Kos figürlü eserlerinde Rhodos'ta olduğu gibi yoğun Kıbrıs etkisinden bahsetmek mümkündür.

¹⁸⁷ Higgins, 1967, s.20.

¹⁸⁸ Babbi, s.301.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAMOS

3.1. BULUNTU YERLERİ VE KONTEKST

Samos Adası, Anadolu kıyılarına yaklaşık 2 km mesafede yer alır¹⁸⁹. Prehistorik dönemlerden itibaren kullanım gören ve zengin Erken Demir Çağ buluntularıyla da dikkat çeken Samos Heraion Kutsal Alanı, adanın güneydoğu kıyısında, modern Samos yerleşimine 8 km mesafedeki Khora Ovası'nda yer almaktadır¹⁹⁰ (Şekil 24). Ovanın yakınında bulunan Imbrassos Nehri ve nehrin denize döküldüğü yerde bulunan kıyı şeridi, adanın çevre kültürlerle ticari ilişkiler kurmasına olanak sağlaması açısından önemlidir¹⁹¹. Antik Çağ'da kutsal alana daha yakın olduğu bilinen sahilinin tarih öncesi dönemlerde yerleşimin içine kadar uzandığı, Geometrik Dönem'de adaya ulaşımın bu kıyıdan sağlandığı belirtilmektedir¹⁹².

Samos Heraion Kutsal Alanı'nda ilk araştırmalar 18. yüzyılın başında Pitton de Tournefort tarafından gerçekleştirilmiştir. 1862'de Humann, 1879'da ise Girard tapınak alanında kazılar yapmıştır. 1902-1903 yıllarında kazılar Atina'daki Yunan Arkeoloji Topluluğu tarafından yürütülmüştür. 1910'da Berlin Kraliyet Müzesi adına Schede ve Wiegand'ın devam ettirdiği çalışmaların ardından 1925-1939 yılları arasında Buschor yönetiminde Hekatompedos, sunaklar ve Rhoikos Tapınak alanlarında çalışılmış, 1951-1962 yılları arasında ise A-C Tapınakları, güney stoa, güney yapı ve büyük tapınağın önündeki alanlarda kazılar gerçekleştirilmiştir. Tarih öncesi yerleşim alanı ile ilgili kazı çalışmaları ise Milojcic başkanlığında yürütülmüştür. Sonrasında Homann-Wedeking yönetiminde kutsal yol kazılmıştır. 1976'dan 1980'e kadar temenosun kuzey bölgesi, kutsal yolun doğu kısmı ve Arkaik Propylon'da Kyrieleis yönetiminde yoğun kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir¹⁹³.

¹⁸⁹ B. Stark, *Die Heraia von Argos und Samos Eine Strukturanalyse im Soziopolitischen Kontext der Geometrischen und Archaischen Zeit* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Universität Wien, 2008, s.90.

¹⁹⁰ Awerett, s.57.

¹⁹¹ K. Eren, "Samos Heraion ve Ephesos Artemis Kutsal Alanındaki Oryantal Objeler", *Mediterranean Journal of Humanities*, II/1, 2012, s.91.

¹⁹² Awerett, s.57.

¹⁹³ Stark, s.89.

Alanda günümüzde Alman Arkeoloji Enstitüsü Atina Şubesi tarafından sistematik kazı ve araştırmalar sürdürülmektedir¹⁹⁴.

M.Ö. 4. binyılda Batı Anadolu kökenli olduğu düşünülen insan toplulukları adanın güneydoğusuna gelerek burada verimli bir ovada yer alan Phytagoras (şimdiki adıyla Tigani) yakınlarına yerleşmişlerdir (**Şekil 24**). M.Ö. 3. binyılda, Imbrassos Nehri'nin aktığı ovada ikinci bir yerleşim kurulmuştur ve böylece Heraion Kutsal Alanı'nda ilk tarih öncesi buluntulara rastlanır. Milojcic, Heraion Tunç Çağ tabakasını 5 aşamaya ayırmaktadır. (Heraion I-V) Alanda M.Ö. 2. binyıla ait seramik buluntuları ele geçse de bu durumun 3. binyıldan devam eden bir yerleşim sürekliliğine dair kesin bir kanıt oluşturmadığı vurgulanmıştır¹⁹⁵.

Heraion'da ortaya çıkarılan Geç Tunç Çağı'na ait bazı veriler üzerinden araştırmacıların bir kısmı Myken Dönemi'nden Demir Çağı'na aktarılan bir kült geleneği olduğunu düşünmektedir. Kutsal alanda Myken kültürüne ait izler, Erken Bizans Dönemi Bazilikası'nın (**Şekil 25**) apsis kısmında gerçekleştirilen derin sondaj içerisinde, Altar I'in seviyesinin altında bulunan, Geç Hellas IIIB-C Dönemlerine ait konik kâselerden (*conical cups*) oluşmaktadır. Konik kâselerin bulunduğu sondajda ayrıca az sayıda antropomorfik ve zoomorfik (sığır ve at) pişmiş toprak figürin de ortaya çıkarılmıştır (**Şekil 26**). Bu figürinlerin, konik kâseler gibi Geç Tunç Çağı'nın sonuna ait olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte sondaj içerisinde bu döneme ait herhangi bir mimari unsurla karşılaşılmamış olup net bir stratigrafiden bahsedilemeyeceği de belirtilmiştir¹⁹⁶. Heraion'un erken pişmiş toprak figürin buluntularını yayınlayan Ohly, bu sondajda bulunan hayvan figürinlerinin çoğunu SubMyken- Protogeometrik Dönemlerin erken aşamalarına tarihlendirerek Geç Tunç Çağı'ndan aktarılan kült geleneği hipotezini destekler¹⁹⁷. Kyrileis Altar I'i Myken Dönemi'ne tarihlemiş ve Geç Tunç Çağı'nda burada var olduğu ileri sürülen kült ile ilişkilendirmişse de bu hipotezi kanıtlayacak yeterli veri yoktur. Bugün Altar I'in

¹⁹⁴ Awerett, s.57.

¹⁹⁵ Stark, ss.91-92.

¹⁹⁶ Stark, s. 93; P. Brize, "Offrandes de l'époque géométrique et archaïque à l'Héraion de Samos", **Héra: Images, espaces, cultes. Actes du Colloque International Centre de Recherches Archéologiques de l'Université de Lille III et l'Association P.R.A.C. Lille 29-30 Novembre 1993**, (Ed. J. de la Genière), Naples, 1997, s. 123.

¹⁹⁷ D. Ohly, "Frühe Tonfiguren aus dem Heraion von Samos I", **Mitteilungen Des Deutschen Archaeologischen Instituts Athenische Abteilung**, Band 65, 1940, s.95, 96 ve 97'de, dn. 5. Ohly erken dönem Samos figürinleri ile Minos ve Myken figürinleri arasında yakın benzerlikler olduğunu söylemektedir.

Protogeometrik Dönem'e tarihlendiği ve kült alanının ilk mimari unsuru olduğu genel olarak kabul edilmektedir¹⁹⁸.

Myken Dönemi'ne ait bir kültün varlığı tartışmalı ise de alandaki ilk Hera Tapınağı olarak kabul edilen I. Hekatompedos'un oturduğu dolgunun içerisinde ortaya çıkarılan Protogeometrik Dönem seramik parçaları ve bazı hayvan figürinleri, kült aktivitelerinin en azından M.Ö. 10. yüzyıldan itibaren var olduğunu kanıtlar¹⁹⁹. Altar I ile hemen üzerinde M.Ö. 9. yüzyılın ortalarında inşa edilmiş Altar II arasındaki dolgudan gelen ve Altar I'in kullanım evresine ait olduğu düşünülen at başları ve boğa figürinleri ise Erken Geometrik Dönem'in ürünleridir²⁰⁰.

Altar II, M.Ö. 9. yüzyılın ortalarında, Altar I'den daha büyük boyutlu bir sunak olarak inşa edilmiş ve kullanılmaya başlanmıştır²⁰¹. Altar III ise Altar II'nin üzerine inşa edilmiştir. Altar III'ün altında, tabanını Altar II'nin oluşturduğu iyi tarihlenebilen tabakalar vardır. Bu tabakalardan ele geçen seramik ve pişmiş toprak buluntular Altar III'ün M.Ö. 800'den sonra yapıldığı net bir şekilde ortaya koymaktadır²⁰².

Altar III'ün üzerine, altındaki dolgu tabakada bulunan malzeme üzerinden M.Ö. 700 civarına tarihlenebilen Altar IV inşa edilmiştir. Altar IV'ün altında bulunan ve tabanını Altar III'ün oluşturduğu tabakalar içerisinde yer alan figürinlerin çoğunluğunu Geç Geometrik Dönem'e tarihlenen hayvan figürinleri oluşturur, bunun yanında antropomorfik figürinler de mevcuttur. Kollarını havaya kaldırmış kadın tipi bu dönemde en çok görülen antropomorfik figürin tipidir. Bu figürinler içerisinde az da olsa Yakın Doğu-Kıbrıs etkili çıplak kadın tipleri ile bu bölgelerin stilini işaret eden hayvan başları da ortaya çıkarılmıştır. Bu dönem buluntuları figürinlerde ilk doğulu etkileri göstermesi açısından önemlidir²⁰³.

İlk Hera Tapınağı olarak nitelendirilmiş olan Hekatompedos I, M.Ö. 8. yüzyıl içerisinde inşa edilmiştir²⁰⁴. Bu yüzyılın sonuna doğru Hekatompedos'un etrafındaki alanda çoğunlukla *thesauros* ya da tapınak işlevi gördüğü düşünülen beş adet *naiskos* inşa edilmiştir²⁰⁵.

¹⁹⁸ Awerett, s.58-59.

¹⁹⁹ Stark, s.93-94.

²⁰⁰ Stark, s. 93-94.

²⁰¹ Stark, s.95.

²⁰² Stark, s.96.

²⁰³ Brize, 124.

²⁰⁴ Stark, s. 96.

²⁰⁵ Stark, s.96.

M.Ö. 650 civarında ise hem Hekatompedos II hem de Altar V eş zamanlı olarak inşa edilir. Bu dönemde alanın ve yapıların oldukça büyütüldüğü görülmektedir²⁰⁶. M.Ö. 7. yüzyılın başından itibaren kutsal alanda eşsiz zenginlikte bir adak eşyası repertuarı görülmektedir. Hem Hekatompedos II'nin altından gelen tabakalarda hem de bu döneme ait başka bazı yapıların altında özellikle Kıbrıs kökenli malzemenin arttığı görülür. Bu dönemde Kıbrıs kökenli pişmiş toprak figürinlerin yanında Kıbrıs stilinden etkilenen yerel üretim masif erkek figürinlerinin, özellikle savaşçı ve süvari tiplerinin de yoğun olarak üretildiği görülmektedir²⁰⁷.

Kutsal alandaki figürinlerle ilgili yeni çalışmalar, bu konuda en erken yayınları ortaya koyan Ohly, Walter ve Vierendeis gibi araştırmacıların öne sürdüğü genel kronolojiyi teyit etmektedir²⁰⁸. Altar II ve Altar III, Altar IV, Altar V'in altından ve çevresinden, Hekatompedos I ve II'nin altından ayrıca çeşitli sokak ve bazı yapıların altından gelen Geometrik ve Subgeometrik figürinler bu dönemde hem Samos'a gelen yabancı özellikle de Yakın Doğu ve Kıbrıs kökenli figürinlerin hem de Samos'un yerel üretimlerinin kapsamlı bir şekilde araştırılabilmesi için yeterli veriyi sunmaktadır.

3.2. TEKNİK

3.2.1. Şekillendirme Teknikleri

Samos Heraionu'nda figürinlerin çoğu elde şekillendirilmiş, masif (içi dolu) figürinlerdir. Elde şekillendirme tekniğinde, figürine istenilen formun verilmesi esnasında hayvan figürinlerinin bazılarında düzeltmelerin yapıldığına dair parmak izlerine rastlamak mümkündür²⁰⁹.

Figürin üretiminde çark kullanarak şekillendirme tekniği Samos Heraionu'nda en geç M.Ö. 10. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır²¹⁰. Zoomorfik figürinlerde çarkın, ağız, gövde, boyun ve bacak uzuvlarının üretiminde kullanıldığı görülür. Her bir uzvun tek tek çarkta çekilerek şekillendirilip

²⁰⁶ Stark, 97-98.

²⁰⁷ Brize, 124.

²⁰⁸ Awerett, s.59.

²⁰⁹V. Jarosch, **Samos XVIII, Samische Tonfiguren, des 10. bis 7. Jahrhunderts v. Chr. aus dem Heraion von Samos**, Deutsches Archäologisches Institut, Bonn: Halbet, 1994, s.5. Şekillendirme sırasında oluşan parmak izlerine Altar 2'den ele geçen iki at figürininde rastlanmaktadır: Jarosch, s.5.

²¹⁰ Jarosch, s.56.

birleştirilebildiği görülmektedir. Boyun ve bacakların çark tekniği ile şekillendirilmesi uygulamasına özellikle M.Ö. 8. yüzyıla tarihlenen örneklerde rastlanmaktadır²¹¹. Çark ile şekillendirme, antropomorfik figürinlerde ise özellikle kadın figürlerinde kullanılmıştır. Kadın figürlerinde betimlenen elbisenin konik, silindirik veya çan şekilli eteği çark ile oluşturulmaktadır²¹² (**Şekil 28**).

İlerleyen dönemlerde çark tekniğinin figürinlerin kol, baş, göğüs gibi kısımlarda da kullanıldığı görülür. M.Ö. 680'den itibaren kemer girintisi de çarkta yapılarak belirtilmeye başlamıştır²¹³. Ayrıca bazı figürinlerde saçlarda da bu tekniğe rastlarız²¹⁴. Antropomorfik figürinlerde çark tekniğinin M.Ö. 8. yy'da nadiren, M.Ö. 7. yy'da ise yoğun olarak tercih edilmiş olması dikkat çekicidir²¹⁵.

3.2.2. Detaylandırma Yöntemleri

Figürinlerin şekillendirme aşamaları tamamlandıktan sonra detayların yansıtılması işleminde farklı yöntemlere başvurulduğu görülmektedir. Erken Demir Çağ Samos figürinlerinde detayların sivri bir alet yardımıyla, kil eklenerek, damga benzeri bir nesnenin bastırılmasıyla ya da boya ile verildiği görülmektedir.

3.2.2.1. Sivri Bir Alet Yardımıyla Detaylandırma Tekniği

Sivri bir alet yardımıyla ayrıntının uygulanması tekniğinde göz, göz bebeği (**Şekil 46**), saç, kemer, burun deliği, parmak detayı (**Şekil 33**) gibi unsurlar sivri bir alet ile kazıma yöntemi ile oluşturulmuştur²¹⁶.

²¹¹ Jarosch, s.56.

²¹²Jarosch, ss.36-37. Örnek olarak, Levha 36'daki 489 no'lu figürin ve 954 no'lu baş, Levha 37'deki 530, 531, 532 no'lu figürinler, Levha 38'deki 525, 533 no'lu figürinler, Levha 39'daki 526,529(çan şeklinde bir eteğe sahiptir) no'lu figürinler ve Levha 40'taki 543 no'lu figürinler verilebilir: Jarosch, ss.36-37.

²¹³Jarosch, s.57. Örnek olarak, Levha 50'deki 565 no'lu, Levha 51'de 559 no'lu ve Levha 52'de 563 no'lu figürinlerde kemerin çark tekniği ile yapıldığı görülür: Jarosch, s.57.

²¹⁴Jarosch, s.57. Uygulamaya örnek olarak, Levha 63'te yer alan 668 ve 669 no'lu kadın figürinlerinde saç uygulamasında çark tekniğinin kullanıldığı belirtilmiştir. 669 no'lu figürinde sırt kısmında yer alan noktaların saçın çarkta eklendiğinin göstergesi olduğu vurgulanmıştır: Jarosch, s.57.

²¹⁵ Jarosch, s.57.

²¹⁶Jarosch, ss.137, 147. Bu uygulamaya örnek olarak, Levha 34'teki 712 no'lu figürin, Levha 35'te 711 no'lu figürin ve Levha 53'teki 566 no'lu kadın figürini verilebilir. Levha 34'teki 712 no'lu figürinde kemerin sivri bir alet ile içi verev çizgilerle doldurulmuş bir bant şeklinde verildiği, bunun yanı sıra saçın ve gözün de sivri aletle belirlendiği, Levha 35'te 711 no'lu figürinde gözlerin bu teknikle belirtildiği ve son olarak Levha 53'teki 566 no'lu kadın figürünün saç kısmının kil eklenerek ayrı ayrı dilimler halinde verildiği ve bu dilimlerin kesici bir aletle küçük çizikler atılarak ayrıntılı bir şekilde yansıtıldığı görülür. Ayrıca Levha 34'te yer alan 486, 487 ve 488 no'lu ellerin parmak

3.2.2.2. Kil Eklenerek Detaylandırma Tekniği

Antropomorfik figürinlerde saç, göz, göğüs (Şekil 27-28) genital organ (Şekil 35), kemer, kolye²¹⁷ (Şekil 29), zoomorfik figürinlerde ise yele, kuyruk, göz (Şekil 26 ve 45) gibi detaylarda kil eklenerek ayrıntıların vurgulandığı örneklerle rastlayabiliriz²¹⁸.

3.2.2.3. Damga Benzeri Nesne ile Detaylandırma Tekniği

Bu teknik Samos Heraion'daki bazı figürinlerin göz detaylandırmasında kullanılmıştır²¹⁹ (Şekil 37, 43, 44, 47).

3.2.2.4. Boya ile Detaylandırma Tekniği

Boya kullanımı Erken Demir Çağ figürinlerinde ayrıntıların verilmesinde en sık karşılaşılan teknik olup, Samos Heraionu'nda ortaya çıkarılan antropomorfik figürinlerde saç (Şekil 43), elbise (Şekil 31), göz ve göz bebeği (Şekil 29, 43) ve ağız gibi ayrıntılarda her iki cins için boyadan faydalanılabilirken, bunlara ek olarak iki cinsiyet ayrımında kullanılan, kadın figürinlerinde göğüs takısı ve kolye²²⁰ (Şekil 28 ve 30) erkek figürinlerinde²²¹ favori, bıyık, sakal, (Şekil 43) savaşçı ve süvari figürinlerinde kuşam ve miğfer gibi unsurlarda boya kullanımı sıkça karşımıza çıkmaktadır. Erkek figürinlerinde ayırt edici bir nitelik olarak kabul gören sakal uygulaması yaygın olsa da zorunlu bir uygulama değildir. Geç Geometrik

detaylandırmasında ve Levha 47'de yer alan 992 no'lu kadın başının saç ayrıntısı yansıtılırken de kesici bir aletten yararlanılmıştır: Jarosch, ss.131, 167.

²¹⁷ Jarosch, Lev. 36, 489, 496, 512, Lev. 38, 529 numaralı (s. 131-134) kadın figürinleri göğüslerin, Lev. 36, 496, Lev. 38, 533, Lev. 52, 828 numaralı (s. 132, 134, 155) kadın ve erkek figürinleri gözlerin, Lev. 43, 866 numaralı erkek figürini (s. 158) cinsel organın, Lev. 39, 526 numaralı kadın figürini (s. 526) kolyenin, Lev. 52, 552 numaralı kadın figürini (s. 136) kemerin, Lev. 53, 566 numaralı kadın figürini (s. 137) ise saçların kil eklenmesi tekniği ile verilmesine örnek gösterilebilir.

²¹⁸ Jarosch Levha 2, 7 numaralı boğa başı (s. 98) gözlerin, Levha 17, 274 numaralı at figürini (s. 117) ise gözlerin ve kuyruğun kil eklenmesi tekniği ile verilmesine örnek gösterilebilir.

²¹⁹ Jarosch, Levha 3'teki 11 no'lu at başında (s. 98), gözlerin dairesel bir nesneyle bastırılarak oluşturulduğu belirtilmiştir. Ayrıca Levha 1'deki figürin buluntu grubunda da bu teknikten faydalandığı belirtilmiştir: Jarosch, s.60.

²²⁰ Boya ile kolyenin belirtilmesi için Jarosch, Lev. 36'daki 512 numaralı figürin (s. 133) ile Lev. 38'deki 525 numaralı figürin (s. 134) örnek olarak gösterilebilir. Göğüs takısının boya ile betimlendiği en belirgin örnek ise Lev. 49'daki 558 numaralı figürindir (s. 136).

²²¹ Örnek olarak, Jarosch Levha 34'te yer alan 950 no'lu Protogeometrik Dönem'e ait olan bir erkek başında (s. 164) göz, burun, yüzü sınırlandıran bir çizgiyle verilmiş olan çene, alın ve yanaklar gibi detayların siyah bir boya ile belirtildiği görülür.

Dönem'den sonra M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren erkek ve kadın başları arasında açık bir ayrım söz konusudur. Geç Geometrik Dönem'de sakal ve vurgulanmış çene bazen ayırt edilemez. Sakal genellikle yüzün alt kısmını çevreleyen bir bant formunda boyanarak verilmiştir. M.Ö. 7. yüzyılda keçi sakal da kullanılmıştır²²².

Zoomorfik figürinlerde ise tüy, yele (**Şekil 46**) toynak, özellikle atlarda koşum takımı, sığır figürinlerinde boynuz, ağızlık kısmı (**Şekil 26**) gibi detaylarda da boyaya rastlamak mümkündür²²³. Boya ile detaylandırma tekniğinde koyu tonda boya/astar tercih edildiği görülür. Zoomorfik figürinlerin karın, bacak içi gibi görünmeyen kısımları hariç hemen hemen her zaman koyu renge boyandığı görülür. M.Ö. 8. yüzyılda buna ek olarak, açık zemin üzerine kalın çizgilerle boyama yaygındır²²⁴.

3.3. TİPOLOJİ VE STİL

Samos Heraion'da yer alan figürinler antropomorfik ve zoomorfik olarak iki ana tipolojik gruba ayrılmaktadır. Bu ana figürin grupları kendi içlerinde çeşitli alt gruplara ayrılır. Bunlar antropomorfik figürinlerde ayakta kadın ve erkek figürinleri, dansçı/müzisyen kadınlar, taç giymiş kadınlar, genital organı belirtilen çıplak kadınlar ve erkekler, ayakta duran giyimli erkekler, süvariler, savaşçılar ve at arabası grupları olarak sınıflandırılabilir. Zoomorfik figürinlerde ise sığır, at, koç, kuşlar, tekerlekli atlar, dört ayaklılar ve maymunlar gibi alt gruplar görülür.

²²² Jarosch, s.76.

²²³ Zoomorfik figürinlerde Jarosch Levha 27'deki 364 no'lu at figürininin yele detayının kırmızımsı boya ile verev çizgilerle, Levha 23'teki 128 no'lu sığır sağrısının ise nokta dizisi şeklinde tüy detaylandırmasıyla vurgulandığı görülür: s.107, 123.

²²⁴ Jarosch, s.60.

3.3.1. Antropomorfik Figürinler

3.3.1.1. Kadın Figürinleri

3.3.1.1.1. Ayakta Duran Kadın Figürinleri

Bu tipte yer alan kadın figürinlerinin genellikle belden yukarısı el yapımı olup çıplaktır, belden aşağısı ise çark yapımı etekler ile oluşturulmuştur. Konik, silindirik veya çan şeklinde aşağıya doğru genişleyen formdaki eteklerin detayları çoğunlukla boya ile verilmiştir. Eteğin hemen üstünde çeşitli detaylandırma yöntemleri ile vurgulanan kemer dikkat çeker. Bu kadın figürlerinde büyük bir burun, geniş bir boyun ve plastik bir şekilde belirtilen ağız görülmektedir²²⁵ (Şekil 27-28).

Ayakta duran kadın figürinleri, kollarını uzatmış, kolları gövdesinin yanında duran ve kol pozisyonu belli olmayan kadın figürinleri olarak kendi içinde alt gruplara ayrılmaktadır.

Kollarını uzatmış kadın figürinleri²²⁶, Samos Heraion’da Protogeometrik Dönem’den başlayan uzun bir geçmişe sahiptir. (Şekil 27-28) İki kolu başının üzerine doğru yükselen bir pozisyonda belirtilmiştir. Samos’ta en erkeni Protogeometrik ve Erken Geometrik Dönem’e tarihlenen yerel örneklerinin yanında Kıbrıs Geometrik I Dönemi’ne tarihlenen ithal örnekler de mevcuttur²²⁷. Kollarını havaya kaldıran bu kadın figürinlerinin kullanımı Arkaik Dönem’e kadar devam etmiştir²²⁸.

Kolları gövdesinin yanında duran kadın figürinleri²²⁹ içerisinde Samos’ta şimdiye kadar ortaya çıkarılmış en erken örnek²³⁰, Awerett tarafından Erken Geometrik Dönem’e, Jarosch tarafından ise daha genel bir şekilde Geometrik

²²⁵Awerett, ss.60-63.

²²⁶Bu gruba örnek olarak Jarosch Levha 34’te yer alan 485 no’lu, Levha 35’te yer alan 489 no’lu, Levha 34’te yer alan 706 no’lu, Levha 35’te yer alan 711, 712 ve 713 no’lu, Levha 37’deki 530,531 ve 532 no’lu ve Levha 38’de yer alan 533 no’lu kadın figürinleri verilebilir. Bu figürinler kollarını havaya kaldırmış şekilde betimlenmişlerdir: Jarosch, ss.131, 134, 137.

²²⁷Awerett, s.61. Bkz. aşağıda “3.4. Atölye ve Köken” başlığı.

²²⁸Awerett, s.60,61.

²²⁹Bu gruba örnek olarak Jarosch Levha 39’da yer alan 529 no’lu, Levha 583 no’lu, Levha 41’de yer alan 714,717, 718, 720, 721, 583 ve 747 no’lu, Levha 40’ta 715 no’lu figürinler verilebilir: Jarosch, ss.134, 138, 147, 148, 150.

²³⁰Kolları yanda tasvir edilen kadın figürin grubunun en erken örneği S18 Şekil 15 olarak belirtilmiştir: Awerett, s.62.

Dönem'e tarihlendirilmiş olup, el yapımıdır. Bu figürin tipi kollarını vücuda yapışık şekilde tutar bir formda betimlenmiştir²³¹(Şekil 29-30). Ayrıntılı bir elbise, kolye ve bazen de polos giyerler. Etek formu erken Arkaik Dönem'de silindirik bir hâl alır²³².

Kol pozisyonu belli olmayan kadınlar²³³ kol pozisyonu korunmamış figürinlerden oluşur. Bunlar Geç Geometrik ve Subgeometrik Dönem'e tarihlendirilen birkaç figürle temsil edilmektedir²³⁴.

3.3.1.1.2. Dansçılar/Müzisyenler

Bu figürin tipinde, düz bir zemin üzerinde duran merkezi bir figürü çevreleyen üç veya daha fazla dans eden kadın figürlerinin²³⁵ yanında (Şekil 31), genellikle müzisyen bir erkekten oluşan bir heykelcik grubu karşımıza çıkar. En erken figürinler çıkıntılı burunlu ve çeneli, yuvarlak başlı, düz sırtlı ve el yapımıdır²³⁶. Bu figürinlerin bir kısmı boya ile süslenmiştir (Şekil 31). Samos'ta bulunan örneklerden bazıları yerel üretim iken bazıları da Kıbrıs'tan ithaldir²³⁷. Bu figürin gruplarının tarihlendirilmesi tartışmalıdır. Jarosch bu figürinleri Geometrik Dönem'e tarihlendirirken, Schmidt, Kıbrıs'tan ithal figürinlerle kıyaslayarak M.Ö. 8. yüzyılın sonuna tarihlendirmiştir, Awerett ise hem yerel hem de Kıbrıs'tan ithal figürinlere dayanarak M.Ö. 10. veya 9.yüzyıllara tarihlendiklerini önermektedir²³⁸.

3.3.1.1.3. Tahtta? Oturan Kadın Figürinleri

Bu kategoride yer alan figürin tipleri, Geç Geometrik- Erken Arkaik Dönem'e tarihlendirilen birkaç örnekle temsil edilir²³⁹. Bu figürin grubu taht benzeri bir düzlemde oturur pozisyonudadır ve giyimlidir (Şekil 32). Genellikle kadın figürinlerinin oturdukları tahtlar korunmasa da Samos Heraionu'ndan ele geçen iki

²³¹ Awerett, ss.62, 63.

²³² Awerett, s.63.

²³³Figür 33 ve Figür 34'te kol pozisyonu anlaşılamayan iki adet kadın figürini bu gruba örnek verilebilir: Awerett, ss.357, 358.

²³⁴ Awerett, s.63.

²³⁵ Bu gruba örnek olarak, Jarosch Lev. 40'ta yer alan 763 ve 764 no'lu figürinler (s. 80) verilebilir. Ayrıca bkz. Awerett, s.355.

²³⁶ Bahsedilen figürin S36-37, Fig. 21 olarak belirtilmiştir: Awerett, s.64.

²³⁷ Awerett, s.64.

²³⁸Awerett, s.64.

²³⁹Jarosch, Lev. 71, 544, 1163, s. 135, 178.

adet taht parçası ile bu konu hakkında fikir edinebilmektedir. Parçalardan tahtların dört ayaklı ve basit bir oturma kısmına ve arkalığa sahip oldukları anlaşılmaktadır²⁴⁰.

3.3.1.1.4. Çıplak Kadınlar

Çıplak kadın figürinleri elleriyle kasıklarını tutan, iki eliyle göğüslerini tutan veya ellerini göğüslerinin hemen altında birleştiren pozisyonlarda betimlenmişlerdir. Samos Heraionu'nda bu tipe sahip kadın figürinleri birkaç örnekle temsil edilmektedir²⁴¹. Bu grubun buluntuları arasındaki en erken örnek iki eliyle kasıklarını tutar pozisyonda betimlenmiş olan Geç Geometrik Dönem'e tarihlendirilmiş el yapımı kadın figürinidir²⁴² (**Şekil 33**). Çıplak şekilde ve özellikle genital organını tutar şekilde betimlenen bu figürinler doğurganlıkla ilişkilendirilmektedir²⁴³.

3.3.1.2. Erkek Figürinleri

3.3.1.2.1. Ayakta Duran Giyimli Erkekler

Samos Heraionu'nda giyimli erkek figürinleri Geç Geometrik Dönem'den itibaren görülmeye başlanır²⁴⁴. Bu figürinlerin içerisinde de Kıbrıs'tan ithal örnekler ile yerel üretim örnekler yer almaktadır²⁴⁵. Neredeyse tümü el yapımıdır. Erkek figürinleri, genital organın plastik bir şekilde vurgulanması, göğüslerin olmayışı, sakalın varlığı gibi özellikleri sayesinde kadın figürinlerinden kolaylıkla ayırt edilebilir. Giyimli erkek figürinleri uzun bir giysi ve bazen başında dar bir başlık ile betimlenirler. Yüzün şekillendirilmesinde dairesel gözler, çıkıntılı bir burun ve hilal şeklinde bir forma sahip olan ve sivri bir aletle oyulan ağız ve sivri bir çeneye sahiptirler. Çenenin şekli sakala işaret etmektedir (**Şekil 34**). Saç, sakal, bıyık, kaş,

²⁴⁰ Awerett, ss.64, 65.

²⁴¹ Bu gruba örnek olarak Levha 44'te yer alan 816-821(816 818, 820, 821) no'lu figürinler verilmiştir: Jarosch, s.154. Ayrıca Levha 48'de yer alan 541 ve 542 no'lu iki adet giyimli figürin ve Levha 49'daki 558 no'lu figürinlerin kasıklarını tuttukları belirtilmiştir: Jarosch, s.82.

²⁴² Jarosch, Lev. 44, No: 816, s. 154; Awerett, s.65.

²⁴³ Stark, ss.112-113.

²⁴⁴ Bu gruba örnek olarak, Jarosch, Levha 55'te yer alan 697 no'lu giyimli erkek figürini (s. 146) verilebilir. Figürinin silindirik formda bir elbise giydiği belirtilmiştir: Jarosch, s.75. Ayrıca saç ve sakal boyalıdır.

²⁴⁵ Awerett, s. 67.

göz gibi özellikle vurgulanmak istenen alanlar boya ile belirginleştirilmiştir. Giyimli erkek figürinleri kollarını vücuduna yapışık bir şekilde tutuyor veya elinde tanımlanamayan bir nesne tutarken betimlenmiş olabilmektedir. Bu giyimli erkeklerin, rahip, tapınak görevlisi, ibadet eden bir kişi veya sunu taşıyan bir kişiyi temsil ediyor olabileceği düşünülmektedir²⁴⁶.

3.3.1.2.2. Ayakta Çıplak Erkek Figürinleri

Ayakta çıplak erkek figürinleri²⁴⁷ Geç Geometrik ve Subgeometrik Dönem’de görülmeye başlanır. Bu figürin tiplerinin her iki kolu vücuduna yapışık bir şekilde betimlenir, başları ileriye doğru dönüktür ve genital organ vurgulanmıştır²⁴⁸ (Şekil 35). İstisnai bir çıplak erkek figürinine ait örnekte (Şekil 36) figürün başından aşağı uzun şeritler ya da saç örgüsü halinde inerek ayak bileklerini saran bir betimleme ilginç bir örnek olarak dikkat çeker²⁴⁹.

3.3.1.2.3. Süvari Figürinleri

Samos Heraionu’nda süvari figürinleri²⁵⁰ ilk defa Geç Geometrik Dönem’de görülmeye başlar ve M.Ö. 7. yy’a kadar kullanımı sürer. Bu el yapımı katı figürinlerin oturur pozisyonda ve atın dizginlerini tutmak için kollarını ileriye doğru uzatır pozisyonda betimlendikleri görülür (Şekil 37). Samos Heraionu’nda tümü Geç ve Subgeometrik Dönemlere tarihlenen Kıbrıs’tan ithal ve yerel örnekler bulunmaktadır²⁵¹.

3.3.1.2.4. Savaşçı Figürinleri

Samos Heraionu’nda savaşçı figürinlerine ait olduğu düşünülen bazı başlar²⁵² M.Ö. 8. yy’ın son çeyreği ile M.Ö. 7. yy’ın ilk çeyreğine tarihlenir. Kalkanlı

²⁴⁶ Awerett, ss.65, 66.

²⁴⁷ Bu gruba örnek olarak Jarosch Levha 43, No: 866, Lev 55: 696, 879, 881, 882 ve Levha: 880 no’lu figürinler (s. 146, 158, 159) verilebilir.

²⁴⁸ Awerett, s.67.

²⁴⁹ Jarosch, Lev. 55, No: 882, s. 159.

²⁵⁰ Bu gruba örnek olarak Jarosch, Levha 22’de yer alan 469 no’lu figürin (s. 129) verilebilir.

²⁵¹ Awerett, ss.68.

²⁵² Bu figürin grubuna örnek olarak Jarosch, Levha 47’de yer alan 958 no’lu, Levha 58’de yer alan 912,913 no’lu savaşçı figürin başları (s. 76) verilebilir. Bu figürin başları miğferli tasvir edilmişlerdir.

betimlenen savaşçı başları Heraion'daki silah buluntularıyla bir bütün olarak değerlendirilir ve Hera'nın savaşçıların koruyucusu rolünün bir göstergesi olarak adandıkları düşünülür²⁵³.

3.3.1.2.5. Araba/Araba Grupları

Samos Heraionu'ndan ele geçen at ve at arabaları M.Ö. 9. yy.'da ortaya çıkar²⁵⁴. Bu araba veya araba grubunda yer alan buluntular bir dizi tekerlek ve akstan oluşmaktadır²⁵⁵ (Şekil 38). Bu buluntular at arabasının yük taşıma eklentisine ait olmalıdır. Bu araba veya araba parçaları ile sürücü, binici veya bağlı at parçasının bağlantısını gösteren herhangi bir buluntu söz konusu değildir²⁵⁶.

3.3.2. Antropomorfik Figürin Başları

Samos Heraionu'nda ortaya çıkarılan figürinler içerisinde oldukça fazla sayıda ele geçen bir grup ise mevcut vücut parçalarıyla birleştirilemeyen baş parçalarıdır. Bu başların cinsiyetini belirlemek oldukça zor olsa da bazılarının cinsiyetleri belirlenebilmiştir²⁵⁷.

Antropomorfik başlardan ikisi Jarosch tarafından Protogeometrik Dönem'e tarihlendirilmektedir²⁵⁸ (Şekil 39). Bu dönemde Kara Yunanistan'da insan figürinleri nadirdir ve sadece Olympia'da Samos'taki erken insan figürinlerine benzer örneklerle rastlarız. Dolayısıyla nadir ele geçen bu erken dönem insan figürinleri tarihlendirilirken stilistik açıdan kıyaslanarak tarihlenmektedir. Jarosch her iki başı da Myken stili ile ilişkili bularak bunları erken döneme tarihlendirmiştir. Bu başlar, arka kısmı düz, disk şeklinde ve son derece şematik bir yüzle karakterize edilmişlerdir. Çark yapımı hayvan figürinleri ile birlikte bulunduklarından kültürün erken dönemleri ile ilişkilendirilmektedirler²⁵⁹.

²⁵³ Stark, ss.118-119.

²⁵⁴ Stark, s.118.

²⁵⁵ Bu figürin grubuna örnek olarak Jarosch, Lev. 33, 1131, 1132 ve 1133 no'lu parçalar (s. 175-176) verilebilir.

²⁵⁶ Awerett, s.68.

²⁵⁷ Awerett, s.69.

²⁵⁸ Jarosch, Lev. 34, No: 950-951, s. 164; Awerett, s.69.

²⁵⁹ Awerett, s.69.

Geç Geometrik Dönem'e tarihlenen erkek başları sakallıdır ve büyük burunlara sahiptirler. Bu başlarda sakallar veya gözler boyanarak²⁶⁰ (Şekil 40) veya kazıma ile belirtilmiş olabilmektedir²⁶¹.

Geriye kalan figürin başlarının cinsiyeti tam olarak belirlenemez ve Geç Geometrik Döneme aittirler. Başların çoğunda, ön kısımda bir çıkıntı oluşturan ve omuzlardan aşağıya doğru dökümlü olarak saç örtten bir örtü varmış gibi görünmektedir, bu da figürin başlarının büyük olasılıkla kadın olduklarına işaret eder²⁶² (Şekil 41).

Buluntular arasında polos giyen bir figürin başı eşsiz bir örnektir²⁶³. Göz bebekleri dairesel şekilde belirtilmiştir, uzun bir burna ve sivri bir çeneye sahiptir. Bunun dışında ayırt edici bir özellik olarak kulaklarında ikişer delik bulunmaktadır (Şekil 42). Bu özellik Geç Kıbrıs II figürinlerine benzetilmiştir, ancak yüzün işleniş farklıdır²⁶⁴.

3.3.3. Zoomorfik Figürinler

Zoomorfik figürin gruplarını açıklamadan önce bu grupların dönemseller olarak geçirdikleri gelişim aşamalarına genel olarak değerlendirmek yararlı olacaktır.

Protogeometrik Dönem'de hayvan figürinlerinde farklı kısımların ayrı ayrı şekillendirilerek birleştirildiği görülür. Bu dönem figürinlerinin vücut proporsiyonu orantısızdır, soyuttur ve konturlar gerçeklikten uzaktır. Katı ve donuk bir forma sahip olan figürinler Myken öncüllerinin stilini takip eder²⁶⁵.

Erken Geometrik Dönem figürinleri, hareketliliği ve fiziksel yapısı açısından Protogeometrik figürinlerinden ayrılır²⁶⁶. Betimlemelerde yapmacıklıktan uzaklaşıp artık biraz daha gerçeğe uygun bir betimlemeye geçildiği görülür²⁶⁷.

Orta Geometrik ve Geç Geometrik Dönemlerde ise artık vücut proporsiyonunun ve uzuvların göreceli olarak gerçeğe yakın denilebilecek şekilde verildiği ve Erken Geometrik Dönem'den gelen canlılığın daha da hareketli bir

²⁶⁰ Awerett, s.69; Jarosch, Lev. 43, No: 989, s. 167; Lev. 47, No 899, s. 160.

²⁶¹ Awerett, s.69; Jarosch, Lev. 57, no.910, s. 160.

²⁶² Jarosch, Lev. 46, No: 896, s. 160, Lev. 47, No: 969, s. 165; Lev. 53, No: 1009, s. 168; Lev. 58, No: 991, 1007, 1008, s. 167-168; Awerett, s.70.

²⁶³ Jarosch, Lev. 47, No: 1001, s. 167.

²⁶⁴ Awerett, ss. 70-71.

²⁶⁵ Jarosch, s.7.

²⁶⁶ Jarosch, s.11.

²⁶⁷ Jarosch, s. 12, özellikle bkz. Lev 3, 8 nolu sığır başı, s.12.

şekilde yansıtıldığı görülür. Bu dönemde bacaklardaki kıvrılma, boynun kavis verilerek belirtilmesi gibi vurgulamalar yapılmıştır. Geç Geometrik figürinlerde bacaklar daha gergindir ve yukarı doğru kavislenerek gider. Ayrıca bu dönemde toynaklar bir çizgiyle bölünerek belirtilmektedir²⁶⁸. Bunlar dışında boyayarak ayrıntı verme işleminde de dönemsel farklılıklar söz konusudur: Orta Geometrik Dönem’de açık zemin üzerine kalın şeritlerle boyama yaygınken, Geç Geometrik Dönem’de üçgen ve zikzak deseni birlikte kullanılmaktadır²⁶⁹.

3.3.3.1. Sığır/Boğa Figürinleri

Samos Heraionu’ndaki büyük boyutlu hayvan figürinlerinin çoğunluğunu sığır/boğa figürinleri oluşturmaktadır²⁷⁰. Sığır figürinlerini M.Ö. 9. yy’dan M.Ö. 8. yy’a kadar yoğun olarak görülürken, M.Ö. 8. yy’da ise bu yoğunluk yerini at figürinlerine bırakır. Ancak sığır figürinleri M.Ö. 7. yy’da yeniden yoğun bir şekilde kullanılmaya başlar²⁷¹.

Sığır figürinlerinin yüz formu genellikle üçgen bir kontur sağlar (**Şekil 26**). Geniş bir şekilde betimlenen alın, gözlerin hâkim olduğu bir alan olarak karşımıza çıkar²⁷². Düz hatlara sahip olan yüzde kuvvetli şekilde vurgulanan elmacık kemikleri dikkat çeker. Alnın üst kısmından kıvrılan boynuzlar burundan aşağıya doğru uzanır. Silindirik bir formda verilen ağızlık kısmında burun delikleri sivri bir alet ile oyularak verilmiştir (**Şekil 44**). Ağız açıklığı sivri bir aletle oyularak belirginleştirilir. Gözler ya kil eklenerek ya da damga benzeri bir nesnenin bastırılması yöntemiyle ile dairesel şekilde betimlenmiştir (**Şekil 26 ve 43 ve 44**). Kalın ve uzun boynun hemen altında çeneyi temsil eden kalın bir gerdan tasviri yer alır (**Şekil 44**). Bacaklar, at figürinlerine göre kısa ve kalındır. Gövde şişkin ve silindirik bir forma sahiptir (**Şekil 45**). Kuyruk plastik olarak işlenmiştir²⁷³. Bazı örneklerde üreme organının vurgulandığı görülür²⁷⁴.

²⁶⁸Jarosch, s.20. Örnek olarak Levha 14’te yer alan 172, 160, 164 ve 187 no’lu parçalar sayılabilir: Jarosch, s.20.

²⁶⁹Jarosch, s.18. Örnek olarak, Levha 10’da yer alan 98 no’lu figürin parçasında açık zemin üzerine kalın şerit boyama, 124 no’lu figürinde ise şerit, üçgen ve zikzak deseninin kullanıldığından bahsedilir: Jarosch, s.18.

²⁷⁰ Jarosch, Lev. 1-16, s.97-116, 121, 129.

²⁷¹ Awerett, ss.71-72.

²⁷² Jarosch, s.6.

²⁷³ Awerett, s.71-73.

²⁷⁴Jarosch, Lev. 15-16’daki 230,231 ve 232 no’lu sığır figürinlerinin karın kısmının ve üreme organının koyu renk boya ile vurgulandığı belirtilmiştir: Jarosch, s.20.

Sığır figürinleri dönemsel olarak farklı stil özellikleri göstermektedir.

Protogeometrik Dönemde katı ve donuk bir forma sahip olan sığır figürinlerinin yarım daire biçimindeki uzatılmış ağızlık kısımları dikkat çekmektedir²⁷⁵ (**Şekil 43**).

Erken Geometrik Dönem’de ise vücut proporsiyonunun²⁷⁶ ve uzuvların yavaş yavaş gerçekte olması gerektiği gibi verilmeye çalışıldığı ve donukluktan hareketliliğe geçişe adım atılmaya başlandığı görülür²⁷⁷ (**Şekil 44**).

Orta ve Geç Geometrik Dönemlerde ise ilk defa göz bebeği uygulaması görülür, alın ve boynuzlar arasındaki üçgen kontur yavaş yavaş terk edilmektedir. Vücudun geniş, silindirik formu, dikey çizgilerle bezeli alt bacaklar Geç Geometrik boyunca da görülmeye devam eder²⁷⁸ (**Şekil 45**).

M.Ö. 7. yy’ın ilk yarısında ise göz yapısında değişiklik söz konusudur. Yuvarlak formdaki göz şekli artık badem şeklini alır. (**Şekil 46**). Kalın bir boyun, küçük bir baş ile burnu yalayan bir dil vurgusu oldukça önemlidir²⁷⁹.

3.3.3.2. At Figürinleri²⁸⁰

Samos Heraionu’nda Erken Demir Çağ’a ait en erken at figürinleri Protogeometrik Dönem’den Erken Geometrik Dönem’e geçişe tarihlenmektedir²⁸¹. Bu döneme tarihlendirilen at figürinlerinin silindirik boyunlarının ileriye doğru uzatılmış ve ince-uzun biçimli olduğu, gözlerin yan taraflarda dairesel formda verildiği, elmacık kemiklerinin vurgulu, alın kısmının belli belirsiz bir kavisle, küçük kulakların ve silindirik ağızlık kısmında burun deliklerinin kesici bir aletle belirtildiği görülür²⁸² (**Şekil 47**).

Orta ve Geç Geometrik Dönemlerde atlarda geniş bir boyun, keskin bir sırt kavisi ile birleşen yele, silindirik ağızlık, hafif kavisli baş ve oval gözler vurgulanır.

²⁷⁵Jarosch, Geç Hellas III C’ye tarihlenen No: 1 ve Protogeometrik Dönem’e tarihlenen No: 5, Lev. 1, s.6-7.

²⁷⁶ Jarosch Lev. 7, No: 22’de olduğu gibi bacakların vücut genişliğine uyum sağlaması açısından daha uzun, boynun kısa tasvir edilmesi vücut proporsiyonunun işleniş ile ilgili gelişmeye örnektir: Jarosch, s.13.

²⁷⁷ Jarosch, s.11.

²⁷⁸ Jarosch, s.17.

²⁷⁹ Jarosch, s. 25. Bu uygulamaya Lev. 23, No: 55 ve 56’da rastlarız.

²⁸⁰ Jarosch, Lev. 1, No: 2, 3; Lev. 3 No: 11 ve 12 Lev. 4 ve 5, No: 71, 72, 73; Lev. 16-23 ve 25-30, s.67, 69, 114-131.

²⁸¹ Altar II’den ele geçen en erken at figürinleri Jarosch, Lev. 1 No: 2 ve 3’tür: s.20.

²⁸² Jarosch, s.5.

Artık karın kısmı incelmış ve kısalmıştır. Orta Geometrik'ten Geç Geometrik Döneme geçişi simgeleyen ön bacakların hafifçe öne doğru bükülerek ileriye doğru gitme dürtüsünü yansıtmaları oldukça önemli bir gelişme olarak karşımıza çıkar²⁸³ (**Şekil 48**). Ortak özellik olarak ön ayaklar ve boyun içe doğru daha fazla bükülür, vücudun tüm kısımları ileriye doğru atılıyormuş gibi görünür. Kuyruk vücuttan uzaklaşır²⁸⁴. Eklemelerin plastik çıkıntıyla vurgulandığı görülür²⁸⁵. Geometrik Dönem'de atların üzerinde koşum ve dizgin gösteriminin oldukça popüler olduğu gözlemlenmektedir²⁸⁶.

3.3.3.3. Koç Figürinleri

Samos Heraionu'nda yalnızca üç adet koç figürini ele geçmiştir. Koç figürinlerinin kıvrık boynuzlarının başının etrafında ya da öne doğru tasvir edilmesi dışında sığır figürinlerinden ayırt edilebilmesi güçtür. Koç figürinlerine Orta ve Geometrik Dönemlerde rastlanmaktadır²⁸⁷.

3.3.3.4. Kuş Figürinleri

Samos Heraionu'nda Geometrik Dönem'e tarihlenen üç adet kuş figürini ele geçmiştir. Bu figürinler yarık bir ağız, ince alet ile belirtilmiş burun ve şişkin oyulmuş gözlerle tasvir edilmiştir²⁸⁸.

3.3.3.5. Tekerlekli Atlar

Orta Geometrik Dönem'e tarihlendirilen iki adet delinmiş at bacağı parçası, bu grubu temsil etmektedir. Özellikle Attika'da yaygın olarak kullanılan bu figürinlerin Samos'ta bulunması etkileşimin kanıtı olarak dikkat çeker²⁸⁹.

²⁸³Jarosch, s. 23; ayrıca bkz. Lev. 18-19, No: 269, 270, 278, 279, 280 ve 333, s. 117, 118, 121.

²⁸⁴Jarosch, s.67. Örnek olarak, Lev. 29, 396 no'lu figürin parçasında kuyruğun çıkıntı yapışının tasvir edildiği görülür: s. 125.

²⁸⁵Jarosch, s.20. Örnek olarak, Levha 10'da yer alan 208 no'lu bacak verilebilir: s. 113.

²⁸⁶Jarosch, s.69.

²⁸⁷Awerett, s.75.

²⁸⁸ Levha 72'de yer alan 1037 ve Levha 73'te yer alan 1040 ve 1067 no'lu figürin parçaları M.Ö. 9. yy'a tarihlendirilmiştir: Jarosch, s.74.

²⁸⁹Awerett, s.78.

3.3.3.6. Maymun Figürinleri

M.Ö. 7.yy'ın başlarından itibaren karşımıza çıkan bu figürin tipi dirseklerini dizinin üstüne dayamış ve kulaklarını dokunur halde tasvir edilmiştir. Maymun figürinleri Samos'ta birkaç örnekle temsil edilir²⁹⁰.

3.3.3.7. Dört Ayaklılar

Parçalanmış, toynakları tasvir edilmiş bacak ve ayaklardan ibaret parçalar, sığır, at veya koç gibi hayvan figürinlerine ait olmalıdır²⁹¹. Bu parçalar Protogeometrik Dönem'de görülmeye başlar ve kırmızı veya siyah boya ile dikey şeritlerle dekore edilen çark yapımı, içi boş bacak ve sağrı parçalarını içerir. Bu figürin parçalarından bazıları Erken Geometrik Dönem'e tarihlendirilmiştir ve bunların işlenişi Protogeometrik örneklerle göre daha doğaldır ve boyanarak dekore edilmişlerdir. Yuvarlak formdaki sağrı, kısa bacaklar tarafından taşınır. Bacaklar toynak detayı verilmeden düz şekilde modellenmiştir. Kuyruk plastik olarak tasvir edilmiştir²⁹².

Çark yapımı, içi boş üretilen dört ayaklı figürin parçalarının kullanımı Orta Geometrik Dönem'de de devam eder. Dört ayaklı figürinlere ait parçalarda ise kuyruk, sırt ve bacak çoğu zaman koyu şeritlerle boyanmış ve basitçe şekillendirilmiştir. İçi boş çark ve el yapımı dört ayaklı figürin parçaları Geç Geometrik Dönem'de de görülmeye devam eder ve hatta bu dönemde yoğun bir biçimde kullanılır. Çark yapımı pek çok figürin parçasının görüldüğü bu evrede, söz konusu vücut ve bacak parçalarının üçgen, zikzak ve çizgilerle ve koyu renk boya ile boyandığı, daha doğal modellendiği, toynak gibi ayrıntılarının verildiği ve bacadan toynağa geçişin özellikle vurgulandığı görülür²⁹³.

²⁹⁰Maymun figürinlerine örnek olarak 1154, 1155 ve 1156 no'lu figürinler verilebilir: Jarosch, s.65.

²⁹¹Bu gruba örnek olarak S144, S145, S146, S147 ve S150 olarak belirtilen parçalar verilebilir: Awerett, s.79.

²⁹² Awerett, ss.78-79.

²⁹³ Awerett, s.79.

3.4. ATÖLYE VE KÖKEN

Samos, deniz ticareti yapmaya müsait konumu sayesinde çevre bölgelerle kültürel ilişkiler kurabilmiştir²⁹⁴. Bu iletişim esnasında etkileşim kurduğu bölgelerin kültürel kimliğinden etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur.

Demir Çağı'nda bölgedeki inanç sisteminde önemli bir yeri olduğu anlaşılan Samos Heraionu, pişmiş toprak figürin buluntuları ve diğer kontekstler ışığında çevre kültürlerle olan etkileşimi açıkça gözler önüne serer.

Samos Heraion'daki pişmiş toprak figürin buluntularının kültürel etkileşimleri yorumlanırken sadece diğer bölgelerin pişmiş toprak figürinleriyle değil, seramikler ve bronz objelerle de karşılaştırma yapılması yararlı olacaktır. Bu kıyaslamalar Attika, Lefkandi, Atina, Girit, Kıbrıs gibi bölgelerle yapılmıştır.

Seramik üretimleri üzerinde yer alan bezeme şemasına figürinlerde de rastlanması hem tarihlleme hem de bölgeler arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından önemlidir. Protogeometrik Dönem'e tarihlendirilen bir at figürininin²⁹⁵ üzerindeki bezeme onun Attika, Kos, Kiklad ve Euboia atölyeleriyle ilişkilerini gösterir. Figürin üzerindeki bu bezemeye Attika'daki seramiklerde rastlanmıştır²⁹⁶. Bir sığır başı²⁹⁷ ise Girit Karpathos'tan bir rython, Boston'da korunmakta olan yuvarlak bir kap ve Mykenai *Savaşçılar Vazosu*'ndaki bezemelerle kıyaslandığında Geç Myken Dönemi'ne ve köken olarak ise Rodos'a yakın bulunmuştur²⁹⁸. Bunun dışında özellikle Argos, Tiryns, Thebai, Atina, Melos, Khios, Rodos, Girit ve Kıbrıs gibi Myken merkezlerinde görülen askos kap tipine bu kutsal alanda rastlanması Erken Demir Çağ öncesi kültürel ilişkilere işaret etmektedir²⁹⁹.

Seramikler dışında Samos üretimi figürinler ile başka merkezlerdeki pişmiş toprak figürinler kıyaslandığında bazı paralellikler görülmektedir. Çark yapımı hayvan figürinleri Kos'taki ve Lefkandi'deki kentauros, Girit'ten askos ve Attika'dan at heykelcikleri ile benzerlikler göstermektedir³⁰⁰. Örneğin

²⁹⁴ Eren, s.91.

²⁹⁵ Jarosch, Lev. 16, No: 226, s. 6 ve 114.

²⁹⁶ Jarosch, s.6.

²⁹⁷ Jarosch, Lev. 1, No: 1, s.7, 97.

²⁹⁸ Jarosch, s.7.

²⁹⁹ Jarosch, s.8.

³⁰⁰ Jarosch, s.10.

Protogeometrik Dönem'e tarihlenen bazı at başı parçaları Knossos'taki at biçimli bir askosun başı ile benzerlikler göstermektedir³⁰¹.

Bunlar dışında Kıbrıs'tan ithal figürin parçalarının ele geçmiş olması da yine iki bölge arasındaki kültürel ilişkileri göstermesi açısından önemlidir. Bu ithal figürinler ayakta kadın, dansçı/müzisyen, ayakta giyimli erkek, süvari ve antropomorfik figürin başlarını kapsamaktadır³⁰².

Ayakta duran kadın figürinleri arasında kollarını uzatmış, el yapımı kadın figürinlerinden bazıları Kıbrıs'tan ithal edilmiştir. Bunlar silindirik biçimde bir etek giymektedir ve kil eklentisiyle oluşturulmuş top şeklinde göğüslere sahiptirler³⁰³. Bu grupta yer alan hafifçe bükülmüş kolları olan bir figürin, Myken psi figürini devam ettirmekle birlikte çok daha geç bir döneme, M.Ö. 7. yüzyılın başına tarihlenmektedir³⁰⁴. Dansçı/müzisyen kadın figürinleri ise Kıbrıs'tan ithal edilmiş olup, benzerleri Enkomi, Ayios Iakovos ve Lapithos'tan ele geçmiştir³⁰⁵.

Ayakta giyimli erkek figürinleri, kolları yanda duran veya kollarını açmış olan, küçük, el yapımı, giyimli, çeneleri ve burunları disk şeklindeki erkek figürinleridir. Kıbrıs'tan ithal edilen bu figürinlerin benzerleri Kıbrıs Arkaik Dönemi'ne tarihlenmektedir³⁰⁶.

Süvari figürinleri içerisinde de Kıbrıs'tan ithal örnekler mevcut olup, yukarı doğru kalkık başları, sivri uçlu başlıklarıyla giyimli bir şekilde tasvir edilmişlerdir³⁰⁷.

Antropomorfik başlar içerisinde yer alan ve Geç Geometrik Dönem'e ait bir başın, göz bebekleri dairesel şekilde belirtilmiştir, uzun bir buruna ve sivri bir çeneye sahiptir. Kulaklarında ikişer delik bulunur. Bu özellikleri Geç Kıbrıs II figürinlerine benzetilmiştir, ancak yüzün işlenişi farklıdır³⁰⁸.

Doğu etkili ithal bronz eserlerden etkilenme ise bir hayvan figürinine ait gövde parçasında tüylerin metal prototiplere benzemesini sağlamak için kazınarak verilmesiyle karşımıza çıkar. Burada Samos'taki Doğu etkisinin (özellikle Suriye) pişmiş toprak figürinlere de yansıtıldığını görürüz³⁰⁹.

³⁰¹ Jarosch, Lev. 1 No: 2 ve 3, ss.10-11.

³⁰² Awerett, ss.69-71.

³⁰³ Awerett, s.60, S3, S13 Fig 6 ve 13.

³⁰⁴ Awerett, s.63, S30.

³⁰⁵ Awerett, s.64, S38-40 Fig. 21 ve 22.

³⁰⁶ Awerett, s.67, S58-60 Fig. 33.

³⁰⁷ Awerett, s.68, S69- S68 Fig. 53.

³⁰⁸ Jarosch, Lev. 47, No: 1001, s. 167.

³⁰⁹ Jarosch, Lev. 10, No: 90, s.16.

Pişmiş toprak figürinler ve seramik buluntuları dışında Samos Heraion kutsal alanına adak olarak bırakılmış olan mühürler, kireçtaşı ve pişmiş topraktan ev modelleri, takılar, fibulalar ve silahlar diğer yerleşimlerle ilişkileri gösterir. Mühür veya scarabeler Samos'un Mısır veya Rodos ile ilişkilerini gösterirken, kireçtaşı ve pişmiş toprak ev modelleri Argos ve Perachora ile benzer kült anlayışını paylaşmış olabileceğini, takı ve fibulalar ise o dönemin kıyafet modasına ilişkin bilgi edinmemizi sağlar. Mısır tipi bronz bir tarak ve ayna yine Mısır-Samos ilişkisini açıkça gözler önüne serer. Son olarak, silah buluntusu içerisinde yer alan kılıçlar, bir hançer ve bronzdan yapılmış iki adet kalkan Samos'taki savaşçı figürinleriyle bir arada değerlendirilir ve Hera'nın savaşçıların koruyucu tanrıçası kimliğini yansıttığı düşünülür³¹⁰.

Sonuç olarak, Samos Heraion'daki adak buluntuları bir arada değerlendirildiğinde ticari ilişkilerin kültürel etkileşimlere neden olduğu ve dolayısıyla da bu etkileşimin dönemin geleneklerine yansıtıldığını arkeolojik verilerce de açıkça görmekteyiz. Özellikle de pişmiş toprak figürin buluntularının başta Kıbrıs olmak üzere Girit ve Kıta Yunanistan'ın diğer yerleşimleriyle sıkı bir ilişki içinde olduğu açıkça görülmektedir.

³¹⁰Stark, ss.114, 115, 116 ve 119.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KHİOS

4.1. BULUNTU YERLERİ VE KONTEKST

Ege Denizi'nin doğusunda yer alan Khios adası, yaklaşık 48 km uzunluğa ve 13-24 km arasında bir genişliğe sahiptir. Karaburun Yarımadası'na 8 km'lik bir mesafede yer almaktadır³¹¹ (Şekil 49).

Adada yürütülen kazıların tarihçesine bakacak olursak, Atina'daki İngiliz Arkeoloji Okulu başkanlığında yürütülen ve 1938 yılında Agio Gala'da başlatılan kazı çalışmalarını 1952-1955 yılları arasında Emporio'daki kazılar izler. Agio Gala kazısı Edith Eccles başkanlığında sürdürülmüş iken³¹², Emporio kazısı Sinclair Hood tarafından yönetmiştir ve bu kazı çalışmaları ayrıntılarıyla yayınlanmıştır³¹³. Kata Phana ve Psara kazıları ile 1980'li yıllarda kurtarma kazısı olarak gerçekleştirilmiş modern Khios yerleşimi içerisinde yer alan Agia Anna Kapella ve Agios Isidoros mahalleleri kazıları da Atina İngiliz Arkeoloji Okulu'nun başkanlığında gerçekleştirilmiştir³¹⁴.

Adada Prehistorik Dönemlere ait bulgulara Agio Gala'da ve Emporio'da rastlanmaktadır (Şekil 49). Bu merkezlerde yapılan kazı çalışmaları, adanın Neolitik Dönem'den itibaren yerleşim gördüğünü kanıtlamaktadır³¹⁵.

Tunç Çağı'na gelindiğinde özellikle Emporio'dan ele geçen ithal gri Minyas ve Mat Boyalı Seramikler önemli buluntu grupları olarak karşımıza çıkar. Mat Boyalı Seramikler üzerinde görülen bezeme stili Girit etkilerini işaret etmektedir³¹⁶.

Adada Myken Dönemi buluntuları Emporio'da ortaya çıkarılmıştır. Buradaki en erken Myken buluntuları Geç Hellas IIIB'ye kadar inmektedir. Geç Hellas IIIC Dönemi'nde ise daha gelişkin bir yerleşim modeli mevcuttur. Bu yerleşim Geç

³¹¹ E. Alkoç, "Hellenistik Dönemde Khios'ta Mühürlü Amphora Üretimi ve Mühürleme Sistemleri" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Mersin, 2012, s.12.

³¹² S. Hood, *Excavations in Chios 1938-1955 Prehistoric Emporio and Ayio Gala*, Cilt II, The British School of Archaeology at Athens, Thames and Hudson, 1982, s.vii.

³¹³ Awerett, s.52.

³¹⁴ A. L. Beaumont, "Chios in the "Dark Ages": New Evidence From Kato Phana", *The "Dark Ages" Revisited*, (Eds. A. Mazarakis Ainian), University of Thessaly Press, 2011, s.222.

³¹⁵ Hood, s.vii.

³¹⁶ Hood, s.vii.

Hellas IIIC'nin sonunda tahrip edilmiştir. Burada GH IIIC seramikleri ile GH IIIC Dönemi'ne tarihlenen *psi* tipinde kadın figürinleri ve el veya çark yapımı hayvan figürinleri ortaya çıkarılmıştır³¹⁷. Bunun dışında Khios'un güney batı kesiminde yer alan Kato Phana ve Psara'daki Archontiki'de de Myken buluntuları mevcuttur. Kato Phana'daki kazı çalışmalarında Myken Dönemi'ne ait seramiklere ve GH IIIC'ye tarihlendirilen sığır figürinlerine rastlanmıştır³¹⁸.

Protogeometrik ve Geometrik Dönemlere bakıldığında ise, Emporio, Kata Phana, Psara/Anchontiki, Agios Isidoros ve Agia Anna Kapella yerleşimlerinde (Şekil 49) bu dönemlere tarihlendirilen buluntulara rastlandığı belirtilmiştir³¹⁹.

Khios'ta Erken Demir Çağı pişmiş toprak figürin buluntuları Emporio'da ele geçmiştir. Emporio'da ortaya çıkarılan figürinler, Athena Tapınağı ve Liman Kutsal Alanı'nda (Şekil 50) ortaya çıkarılan adak eşyaları içerisinde yer almaktadır. Athena Tapınağı'nın özellikle Arkaik Dönem sunuları (bronz kemerler, fibulalar, mücevherler, cımbızlar, toplu iğneler, iğneler ve boncuklar) dikkat çekerken, hangi tanrısal varlığa ait olduğu anlaşılamayan Liman Kutsal Alanı ise deniz ticaretiyle adaya gelenlerin ziyaret ettiği bir kült merkezi olması dolayısıyla önemlidir. Buradaki sunuların Samos Heraionu ile olan paralellikleri dikkat çeker³²⁰.

Emporio akropolisi üzerinde yer alan Athena Kutsal Alanı'ndaki (Şekil 50) en erken buluntuların M.Ö. 8. yüzyıla tarihlendirildiği ve Athena Tapınağı altındaki erken tabakalarda bulunan bu döneme ait bulguların Geometrik Dönem stilinde bezenmiş kap parçaları ve pişmiş toprak figürinlerden oluştuğu belirtilmiştir. Bu döneme ait buluntu grupları M.Ö. 6. yüzyılın ortalarında tapınağın inşa edildiği döneme kadar kesintisiz devam etmiştir. Ancak bu en erken kült depozitleri ile ilişkili herhangi bir mimari unsur bulunamamıştır³²¹. Tapınağın cellasının altında bulunan alan Altar A, yedinci yüzyılda inşa edilmiştir ancak çevresinde ve iç dolgusunda daha erkene tarihlenen buluntular ortaya çıkarılmıştır. Boardman erken sunağın bir açık hava kutsal alanı içerisinde bir "sunu masası" görevi görmüş olabileceğini, sunu objelerinde ateş izi olmadığını, bu nedenle ateşin bu

³¹⁷ Hood, s.vii, 629, 630.

³¹⁸ Beaumont, s.223.

³¹⁹ Beaumont, ss.221-223.

³²⁰ Awerett, s.52.

³²¹ J. Boardman, *Excavations in Chios, 1952-1955: Greek Emporio, British School At Athens, Supplementary Volumes*, Sayı 6, 1967, s.9.

konstrüksiyonun üzerinde değil hemen yanında yer alan ve ateş izleri taşıyan moloz taş düzlem üzerinde yakılarak ritüellerin gerçekleştirildiğini düşünmektedir³²².

Emporio limanının hemen güneyindeki bir yarımada üzerinde yer alan Liman Kutsal Alanı, bu alanda gerçekleştirilen prehistorik kazılar sırasında, M.Ö. 6. yüzyıl ve öncesine tarihlenen buluntular içeren bir kuyunun tesadüfen ortaya çıkması ile keşfedilmiştir³²³. Belirgin yapı planları sunmayan alanda ortaya çıkarılan Erken Demir Çağ figürinlerinin çoğu, içerisinde en geç materyal M.Ö. 600'e tarihlenen IV. Tabakada bulunmuştur. Stilistik kriterler göz önüne alındığında bu tabakada bulunan figürinlerin yalnızca M.Ö. 600'ün hemen öncesindeki yıllara değil, bu tarihten önceki geniş bir zaman dilimine ait oldukları anlaşılmaktadır. Boardman bu durumu, bu tarihte kutsal alanda yapılan büyük çaplı bir düzenleme sırasında erken dönemlere ait sunu objelerinin bulunduğu bir alanın boşaltılmış olabileceğini önererek açıklamaktadır. IV. Tabaka dışında M.Ö. 900-690 arasına tarihlendirilen I. Tabakada 25'e yakın "erken stilde" figürin, M.Ö. 690-660 arasına tarihlenen II. tabakada bazı çark yapımı hayvan figürinleri, M.Ö. 690-630 arasına tarihlenen III. tabakada ise bazı el yapımı kaba figürin parçaları ortaya çıkarılmıştır. Boardman stratigrafideki belirsizlikler ve ortaya çıkarılan objelerin yapı izleri ile bağlantısının net olarak ortaya konamaması nedeniyle figürinlerin tarihlendirmesini çoğunlukla Samos'taki örnekler üzerinden stilistik kriterlere göre yapmıştır³²⁴.

4.2. TEKNİK

4.2.1. Şekillendirme Teknikleri

El ile şekillendirme tekniği, kabaca modellenen ve küçük boyutlu figürinlerde karşımıza çıkar³²⁵. Çarkta şekillendirme tekniği ise Khios'taki Erken Demir Çağ figürinlerinde sıklıkla kullanılmıştır. Figürinlerin farklı kısımlarının (gövde, bacaklar, kollar gibi) çark kullanarak şekillendirildiği daha sonra birleştirildiği örnekler de mevcuttur³²⁶.

³²² Boardman, s.8.

³²³ Boardman, s. 52.

³²⁴ Boardman, s.187.

³²⁵ Boardman, s.187.

³²⁶ Boardman, s.187. Çarkta şekillendirilmiş figürinler için bkz. Boardman, No: 25-30'da gösterilen hayvan figürinleri (s. 195-196, Lev. 73-74; 48, 54, 56-57, 76-77, 79-82 numaralı antropomorfik figürler (s. 196-198, Lev. 74, 75, 77).

4.2.2. Detaylandırma Yöntemleri

Khios Adasından ele geçen pişmiş toprak figürin buluntularında ayrıntıların sivri bir alet ile, kil eklentisiyle ve/veya boyayla verildiği örneklerle karşılaşırız.

4.2.2.1. Sivri Bir Alet Yardımıyla Detaylandırma Tekniği

Bu teknik, pişmiş toprak figürinlerde genellikle hayvanların toynak, ağız, burun deliği (**Şekil 55-56**), antropomorfik figürinlerde ise parmak detayı gibi ayrıntıların verilmesinde karşımıza çıkmaktadır³²⁷.

4.2.2.2. Kil Eklenerek Detaylandırma Tekniği

Kil eklenerek ayrıntı oluşturma tekniği genel olarak hem zoomorfik hem antropomorfik figürinlerde gözler (**Şekil 51-56**), antropomorfik figürinlerde saçlar ve göğüsler (**Şekil 52**), zoomorfik figürinlerde kuyruk, boynuzlar gibi kısımlarda uygulanmasıyla karşımıza çıkmaktadır³²⁸.

4.2.2.3. Boya ile Detaylandırma Tekniği

Boya kullanımı ayrıntıların verilmesinde en sık karşılaşılan teknik olarak karşımıza çıkar. Siyahtan kırmızıya çeşitli renklerin kullanıldığı boya ile detaylandırma tekniğine³²⁹ göz, saç, tüy (**Şekil 56**), elbise detayı (**Şekil 52**), sakal (**Şekil 53**), kemer, yele gibi vurgulanmak istenen alanlarda rastlarız³³⁰.

³²⁷ Bu uygulamaya örnek olarak Boardman 26 numaralı at figürininin burun ve ağız kısmının, 33 no'lu boğa başının ağız kısmının, 36 ve 38 no'lu hayvan figürinlerinin toynak kısımlarının, 40 no'lu boğa başında ağız ve burun delikleri, 76 no'lu figürinde ise ayak parmaklarının sivri bir aletle verildiği belirtilmiştir: Boardman, ss.196,198, Lev. 73-74, 77.

³²⁸ Kil eklenerek detaylandırılma tekniğine rastalanan figürinlere örnek olarak Boardman 26, 32 no'lu hayvan başlarının göz detaylandırmasında, 41 ve 42 no'lu boğa başlarında yer alan boynuzlarda, 43 numaralı hayvan figürininin cinsel organın belirtilmesinde, 61 numaralı kadın figürininin göz ve göğüs, 67 numaralı kadın figürininin göğüs, 74 numaralı erkek figürininin cinsel organ betimlemesinde, rastlarız. 53 no'lu figürin başında ise saçın şeritler halinde kil eklenmesiyle oluşturulduğu görülmektedir: Boardman, ss.195-198, Lev. 73-75, 77.

³²⁹ Boardman, s.187.

³³⁰ Boya ile ayrıntı verme tekiğinde boya izlerinden bahsedilen figürinler için Boardman 27 no'dan ile 56'ya kadar olan figürinler ve 62, 64, 67, 73, 74, 78, 80-84, 88, 89, 92, 99, 101 ve 102 no'lu figürinler olarak belirtilmiştir. Bu figürinler arasından dikkat çekenler: 52 ve 53 no'lu başlarda boyaya rastlandığı, baş 62'de sakal, saç ve giyside, 73 ve 74 no'lu kadın figürinlerinin genital organlarında, 84 no'lu kadın figürininin göbeğin ve göğüsün geometrik desenlerle dekore edilmesinde, 48 no'lu

4.3. TİPOLOJİ VE STİL

Khios Adası'ndan ele geçen pişmiş toprak figürin buluntuları antropomorfik ve zoomorfik figürinlerden meydana gelir. Burada karşılaşılan Erken Demir Çağ'a ait pişmiş toprak figürin buluntuları Rodos ve Samos'taki buluntulara göre sayıca oldukça azdır.

4.3.1. Antropomorfik Figürinler

Erken Demir Çağ'a ait figürinler Emporio'daki Athena Tapınağı'ndan ve Liman Kutsal Alanı'ndan gelir. Liman Kutsal Alanı'ndan ele geçen figürinlerin yarısından fazlası antropomorfik olup, 14 tanesi Kıbrıs'tan ithal edilmiştir³³¹. Athena Tapınağı'ndan ise hiç ithal figürin ele geçmemiş olması dikkat çeker³³².

Antropomorfik figürinler farklı jestlere sahip kadın figürinleri ve antropomorfik başlardan oluşmaktadır.

4.3.1.1. Kadın Figürinleri

Kadın figürinleri kollarını uzatmış kadınlar, kolları gövdesinin yanında duran kadınlar ve kol pozisyonu belli olmayan kadın figürinlerini kapsar.

Kollarını uzatmış kadın figürinleri, Samos ve Rodos'taki pişmiş toprak figürin örneklerine benzer³³³. Liman Kutsal Alanı'ndan ve Athena Kutsal Alanı'ndan (Şekil 51) birer adet bu tip figürinlere ait parçalar ele geçmiştir³³⁴.

Kolları yanda olan kadın figürinleri Athena Tapınağı'ndan ele geçen Geç Geometrik Döneme ait iki figürin parçası ile temsil edilir³³⁵ (Şekil 52).

kollarını kaldırmış antropomorfik figürinde kol boyunca dalgalı çizgilerle elbisenin, 68 no'lu figürinde kemer ve saçın ve son olarak 98 no'lu başta miğferin dairesel motiflerle boya ile vurgulandığı belirtilmiştir: Boardman, ss.190, 191, 192, 196, 198 ve 199, Lev. 73-78.

³³¹ Boardman, ss.187,188.

³³² Boardmann, s.188.

³³³ Awerett, s.53.

³³⁴ Boardman, No: 48, Lev. 74 (Liman Kutsal Alanı'ndan bir kol parçası) ve No: 61, Lev. 75 (Athena Kutsal Alanı'ndan bu tipte bir kadının üst gövdesi ve başı. Her ikisi de Geç Geometrik Dönem'e tarihlenmektedir.

³³⁵ Boardman No: 56 ve 67, s. 197-198, Lev. 75.

Kol pozisyonu belli olmayan kadın figürinleri hem Athena Tapınağı'ndan hem de Liman Kutsal Alanı'ndan ele geçmiştir. El yapımı iki figürin örneğiyle temsil edilir³³⁶.

4.3.1.2. Antropomorfik Figürin Başları

Hem Athena Tapınağı'ndan hem de Liman Kutsal Alanı'ndan pek çok antropomorfik baş ele geçmiştir. Bunlardan biri Liman Kutsal Alanı'ndan ele geçmiş olup çark yapımıdır ve başında bir başlık taşıdığı görülmektedir³³⁷. Yine Liman Kutsal Alanı'ndan gelen bir figürin başı ise muhtemelen bir erkeğe aittir, krem rengi bir astar üzerine boya ile yüz detaylarının özellikle sakalın işlendiği görülür³³⁸ (**Şekil 53**). Bir başka başın ise cinsiyeti belirsizdir ancak başında taşıdığı yassı başlık kült ile ilgili bir figüre, belki de bir din görevlisine ait olabileceğini işaret eder³³⁹ (**Şekil 54**).

4.3.2. Zoomorfik Figürinler

Khios Adası'ndan ele geçen hayvan figürinlerini sığır/boğa ve at figürinleri oluşturmaktadır.

4.3.2.1. Sığır/Boğa Figürinleri

Liman Kutsal Alanı'ndaki sığır/boğa figürini parçaları, Geç Geometrik Dönem'e tarihlenen küçük parçalar halinde korunmuş örnekler olsalar bile Myken geleneğinin sürekliliğine işaret etmektedirler. Silindirik formda çark yapımı bir gövdeye, ileriye doğru kıvrılan boynuzlara, içi boş ya da masif baş, bacak ve ayaklara sahiptirler³⁴⁰. Çark yapımı vücuda sahip örneklerin yanı sıra el yapımı sığır/boğa figürini başları ve gövde parçaları da bulunmuştur³⁴¹ (**Şekil 55**).

³³⁶Awerett, ss.53, 56.

³³⁷Boardman, No: 54, s.197, Lev. 74.

³³⁸Boardman, No: 52, s.197, Lev. 75.

³³⁹Boardman, No: 53, s.197, Lev. 75.

³⁴⁰Awerett, s.54.

³⁴¹Awerett, s.54. Liman Kutsal Alanı'ndan bulunan Çark yapımı, muhtemelen boğa figürini gövde parçaları: Boardman, No: 28-29, s. 196, Lev. 73. Masif boğa/sığır figürini baş ve gövde parçaları: Boardman, No: 39-48, s. 196, Lev. 74

4.3.2.2. At Figürinleri

Liman Kutsal Alanı'ndan ele geçen ve Geç Geometrik Dönem'e tarihlendiği düşünülen bir at figürini, Myken Dönemi geleneğinin devamlılığını göstermesi açısından önemlidir (**Şekil 56**). Silindirik çark yapımı bir gövdeye ve ağızlığa sahip olan at figürininin gövdesi üzerinde SubMyken geleneğinde bezeme görülmekte olup Boardman tarafından bir kapağı süslediği belirtilmiştir³⁴². Diğer at figürin buluntuları ise tipik Geç Geometrik Dönem atları olarak nitelendirilmiştir³⁴³.

4.3.2.3. At Biçimli Bir Kap Parçası

Athena Tapınağı'ndan ele geçen, çark yapımı, at/eşek şeklinde bir kaba ait parçada sadece atın sırt kısmından küçük bir bölüm ele geçmiştir³⁴⁴. Bu plastik kap parçasının, rython taklidi olarak oluşturulmuş bir figürin olarak düşünülmekte olup Boardman tarafından Ialysos'taki Myken mezar buluntusu olan plastik bir kap ile karşılaştırılarak erken dönem plastik vazolara ait bir parça olabileceği önerilmektedir³⁴⁵.

4.4. ATÖLYE VE KÖKEN

Khios Adası, tıpkı Rodos ve Samos gibi deniz ticaretinin sürdürüldüğü ve böylelikle çevre bölgelerle kültürel anlamda etkileşime giren bir yerleşim olmasıyla dikkat çekmektedir. Bu kültürel etkileşim Agio Gala, Emporio, Kata Phana, Psara'daki Anchontiki, Agios Isidoros ve Agia Anna Kapella gibi yerleşimlerde kazı çalışmalarından ele geçen arkeolojik verilerce de kanıtlanmıştır³⁴⁶.

Adada ortaya çıkarılan Erken Demir Çağ pişmiş toprak figürinlerinde Myken kültürünün etkilerine rastlamak da mümkündür. Özellikle Emporio'dan ele geçen zoomorfik figürinlerdeki süslemelerde SubMyken geleneğindeki motiflerin kullanılması ve antropomorfik figürinlerde kollarını kaldırmış bir şekilde betimlenen

³⁴² Boardman, No: 26, Lev. 73, s. 195.

³⁴³ Awerett, s.55.

³⁴⁴ Boardman, No: 30, Lev. 73, s. 196.

³⁴⁵ Boardman, s. 189.

³⁴⁶ Bkz. yuk. "4.1. Buluntu yerleri ve Kontekst" başlığı.

kadın figürinlerinin Myken Psi figürinlerini anımsatması bu duruma kanıt olarak sunulmuştur³⁴⁷.

Protogeometrik ve Geometrik Dönemlere ilişkin kazılar Emporio, Kata Ptana, Psara'daki Anchontiki, Agios Isidoros ve Agia Anna Kapella yerleşimlerinde yürütülmüştür. Buralardan ele geçen seramikler ile özellikle de Emporio'daki Athena Tapınağı'nda ve Liman Kutsal Alanı'nda ortaya çıkarılan pişmiş toprak figürinler dönemin sürekliliğine ve kültürel etkileşimine kaynaklık etmektedir. Bu pişmiş toprak figürin buluntuları Samos Heraion'daki gibi bol miktarda olmasalar da üretim teknikleri yönünden Samos ile benzer bulunmuşlardır. Liman Kutsal Alanı'ndan ele geçen figürinler arasında Kıbrıs'tan ithal edilmiş figürinlerin³⁴⁸ bulunması Kıbrıs ile ilişkilere dikkat çekerken, Athena Tapınağı'nda ise hiç ithal figürine rastlanmaması Boardman tarafından bu kutsal alanda yerel üretimin tercih edildiği şeklinde yorumlanmıştır³⁴⁹.

Sonuç olarak, tıpkı Rodos ve Samos'ta olduğu gibi Khios Adası'nın da deniz ticareti sayesinde çevre kültürlerle etkileşime girdiği ve Girit, Samos, Rodos ve Kıbrıs gibi bölgelerle etkileşimde bulunduğu adada yapılan kazılarla anlaşılmıştır.

³⁴⁷ Boardman, ss. 187, 188, 189.

³⁴⁸ Boardman, s.188.

³⁴⁹ Awerett, s.55.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BATI ANADOLU

5.1. KLAROS

5.1.1. Buluntu Yerleri ve Kontekst

Klaros Kutsal Alanı, İzmir'in Özdere ilçesinde bulunan Ahmetbeyli mahallesinin güney kesiminde yer almaktadır³⁵⁰. Kutsal alan, Kolophon (Değirmen-tepe) ve Notion kentleri arasında konumlanmaktadır³⁵¹ (**Şekil 57**). Esasında Kolophon halkının ibadet etmek için kullandığı bir alan olarak karşımıza çıkan kutsal alanın güney kesiminde ilk başlarda Kolophon'un ticari limanı olan ve sonradan önemi artarak gelişen bir kent olan Notion yer almaktadır. Klaros Kutsal Alanı, Notion'dan 1300 m mesafede yer almaktadır. Kutsal alan, antik metinlerden³⁵² ve arkeolojik bulgulardan edinilen bilgiye göre Antik Dönem'de Delphoi ve Didyma gibi Apollon'a adanmış önemli bir kehanet merkeziydi³⁵³.

Klaros Kutsal Alanı 18. yy'dan itibaren birçok araştırmacı ve seyyah tarafından ziyaret edilmiştir. İlk olarak 18. yy'da seyyah R. Chandler alanı ziyaret etmiştir. 18. yy sonunda J. Dallaway ve C. B. Elliot, 1826 yılında V. J. Arundell, 1833-1844 yılları arasında C. Texier alanda araştırmalar yaparlar. Bu çalışmalarda antik metinlerde geçen çevre bölgeler saptanarak kutsal alan ve ilişkili yapılar araştırılmaya başlanmıştır. 1866 yılında bölgede ilk sistematik araştırmalar C. Schuchardt tarafından yapılmış, Kolophon ve Notion kentlerinin günümüzdeki konumları belirlenmiştir. Ardından 1891'de J. Chamonard ve E. Legrand yaptıkları araştırmalar sonucunda Klaros'tan ele geçen bir yazıtı yayınlamışlardır. Bu yayınlarla iyice dikkat çeken kutsal alanda 1897 yılından I. Dünya Savaşı'na kadar kazılar sürdüren Th. Macridy 1904'teki kazılar esnasında Klaros'a farklı bölgelerden

³⁵⁰D. S. Akar Tanrıver, **Apollon Klarios Kültü, Kehanet Pratikleri ve Adaklar** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir, 2009, s.8.

³⁵¹ İlhan Kayan, "Klaros Kazı Alanında Jeomorfolojik-Jeoarkeolojik Araştırmalar", **Ege Coğrafya Dergisi**, Sayı 8, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir, 1995, s.3.

³⁵²Klaros Kutsal Alanı'ndan Homeros, Yaşlı Plinius, Strabon ve Pseudo Skylaks, Aelius Aristides, Nikandros, Selanikli Psikopos Eustathius gibi antik dönem yazarlarının eserlerinde bahsedilmiştir: Akar-Tanrıver, ss.50-53.

³⁵³Can Kuray, **Didim Klaros Kutsal Alanları ve Anadolu Apollon Tapınakları** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ocak 1996, s.71.

gelen temsilcilerin belirtildiği on iki yazıt bulmuştur. 1913'ten I. Dünya Savaşı'na kadar Ch. Picard sürdürdüğü kazı çalışmalarında propylon ve 125 yazıt ortaya çıkarılır. Picard ve Macridy 1915 yılında kazı sonuçlarını yayınlamışlardır ve bu yayında Demirli Mağarası'nda araştırmalar yaptıklarını ve bu mağaranın kehanetle ilişkili bir alan olduğu fikrini belirtmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden başlayan kazıları 1950-1961 yılları arasında J. ve L. Robert yönetmiştir ve kazılar esnasında “Klaros Üçlüsü” olarak adlandırılan kült heykelini ve Apollon tapınağı ve kutsal alan ile ilişkili yapıların tümünü gün yüzüne çıkartmışlardır. 1961'de ara verilen çalışmalar, 1988-1997 yılları arasında J. de la Genière tarafından yeniden başlatılan kazılarda Hellenistik Dönem öncesine yoğunlaşmıştır. 2001 yılından bu yana ise kazılar Prof. Dr. Nuran Şahin başkanlığında sürdürülmektedir³⁵⁴.

Klaros Apollon kehanet merkezinin kuruluş efsanesinin, kutsal alanın yakınında yer alan Kolophon kentinin kuruluşuyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Efsaneye göre Kolophon kentine ve kutsal alana ilk yerleşenlerin Yunanistan ve Girit kökenli koloni toplulukları olduğu ve dolayısıyla kenti ve kutsal alanı bu toplulukların kurduğu aktarılmıştır³⁵⁵.

Klaros'ta yapılan kazı çalışmalarında kuruluş efsaneleriyle uyuşan erken bir tabakaya rastlanmamıştır. Alanın erken dönem araştırmalarında Geç Bronz Çağ'da kehanetin kutsal bir mağarada gerçekleştirildiği üzerinde durulmuştur. Klaros'un 500 m kuzey/kuzeydoğusunda yer alan Demirli Mağara'da yapılan kazı çalışmaları sonucunda Klaros Kutsal Alanı'ndan önce faaliyette olan kehanet alanının Demirli Mağara olabileceği öne sürülmüştür. Bu mağarada yapılan araştırmalarda prehistorik seramiklerin ele geçtiği belirtilmiştir. Ayrıca mağaradaki kazı çalışmaları esnasında bir köylünün mağaranın yakınında yer alan arazisinde bulduğunu söylediği Kybele figürlü bir stel, burada Apollon'dan önce bir Ana Tanrıça Kültü olabileceğini düşündürmüş olsa da eser Hellenistik Dönem'den önceye tarihlenmemektedir. Bu mağara dışında G. E. Bean tarafından kutsal alandan önce inşa edilmiş olabilecek bir kehanet alanı olarak Notion kentinin batısında yer alan bir mağara da önerilmiştir. Ancak Klaros ve yakın alanlarında yapılan kazı çalışmalarında Demirli Mağara dışında Geç Bronz Çağ'a ait arkeolojik verilere rastlanabilecek bir alan

³⁵⁴ Akar-Tanrıver, 2009, ss.8-11.

³⁵⁵ Akar-Tanrıver, 2009, s. 18.

bulunamamıştır³⁵⁶. İç kesimlerde Kolophon yakınındaki Bakla Tepe, Kocabaş Tepe ve Halil Ağa Tepe'sinde ve Tahtalı Barajı Kurtarma kazılarında Geç Bronz Çağ kalıntılarına rastlanmıştır. Bu alanlardan ele geçen buluntular Myken Döneminde bu alanın yoğun olarak iskân edildiğini kanıtlar³⁵⁷.

Klaros Kutsal Alanı'nda Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen tapınağın batı krepisindeki açmalarda yapılan kazı çalışmalarında tapınağın önünde, yuvarlak sunak olarak adlandırılan konstrüksiyonun altında ana kayanın düzleştirildiği saptanmıştır (**Şekil 58**). Bu düzleştirilmiş ana kayada ve yuvarlak sunakta yanmış ve yanmamış kemiklerden, külden ve arkeolojik materyallerden oluşan bir dolgu keşfedilmiştir. Buradan ele geçen arkeolojik veriler Klaros Kutsal Alanı'nın en erken arkeolojik tabakasını oluşturmaktadır. Ayrıca bu tabakanın en üst katmanından ele geçen konsantrik bir bezemeye sahip olan üzengi kulplu bir kap (Stirrup Jar), yuvarlak sunakta açığa çıkarılmış olan ve M.Ö. 7. yüzyıla tarihlendirilen seramikler³⁵⁸, Protogeometrik Dönemde kullanımı bırakılan iki adet bronz bıçak, Myken Dönemi'nden Protogeometrik Döneme kadar kullanıldığı düşünülen keman yayı formu iki adet fibula ve bir adet taş balta buluntusu dikkat çeker. Öte yandan Myken Dönemine ait seramik buluntularının ele geçmediğini belirtmek gerekir³⁵⁹.

Klaros Kutsal Alanı'nda gerçekleştirilen kazı çalışmalarında en erken mimari iz yuvarlak sunak olarak adlandırılan ve tapınağın doğusunda bulunan bir konstrüksiyondur. Yukarıdaki paragrafta bahsedildiği gibi bu sunağın içerisindeki dolgudan hayvan kemikleri, bronz ve demir aletler, en geçi M.Ö. 7. yüzyıla ait seramikler, pişmiş topraktan kap ve figürin buluntuları ele geçmiştir. Yuvarlak sunak Arkaik tabakaya ait olan dikdörtgen sunak tarafından tahrip edilmiş ve bir kısmı bu sunağın taş bloklarıyla kaplanmıştır. Sunağın içerisinde yer alan küllü toprağın varlığına rağmen kemiklerde herhangi bir yanma izine rastlanmamıştır. Bu durum sunağın kullanımıyla ilgili iki görüşün ortaya atılmasına neden olmuştur. İlk görüş, altaren yuvarlak şeklinde bir sunak olduğu ve buranın bir ocak gibi kullanıldığı ve çevresine konulmuş olan adak eşyalarının sunağın içerisine atılarak kullanımına son verildiği yorumudur. Bu görüşün oldukça zayıf olduğu belirtilmiştir. İkinci görüş ise oluşturulan yuvarlak altaren inşasından sonra daha önceki dönem adak eşyalarının

³⁵⁶ Akar-Tanrıver, 2009, ss.72-75.

³⁵⁷ Nuran Şahin, "Notion- Klaros- Kolophon Üçgeninde Myken Sorunu", **65. Yaşında Ahmet Coşkun Özgünel'e Armağan/ Festschrift für Ahmet Coşkun Özgünel zum 65. Geburtstag**, Patronus, İzmir, 2007, s.347.

³⁵⁸ Akar-Tanrıver, 2009, ss.75, 76.

³⁵⁹ Şahin, ss.345, 346.

içine atılarak taş bir kapakla örtülmesi ve bu kapağın hemen üzerine ateş yakılması için oluşturulan içi dolu silindirik yapının inşa edildiği yorumudur. Böylece küllü toprak bu silindirik alana ait oluyordu ve altarda yer alan buluntuların ve kemiklerin yakılmamış olması da bu şekilde açıklanabiliyordu. Akar-Tanrıver bu kullanımın Ege bölgesinde paralellerine rastlandığını bu nedenle ikinci görüşün daha mantıklı ve daha kabul edilebilir olduğunu ortaya koyar³⁶⁰. Sonuç olarak, altar Ege bölgesindeki paralel örneklerle kıyaslandığında Protogeometrik-Geometrik Dönem buluntularının altaren inşası esnasında içine doldurulduğu kabul edilmektedir. Altaren tanrıya kurban kesmek için kullanılan bir yapı olması Miletos örneği ile örtüşmektedir ve bu şekilde bir kullanım mümkündür. Altardan açığa çıkarılan en geç kalıntıları oluşturan seramik buluntuları Geç Geometrik Dönem'e tarihlenirken, altaren çevresinden ele geçen en geç buluntu grubunu ise Oryantalizan kap parçaları oluşturur. Bu arkeolojik verilerden yola çıkılarak altaren yapım aşamasının en erken M.Ö. 7. yüzyılın ortasından hemen sonra olması gerektiği ifade edilmiştir³⁶¹.

Yuvarlak sunaktan ele geçen Protogeometrik ve Geometrik Dönem pişmiş toprak hayvan ve insan figürinleri altaren iç dolgusundan ve altından ortaya çıkarılmıştır³⁶².

Klaros kutsal alanındaki kazı çalışmaları yuvarlak altar dışında kutsal yol, dikdörtgen altar, Arkaik Tapınak, Hellenistik ve Roma tapınaklarında sürdürölmektedir³⁶³.

5.1.2. Teknik

Apollon Kehanet Merkezi'nden ele geçen Protogeometrik ve Geometrik figürinlerde üretim tekniği olarak el ile şekillendirme veya çark kullanarak şekillendirme tekniklerinin kullanıldığı görölmektedir.

³⁶⁰ Bu kullanıma Paros'taki bir altaren restitüsyonu, Didyma'daki M.Ö. 7. yy sonuna tarihlendirilen yuvarlak altar, Kıbrıs'ta Kourion'daki Apollon Hylates kutsal alanı, Eretria'daki Apollon Daphnephoros tapınağındaki bothros olarak adlandırılan yuvarlak formdaki yapı ve Epidauros'da Apollon Maleatas kutsal alanındaki iki elips yapıda da rastlandığı belirtilmiştir: Ayrıca altaren yapılış şeklinin Troia(yirmi sekiz adet yuvarlak yapı olduğu belirtilmiştir), Mykenai, Mesenia'daki Nikhoria (M.Ö. 10-11. yy'a ait apsisli binanı içerisinde yer alan yuvarlak bir yapıdan bahsedilmiştir), Naksos'taki Grotta (M.Ö. 6. yy'a tarihlendirilmiş olan platform iptal edilerek kullanımına üzerine inşa edilen tümölüste devam edilmiştir) ve Miletos'taki yuvarlak yapılarla (Eski Athena Tapınağı'nın kuzey batısındaki oval yapı) kıyaslanabileceği ifade edilmiştir: Akar-Tanrıver, 2009, ss.80-81, dn:302, 303, 304 ve 305.

³⁶¹ Akar-Tanrıver, 2009, ss. 77-83.

³⁶² Akar-Tanrıver, 2009, ss. 126, 128.

³⁶³ Klaros Kutsal Alanı'nın Arkaik, Hellenistik ve Roma dönemleri için bkz.: Akar-Tanrıver, 2009.

El ile şekillendirme tekniği, masif, küçük boyutlu figürinlerde, at figürinlerinin bacak ve baş kısımlarında, boğa figürinlerinin ise yine baş kısımlarında kullanılmıştır³⁶⁴. Bu teknik antropomorfik figürin buluntularda ise primitif figürin grubunda uygulanmıştır. Bu grubu oluşturan örnekler çok iyi korunamamış el yapımı baş ve gövde parçalarından oluşmaktadır³⁶⁵. Antropomorfik figürinlerin tümünün el yapımı olduğu belirtilmekle birlikte yalnızca bir figürinin çarkta üretilmiş olabileceği ifade edilmiştir³⁶⁶.

Çark ile şekillendirme tekniği, özellikle hayvan figürinlerinin gövdelerinde kullanılmıştır³⁶⁷. Antropomorfik figürinler arasında yalnızca büyük boyutlu bir parçanın muhtemelen çark yapımı silindirik bir insan figürü gövdesi olabileceği vurgulanmıştır³⁶⁸.

5.1.2.1. Detaylandırma Yöntemleri

Klaros'tan ele geçen antropomorfik ve zoomorfik figürinlerde vurgulanmak istenen detayların sivri bir alet yardımıyla, kil eklenerek, damga benzeri bir nesnenin bastırılmasıyla, boya ile veya çimdik tekniği ile verildiği görülmektedir.

5.1.2.1.1. Sivri Bir Alet Yardımıyla Detaylandırma Tekniği

Antropomorfik figürinlerde ağız, burun delikleri, dudak gibi kısımların vurgulanışında bu tekniğe başvurulmuştur. Kimi örneklerde gözlerin de bu teknikle işlendiği görülmektedir (**Şekil 59 ve Şekil 61**)³⁶⁹.

³⁶⁴ Akar-Tanrıver, 2009, ss.126-128.

³⁶⁵ E. Doğan-Gürbüzer, **Klaros Kazılarında Bulunmuş Olan Pişmiş Toprak Figürinler ve Kültür Açısından Değerlendirilmeleri** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir, 2012, ss. 13-18.

³⁶⁶ Akar-Tanrıver, 2009, s.142.

³⁶⁷ Akar-Tanrıver, 2009, ss.126-128.

³⁶⁸ Çark yapımı silindirik bir ayağa benzediği vurgulanan BA 59'un büyük boyutlu olmasından dolayı sığır ayağı olamayacağı, Kıbrıs ve Samos'ta benzer örneklerine rastlanan çarkta çekilmiş insan figürinine ait bir gövde parçası olmasının muhtemel olduğu yorumu yapılmıştır: Akar-Tanrıver, 2009, s. 141.

³⁶⁹ Doğan-Gürbüzer, Kat no 2 ve 9'da yer alan antropomorfik başlarda ağız, Kat. No. 4-5 ve 6'daki antropomorfik figürinlerde ise gözler sivri bir alet yardımıyla delik açılarak verilmiştir: Doğan-Gürbüzer, s.15, 226-229, Lev. 4. Kat. No: 401'deki boğa, 409'daki at figürininde ise göz, burun delikleri ve ağız sivri alet ile verilmiştir: Doğan-Gürbüzer, ss. 368, 369, 372, Lev. 42-43.

5.1.2.1.2. Kil Eklenererek Detaylandırma Tekniği

Antropomorfik ve zoomorfik figürinlerdeki bazı örneklerde göz, kulak, kuyruk, genital organ, boynuz, yele gibi kısımlar kil eklenerek oluşturulmuştur³⁷⁰ (Şekil 62-63).

5.1.2.1.3. Damga Benzeri Bir Aletle Detaylandırma Tekniği

Klaros'taki bazı antropomorfik figürinlerde göz ve burnun, zoomorfik figürinlerde ise göz ayrıntılarının damga benzeri yuvarlak bir nesnenin bastırılması ile oluşturulduğu belirtilmiştir³⁷¹ (Şekil 60-61).

5.1.2.1.4. Boya ile Detaylandırma Tekniği

Klaros'taki antropomorfik ve zoomorfik figürinlerde detaylandırma yapılırken en sık kullanılan teknik boya ile detaylandırma tekniğidir (Şekil 62-63). Boya kullanımı antropomorfik figürinlerde saç, göz, sakal gibi ayrıntılarda karşımıza çıkarken, zoomorfik figürinlerde tüylerin, eyer gibi kısımların verilmesinde kullanılır. Boya tekniğinde özellikle zoomorfik figürinlerin sağrı ve bacak kısımlarında kalın bant bezemesine, sadece bir örnek karşımıza çıksa da dama tahtası motifi ile süslemeye ve tamamen firnisle boyamaya rastlarız³⁷².

Boya uygulamasında boğa figürinlerinde özellikle siyah, kırmızı ve kahverengi renk kullanımı söz konusu olmakla birlikte, koyu gri ve gri renklerin de kullanıldığı belirtilmiştir³⁷³.

³⁷⁰Doğan-Gürbüzer, Kat no. 1 ve 2'de yer alan antropomorfik örneklerde kulağın ve gözün, Kat. No: 395'te yer alan boğa figürininde kuyruğun, Kat. No. 400-401 numaralı boğa figürinlerinde yine gözün, Kat. No. 408'deki at figürininde ise kulakların, kil eklenerek oluşturulduğu belirtilmiştir: Doğan-Gürbüzer, ss.15, 226, 368,369, 371, Lev. 4. 42, 43.

³⁷¹Doğan-Gürbüzer, s. 15, Kat. No: 6, 9, 402, 403, ss. 227-229, 369, 372, Lev. 4, 43.

³⁷²Akar-Tanrıver, 2009, ss.126-128. Ayrıca Kat no. 1 ve 2'de yer alan antropomorfik figürin parçalarında sakalın boya ile verildiği ifade edilmiştir: Doğan-Gürbüzer, s. 15.

³⁷³D.S. Akar-Tanrıver, "Bull/Bovine Figurines from the Sanctuary of Apollo Clarius (Ionia)", **Figurines De Terre Cuite en Méditerranée Grecque Et Romaine** (Eds. Arthur Muller, Ergün Lafli, Stéphanie Huysecom-Haxhi), Cilt 2, Iconographie et Contextes, Presses Universitaires du Septentrion 2015, s.120.

5.1.2.1.5. Çimdik Tekniği ile Detaylandırma Tekniği

Bu uygulama Myken Dönemi'nde de sıklıkla kullanılmakta olup, antropomorfik figürinlerin göz ve burun kısımlarının oluşturulmasında tercih edilmektedir. Bu teknikte el ile kile istenilen şeklin uygulandığı görülmektedir. Örneğin burun oluşturulurken kemerin belirtilmesi kilin iki parmak arasına sıkıştırılarak öne doğru uzatılması ile verilirken, parmaklarla oluşturulan boşluk ise göz çukurunu meydana getirmektedir. Bu tekniğin Klaros figürinleri için Myken prototiplerinin devamlılığını oluşturan bir gelenek olarak kullanımının söz konusu olabileceği vurgulanmıştır³⁷⁴.

5.1.3. Tipoloji ve Stil

Klaros Kutsal Alanındaki figürin buluntularının antropomorfik ve zoomorfik figürin grubu olarak iki temel gruba ayrılmaktadır.

5.1.3.1. Antropomorfik Figürinler

Klaros'tan ele geçen antropomorfik figürinleri baş, kol, ayak parçaları, gövde olabileceği söylenen bir parça ve antropomorfik bir libasyon kabı oluşturmaktadır³⁷⁵ (**Şekil 59**). Yuvarlak altarın altından ele geçen toplam 13 adet antropomorfik figürin buluntusu bulunmaktadır. Bu figürinler oldukça stilize bir yüze ve saça sahiptir. Figürinlerin cinsiyetleri hakkında kesin bir yargıya varılamamakla birlikte, sadece M.Ö. 8. yüzyıla tarihlendirilen büyük boyutlu figürinin bir erkeğe ait olduğu hakkında bilgi ediniriz³⁷⁶ (**Şekil 60**). Klaros Kutsal Alanından ele geçen baş parçalarının stilistik açıdan, çağdaşı olan hayvan figürinleri ile benzer oldukları ifade edilmiştir. Açığa çıkarılan primitif insan figürinlerinin ufak farklılıkları olmasına karşın Myken figürin tipolojisine yakın olduğu ve zaten yukarıda da bahsedildiği gibi teknik açıdan da bu sürekliliği yansıttığı ifade edilmiştir. Sonuç olarak, Klaros'taki

³⁷⁴Doğan-Gürbüzer, Kat no 3, 4, 5, 6, 7 ve 8'de yer alan figürinlerde bu tekniğe başvurulduğu ifade edilmiştir: Doğan-Gürbüzer, s.14.

³⁷⁵ Bahsedilen antropomorfik libasyon kabı BE1'dir: Akar-Tanrıver, 2009, ss.141-142.

³⁷⁶ Bahsedilen MÖ 8. yüzyıla tarihlenen erkek figürini ise BA 54 olarak belirtilmiştir: Akar-Tanrıver, 2009, ss.141-142.

antropomorfik figürinlerin Myken figürin geleneğinin devamlılığını yansıttığı düşüncesinin üzerinde durulduğu ifade edilebilir³⁷⁷.

Klaros'taki on üç adet antropomorfik figürinin bir tanesinin yukarıda bahsedildiği gibi kesin olarak M.Ö. 8. yy'a tarihlendiği, geri kalanının ise en geç sunağın inşa edildiği tarih olan M.Ö. 7. yüzyılın ortalarına tarihleniyor olmaları mümkün ise de kesin bir tarihleme verilmemektedir³⁷⁸.

5.1.3.2. Zoomorfik Figürinler

Klaros Kutsal Alanı'ndan ele geçen zoomorfik figürin grubunu sığır/boğa ve at figürinlerine ait parçalar temsil etmektedir.

5.1.3.2.1. Boğa/Sığır Figürinleri

Yuvarlak altların içinden ve altından ele geçen zoomorfik figürinlerden ilk grubu oluşturan sığır figürinleri, boğa veya öküzleri betimlemektedir³⁷⁹ (**Şekil 61-62**) Boğa figürinleri en çok ele geçen figürin grubunu oluşturmakla birlikte bu figürinler, içi boş büyük boyutlu ve içi dolu küçük boyutlu figürinler olmak üzere iki tiptedir³⁸⁰. Ele geçen parçaların büyük çoğunluğunu bacak ve gövde parçaları, küçük bir kısmını ise baş parçaları oluşturmaktadır. Baş parçaları stilistik açıdan farklı varyasyonlara sahip olmakla birlikte, iri göz yapıları ve borozana benzeyen bir formda oluşturulmuş olan burun kısımlarıyla dikkat çekmektedir (**Şekil 62**). Bacak ve sağrı parçalarının ise büyük bir kısmı tümüyle firnis boyalı olup, küçük bir kısmı da düz firnis bantlarla dekore edilmiştir³⁸¹ (**Şekil 61**). Bu parçalardan paralel bantlarla dekore edilen kalın cidarlı boyalı örnekler, kil ve firnis bakımından farklı özelliklere sahiptir. Boğa bacakları stilistik açıdan Girit'teki hayvan bacaklarıyla yakın bulunmuştur. Ayak bileğinde yer alan tek yiv hem Klaros hem de Girit örneklerinde karşımıza çıkması açısından önemlidir. Stilistik açıdan bakıldığında ağız-burun kısmının silindirik bir formda öne doğru uzar şekilde betimlenişi Myken örnekleriyle benzer bir stil göstermesi açısından önemlidir. Aynı şekilde Klaros'taki bu tasvire Kıbrıs

³⁷⁷ Doğan-Gürbüzer, ss.14-18.

³⁷⁸ Akar-Tanrıver, 2009, s.142.

³⁷⁹ Akar-Tanrıver, 2009, s.126, BA1-27, s. 688-704, Lev. XLVI-LV; Doğan-Gürbüzer, Kat. No: 395-405, ss. 366-370, Lev. 42-43.

³⁸⁰ Doğan-Gürbüzer, s.127.

³⁸¹ Bahsedilen figürinler BA 6-7, 14, 16, 19, BA 26 olarak belirtilmiştir: Akar-Tanrıver, 2009, s.127.

örneklerinde de rastlanmıştır. Sığır figürinleri arasında rastlanan bir örnekte burnunu yalayan sığır tasviri bu özelliğiyle Girit'teki örneklerle benzer bulunmuştur³⁸². Figürinlerde gerdan ayrıntısı dikkati çeker. Kuyruk ve genital bölgenin kil eklenerek oluşturulduğu görülür. Baş üçgen bir kontur yansıtmaktadır. Yüzde iri gözler dikkat çekicidir. Göz ve kulak da kil eklenerek oluşturulmuştur³⁸³. Sığır figürinlerinin en erken örneklerinin M.Ö. 10- 7. yüzyılın ortası arasına tarihlendiği belirtilmiştir³⁸⁴.

5.1.3.2.2. At Figürinleri

At figürinleri, sığır figürinlerinde olduğu gibi gövde, baş ve ayak parçalarından oluşmaktadır (**Şekil 63**). Gövde parçaları sığır figürinlerine çok benzemektedir. Bu yüzden at figürinlerinin gövdeleri ile sığırlarının karışmış olabileceği ifade edilmiştir. Baş parçalarının stilistik özelliklerinin sığırlarda olduğu gibi farklı varyasyonlara sahip olduğu belirtilmiştir. Bu atların M.Ö. 8- 7. yüzyıl ortalarına tarihlendiği düşünülmektedir. Ele geçen at parçaları arasında el yapımı ve içi boş bir figürin olduğu ve gövde kısmında delik ve başka bir parçanın yapıştırılmasıyla ilişkili izlere rastlandığı vurgulanmıştır³⁸⁵. Bu özelliklerinden ötürü diğer figürin buluntularından ayrı tutulan bu figürinin, her iki yanında minyatür vazo eklentileri bulunan bir figür veya arabaya koşulmuş bir figürin parçası olabileceği ifade edilmiştir³⁸⁶.

5.1.4. Atölye ve Köken

Klaros'tan ele geçen Erken Demir Çağ'a tarihlendirilmiş antropomorfik ve zoomorfik figürin buluntuları farklı bölgelerle kıyaslanmıştır.

Zoomorfik figürin grubunda yer alan bir boğa başının (**Şekil 62**) stilistik yönleriyle Kıbrıs Aya İrini'deki boğa figürinleri ile benzer olduğu³⁸⁷, iki adet boğa başının da (**Şekil 63**) yüz stilleri dolayısıyla Samos Heraion'dan ele geçen Geometrik

³⁸²Doğan-Gürbüzer, ss.127-131. Bahsedilen sığır figürini kat no. 401 olarak belirtilmiştir (s. 368-369, Lev. 43).

³⁸³Doğan-Gürbüzer, ss.127-131.

³⁸⁴Akar-Tanrıver, 2009, ss.126, 127.

³⁸⁵Akar-Tanrıver, 2009, s.128. Bahsedilen el yapımı at figürini BA 35 olarak belirtilmiştir: Tanrıver, s.128.

³⁸⁶Akar-Tanrıver, 2009, s.128.

³⁸⁷Bahsedilen boğa figürinlerine ait baş parçalarından Kıbrıs figürinleri ile benzer bulunan örnek BA2 katalog numarası ile verilmiştir: Akar-Tanrıver, ss. 688-689, Lev. XLVI,

Dönem boğa figürinlerine benzediği belirtilmiştir³⁸⁸. Ek olarak, ele geçen örnekler arasından üzeri düz firnis bantlarla dekore edilmiş olan ayak parçasının benzerinin ise Samos örneklerine yakın olmasına karşın bu bezemeye sahip en yakın örneğin Girit Kommos'ta olduğu belirtilmiştir³⁸⁹. Bir sağrı parçasının, dama motifi ile dekore edilmesiyle diğer örneklerden ayrıldığı ve bu bezemenin paralel örneğine Girit Vrokastro'daki boğa ve at figürinlerinde rastlandığı belirtilmiştir³⁹⁰. Bir sığır figürinine ait olasılıkla bir gövde parçası olan kısmın üzerinde applike küçük bir sığır figürünün olduğu ve bu uygulamaya Klaros'taki başka hiçbir örnekte rastlanmadığı ifade edilmiştir³⁹¹.

At figürinleri için ise Klaros atlarının paralellerine Samos'ta rastlandığı vurgulanmıştır. Boru biçimli burnu ve yele stilizasyonu açısından Klaros atları Korinthos üretimi bronz at figürinine yakın bulunmuştur. Ayrıca üzerinde minyatür bir kap taşıdığı düşünülen örneğin ise Keramaikos'taki ve Lefkandi'deki örnek ile kıyaslanabileceği belirtilmiştir³⁹².

Antropomorfik figürinlere bakıldığında ise bir figürinin³⁹³ Samos'taki örneklerle paralel olduğu, erkek figürünün³⁹⁴ (**Şekil 60**) ise Delos'tan ele geçen M.Ö. 8. yüzyıl bronz figürinleri ile benzer olduğu aktarılmıştır³⁹⁵. Ayrıca bu figürinin saç stilizasyonu açısından Bayraklı'daki bronz bir örneklerle yakın olduğu da belirtilmiştir³⁹⁶. Figürinler arasında çark yapımı silindirik formda bir ayak parçasına benzetilen büyük boyutlu parçanın Kıbrıs ve Samos'taki çark yapımı insan figürinine ait gövde ile benzer olabileceği ifade edilmiştir³⁹⁷. Son olarak, antropomorfik figürin grubu içerisinde değerlendirilen antropomorfik bir libasyon

³⁸⁸ Bahsedilen boğa figürinlerine ait baş parçalarından Samos Heraion'daki örneklerle benzer bulunan boğa başları ise BA3-5 ve BA26 olarak belirtilmiştir: Akar-Tanrıver, 2009, s.127, ss. 689-691, 704, Lev. XLVII-XLIX, LV.

³⁸⁹ Akar-Tanrıver, s.127'deki 537 no'lu dipnot. Bahsedilen ayak parçası BA14'tür (ss. 697-698, Lev. LIV).

³⁹⁰ Akar-Tanrıver, 2009, s.127'deki 538 no'lu dipnot. Bahsedilen sağrı parçası BA11'dir (ss. 695-696, Lev. LIII).

³⁹¹ Akar-Tanrıver, 2009, ss.127 ve 127'deki 539 no'lu dipnot. Bahsedilen sığır figürinine ait sağrı parçası BA11 olarak belirtilmiştir (ss. 695-696, Lev. LIII).

³⁹² Akar-Tanrıver, 2009, s.128'deki 541 ve 543 no'lu dipnotlar.

³⁹³ Samos örneği ile benzer bulunan figürin BA 53'tür: Akar-Tanrıver, 2009, ss.141, 716, Lev. LXV.

³⁹⁴ Erkek figürini ise BA 54'tür: Akar-Tanrıver, 2009, ss.141, 716-717, Lev. LXV.

³⁹⁵ Akar-Tanrıver, 2009, s.141.

³⁹⁶ Akar-Tanrıver, 2009, s. 141'deki 626 no'lu dipnot.

³⁹⁷ Akar-Tanrıver, 2009, s.141. Bahsedilen figürin parçası BA 59'dur (s. 720, Lev. LXVII).

kabı (**Şekil 59**) incelendiğinde, yüzün ve gözün işlenişinin Girit Lato’da ele geçen Geometrik Dönem primitif başı ile benzer olduğu belirtilmiştir³⁹⁸.

Sonuç olarak, Klaros’tan ele geçen antropomorfik ve zoomorfik figürin buluntularında genel olarak Kara Yunanistanı, Girit ve Kıbrıs etkili bir kültürel etkileşimin yansımalarının görüldüğü, hatta Myken Döneminden gelen kült geleneğinin ufak farklılıklarla olsa da kültürel bir süreklilik göstererek pişmiş toprak figürin buluntularına da yansıdığı sonucuna varılabilir³⁹⁹.

5.2. EPHEOS ARTEMİS TAPINAĞI

5.2.1. Buluntu Yerleri ve Kontekst

Ephesos Antik Kenti; Çukuriçi Höyüğü, Ayasuluk Tepesi, Artemis Tapınağı, St. Jean Bazilikası, İsa Bey Camii ve Meryemana’yı da kapsayan büyük bir antik kenttir (**Şekil 64**). Ephesos’u oluşturan bu unsurlardan Ephesos Artemis Tapınağı, görkemli tapınak mimarisiyle antik dünyanın en iyi bilinen yapıları arasındadır⁴⁰⁰.

1780 yılında, Edward Gibbon’un Ephesos Artemis Tapınağı’nın yıkılışını anlatan bir eser vermesi bu görkemli yapıyla ilgili merak uyandırmıştır. Bu döneme kadar tapınak, Gibbon gibi Yunan ve Roma tarihine ve mitolojik öykülere meraklı olan ve Dünya’nın Yedi Harikasını bilen kişilerce zaten tanınmaktaydı. Bununla birlikte alanda ilk arkeolojik çalışmalar ancak 19. yy’ın ortalarında gerçekleştirilebilmiştir. 1845 yılında, İngiliz arkeolog E. Falkner, Ephesos’taki kazı çalışmalarına başlamıştır ancak tapınağı bulamamıştır⁴⁰¹. 1860’da ise John Turtle Wood, tapınak sütununun temelini bulana kadar yedi yıl boyunca alüvyon çamurunu kazmak zorunda kalmıştır⁴⁰². 1869 yılında tapınak sütununa ulaşan Wood’un ardından, İngiliz arkeolog D.G. Hogarth kazı çalışmalarını sürdürmüştür. Daha sonra A. Bammer ve ekibi tarafından sürdürülen kazılarda 1967 yılında tapınağın sunağına

³⁹⁸ Akar-Tanrıver, 2009, s.142’deki 633 no’lu dipnot. Bahsedilen antropomorfik figürin BE1’dir (s. 759, Lev. LXXXV, CXXXVII).

³⁹⁹ Bkz. Tipoloji ve Stil bölümünde açıklanmıştır.

⁴⁰⁰ S. Ladstätter, Z. Aktüre, C. Topal ve M. Büyükkolancı, “UNESCO World Heritage in Turkey 2016”, **Turkish National Commission for UNESCO**, (Eds: Assoc. Prof. Dr. Nevra Ertürk, Assist. Prof. Dr. Özlem Karakul), Ankara, 2016, s.413.

⁴⁰¹ M. Büyükkolancı, “Efes Artemis Tapınağı Kilise İşlevi Kazandı Mı?”, **Festschrift für F. Hueber**, Viyana, 2011, s.110.

⁴⁰² B. L. Trell, “Ephesos’taki Artemis Tapınağı”, **Antik Dünyanın Yedi Harikası** (Çev. Betül Avunç), Homer Kitabevi, İstanbul, 1998, s.76.

ulaşılmıştır. A. Bammer ve U. Muss başkanlığında yürütülen kazı çalışmaları 2000 yılına kadar sürdürülmüş ve tapınak ve çevresi araştırılmıştır. 2000 yılından sonra A. Püls tarafından Bizans Dönemi ile ilgili çalışmalar yapılmıştır⁴⁰³. 2010 yılından itibaren ise kazı çalışmaları Sabine Ladstätter başkanlığında yürütülmektedir⁴⁰⁴. Ephesos Artemis Tapınağı'ndaki pişmiş toprak figürinler, İngiliz ve Avusturyalı arkeologların yürüttüğü kazılardan ele geçmiş olup, bunlar British Museum, İstanbul Arkeoloji Müzesi ve Selçuk'taki Efes Müze'sinde korunmaktadır⁴⁰⁵.

Ephesos Antik Kenti'nin prehistorik yerleşimi, Neolitik Dönem'e tarihlendirilen Çukuriçi Höyüğü'dür. Bu yerleşim Orta Tunç Çağ'dan itibaren terk edilerek Ayasuluk Tepesi'ne yerleşilmiştir. Bu sırada kıyıdaki bir tepede yer alan Ephesos Artemis Tapınağı bölgesinin M.Ö. 2. binyıldan itibaren kullanıldığı arkeolojik veriler ile belirlenmiştir⁴⁰⁶.

Ephesos Artemis Tapınağı'nın inşası çeşitli mitolojik hikâyelere dayandırılmaktadır. Pausanias, tapınağın inşasının İonlardan daha eski bir döneme tarihlenmesi gerektiği öne sürülmüştür. Artemis kültünün kökeninin Myken Dönemi metinlerinde adı geçen "Potnia Theron Asiae" ile aynı ya da benzer, tanrısal bir varlık olarak algılanabileceği vurgulanmıştır. Bu erken dönem kutsal alanının temenosa sahip bir mimariye dönüşmesi ise M.Ö. 8. yüzyılın ikinci çeyreğine denk gelmektedir. Bu aşamada, ilk olarak peripteros planlı Tapınak A olarak adlandırılan yapının, sonrasında ise aynı yüzyılın ikinci yarısında Tapınak B olarak adlandırılan yapının inşa edildiği anlaşılmaktadır. Arkaik Dönem'e ait bir buluntu olan fildişinden yapılmış "Hayvanların Efendisi" olarak adlandırılan eser xanon ile ilişkilendirilmiş ve Yunan öncesi dönemde burada tapınım görmüş tanrıçaya temsil ettiği düşünülmüştür. M.Ö. 580-570 yılları arasında ise tapınak Lidya Kralı Kroisos tarafından mermerden yeniden inşa ettirilmiştir. M.Ö. 365'te ise tapınağın yangın sonucu zarar gördüğü belirtilmektedir. Sonradan yeniden inşa edilen tapınağın taşları Geç Antik Çağ'da sökülerek Bizans surlarında, St. Jean Kilisesinin inşasında ve kilisenin yakınlarındaki su kemerinde kullanarak tahrip edilmiştir. İslamiyet

⁴⁰³ Büyükkolancı, ss.110, 113.

⁴⁰⁴ S. Ladstätter, "Sabine Ladstätter ile Efes Antik Kenti Üzerine", **Aktüel Arkeoloji Dergisi**, Sayı:40, 2014, s.34.

⁴⁰⁵ U. Muss, M. Dewailly, "Tonfiguren aus dem Artemision von Ephesos", **Die Archäologie Der Ephesischen Artemis**, Gestalt und Rituel eines Heiligtum sKunsthistorisches Museum Wien Österreichisches Archäologisches Institut, 2008, s.117.

⁴⁰⁶ Ladstätter, Aktüre, Topal ve Büyükkolancı, s.412.

Dönemi'nde ise bazilika yıkılarak bu kez oradaki taşlarla İsa Bey Camii inşa edilmiştir⁴⁰⁷.

Ephesos Artemisionu'nda bulunan Erken Demir Çağ'a tarihlendirilen sınırlı sayıda pişmiş toprak figürin buluntusu peripteros planlı ilk Ephesos Artemis Tapınağı'nın cellasından ele geçmiştir. Peripterosun içinden ve doğusundan figürinlerle beraber Protogeometrik ve Myken Dönemine tarihlenen seramikler de bulunmuştur. Figürinlerin altı adet ve el yapımı olduğu, bir kısmının antropomorfik ancak büyük çoğunluğunun zoomorfik boğa/sığır figürinlerini temsil ettiği belirtilmiştir⁴⁰⁸. Antropomorfik figürinlerin tümü Geç Geometrik/Erken Arkaik Dönem kontekstinden Geç Bronz Çağ'a tarihlenen tek bir parça seramik ile birlikte ele geçmiştir⁴⁰⁹.

5.2.2. Teknik

5.2.2.1. Şekillendirme Teknikleri

Ephesos Artemis Tapınağı'ndan ele geçen pişmiş toprak figürin buluntuları diğer buluntulara göre sayıca oldukça azdır⁴¹⁰. Bu figürinlerde el ile şekillendirme tekniği ve çark ile şekillendirme tekniğinin kullanımı söz konusudur. Bu tekniklerden ilkinin oluşturan el ile şekillendirme tekniği hem zoomorfik⁴¹¹ hem de antropomorfik figürinlerde⁴¹² uygulanmıştır. Çark ile şekillendirme tekniği ise antropomorfik ve zoomorfik figürinlerin gövdelerinde uygulanmıştır⁴¹³. Büyük boyutlu antropomorfik figürinler içi boş ve çark yapımıdır⁴¹⁴.

⁴⁰⁷ S. Ladstätter, "Ephesos Artemision'u", Efes Artemis Tapınağı, **Aktüel Arkeoloji Dergisi**, Sayı 59, 2017, s.55.

⁴⁰⁸ U. Muss, "Late Bronze Age and Early Iron Age Terracottas: Their Significance For an Early Cult Place in the Artemision at Ephesus", **Anatolian Iron Ages 6 The Proceedings of the Sixth Anatolian Iron Ages Colloquium held at Eskişehir, 16-20 August 2004**(Eds. Altan Çilingiroğlu ve Antonio Sagona), PEETERS, Leuven-Paris-Dudley M.A., 2007, s.167. (2007a).

⁴⁰⁹ Muss, 2007a, s.167.

⁴¹⁰ Muss, Dewailly, s.117.

⁴¹¹ U. Muss, "Kleinplastik aus dem Artemision von Ephesos", **Frühes Ionien "Eine Bestandsaufnahme"**, **Deutsches Archäologisches Institut, Panionion-Symposium Güzelçamlı 26. , September-1.Oktober 1999**, (Eds. J. Cobet, V. von Grave, W.D. Niemeier, K. Zimmermann), von Zabern, Mainz, 2007, s.213. (2007b)

⁴¹² Muss, 2007b, ss.213, 215.

⁴¹³ Muss, Dewailly, s.117.

⁴¹⁴ Muss, 2007a, s.169.

5.2.2.2. Detaylandırma Yöntemleri

Yukarıda sayılan yöntemlerden biri ya da ikisi ile dış hatları oluşturulan figürinlere sivri bir alet yardımıyla, kil eklenerek veya boya ile ayrıntılarının verildiği görülmektedir.

5.2.2.2.1. Sivri Bir Alet Yardımıyla Detaylandırma Tekniği

Sivri alet kullanımı hem antropomorfik hem de zoomorfik figürinlerde gözler (Şekil 67), burun deliği, ağzın şekillendirilmesi (Şekil 65), kulak deliklerinin vurgulanması gibi ayrıntıların işlenmesinde kullanılmıştır⁴¹⁵.

5.2.2.2.2. Kil Eklenerek Detaylandırma Tekniği

Antropomorfik figürinlerde göz (Şekil 65), saç, burun, kulak (Şekil 67), zoomorfik figürinlerde ise göz, yüz, kuyruk gibi kısımlar bazı eserlerde kil eklenerek oluşturulmuştur⁴¹⁶.

5.2.2.2.3. Boya ile Detaylandırma Tekniği

Ephesos Artemisionu'nda bulunan figürinlerde boya uygulaması özellikle antropomorfik figürinlerde elbise detayı, sakal (Şekil 67) gibi kısımlarda kullanılmıştır⁴¹⁷.

5.2.3. Tipoloji ve Stil

Ephesos Artemis Tapınağı'nda ortaya çıkarılan Erken Demir Çağ pişmiş toprak figürin buluntu grubunun büyük bir kısmını Geometrik Dönem ve Erken

⁴¹⁵Dewailly, Muss, s.117. Sivri bir alet ile detaylandırma tekniğine örnek olarak Fig. 73 ve 74'teki sığır figürinleri verilebilir. Bu figürinlerin burun deliklerinin ve ağız kısmının sivri bir alet ile delinerek vurgulandığı belirtilmiştir.

⁴¹⁶Dewailly, Muss, s.117. Figürin başında kulakların kil eklenerek oluşturulduğu belirtilmiştir.

⁴¹⁷Dewailly, Muss, s.117. Konik bir başlık takan bir erkek figürini olduğu belirtilen figürinin başındaki başlığın kırmızı bir boya ile belirtildiği, gözlerin dairesel şekillerle boyanarak verildiği ve elbise detayının ise şerit şeklinde boyanarak vurgulandığı söylenmiştir.

Arkaik Dönem figürinleri oluşturmaktadır. Bu figürinler antropomorfik ve zoomorfik olarak iki ana grupta sınıflandırılır.

5.2.3.1. Antropomorfik Figürin Başları

5.2.3.1.1. Kadın Figürin Başları

Sınırlı sayıda ele geçen antropomorfik figürin parçalarından ilkinin bir kadın figürin parçasına ait olan baş ve bel kısımları⁴¹⁸ oluşturmaktadır (**Şekil 65**). Figürinin baş kısmında, polos veya diadem olduğu düşünülen düz bir başlık bulunmaktadır. Başın göstermiş olduğu bu özellikler “Kollarını Havaya Kaldırmış Tanrıça” figürin grubunda görülen özelliklerle benzer olarak düşünülmüş ve Kara Yunanistanı’nda ve Girit’te karşılaştığımız tanrıça ikonografisine sahip olduğu yorumu yapılmıştır. Bu baş ve bel parçası Geç Tunç Çağ’a tarihlendirilmiştir. Bu baş parçasının olasılıkla M.Ö. 8. yy’da ikincil bir kullanıma uğramış olabileceği belirtilmiştir⁴¹⁹. Ele geçen figürin parçaları U. Muss tarafından Girit’teki “Kollarını havaya kaldırmış tanrıça” figürinleriyle kıyaslanmış ve yakın bulunmuştur. Bu yakınlıktan yola çıkılarak, Ephesos Artemis Tapınağı’ndaki figürin geleneğinin Minos etkilerini yansıttığı yorumu yapılmıştır⁴²⁰. Bu kadın figürinine ait olan baş ve bel parçalarının yanında bronzdan bir çift başlı balta da ele geçmiştir⁴²¹. Muss, bu baltanın ne Minos ve Myken baltalarını ne de Artemis Tapınağı’ndan ele geçen arkaik takı parçalarındaki dekorasyonu yansıtmadığını belirtmiştir⁴²². Balta, M.Ö. 7. yy’ın ikinci çeyreğine ait tabakadan ele geçmiş ve Geç Geometrik/Erken Arkaik Dönem kontekstine göre tarihlense de erken kült için oldukça akıl çelen bir buluntu olduğu belirtilmiştir⁴²³.

5.2.3.1.2. Erkek Figürin Başları

Peripterosun doğusundaki 740 no’lu açma olarak adlandırılan alandan M.Ö. 9. yüzyıl başında veya ilk yarısında teraslama sırasında kullanılan ikincil bir

⁴¹⁸Bahsedilen figürin kadın başı ve başın yanında bulunmuş olan bel parçasından oluşmakta olup Fig. 72 olarak belirtilmiştir: Dewailly, Muss, s.117.

⁴¹⁹Dewailly, Muss, s.117.

⁴²⁰Muss, 2007a, s.174.

⁴²¹Muss, 2007a, s.175.

⁴²²Muss, 2007a, s.175’teki 34 no’lu dipnot.

⁴²³Muss, 2007a, s.175.

birikintiden bazı figürin parçaları ele geçmiştir. Bu figürinler, M.Ö. 11. yüzyıl sonundan M.Ö. 900'e veya biraz daha geç bir döneme ait seramik buluntuları içeren bir Protogeometrik Dönem buluntu konteksti içinden ortaya çıkarılmıştır. Bir adet baş⁴²⁴ ile beraber 15 adet zoomorfik figürin ve bir adet süvari figürin parçasını içermektedir. Olasılıkla bir erkeğe ait olduğu düşünülen baş içi boş, çark yapımı ve oldukça kalındır⁴²⁵ (**Şekil 66**). Gözler, burun ve kulaklar korunmuştur. Konik bir forma sahip olan başın üzerinde kahverengi boya izlerine rastlanmıştır ve muhtemelen diadem taktığı belirtilmiştir. Diadem, Samos'taki bir diadem parçasıyla⁴²⁶ paralellik göstermektedir. Başın belki de çan şekilli bir figürine ait olabileceği belirtilmiştir⁴²⁷.

Bir erkek figürinine ait baş parçası, kırmızı boya ile vurgulanan konik şekilli bir başlığa sahip olmasıyla dikkat çekmektedir⁴²⁸ (**Şekil 67**). Figürün boynunun hemen altında giysiyi belirten şeritler yer almaktadır⁴²⁹. Sakallı tasvir edilen figürinin burun ve ağız kısmının sivri bir aletle şekillendirildiği belirtilmiştir. Gözleri boya ile kulakları ise kil eklenerek oluşturulmuştur⁴³⁰. El yapımı, kaba ve asimetrik olan bu figürin baş parçası, antropomorfik bir figürine veya kült kabına ait bir kulak parçası ve Myken kylix ile birlikte bulunmuştur⁴³¹. Yerel bir kile sahip olmayan bu figürin U. Muss tarafından M.Ö. 8. yüzyıla tarihlense de kylixten dolayı daha erken döneme de tarihlenebileceği belirtilmiştir⁴³².

Bir başka baş ise M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen, içerisinde Geç Subgeometrik seramik de barındıran Protogeometrik Dönem kontekstinden gelir. Peripterosun doğusundaki bu alan Açma 971 olarak adlandırılmıştır. Konik formdaki baş el yapımı olup, kalın bir kil çekirdek üzerinde modellenmiştir⁴³³. Gözler, ağız ve burun belirgindir. Başın altındaki konik kısımları olasılıkla içi boş bir kil veya ahşap bir gövdeye yerleştirilmek için yapılmıştır⁴³⁴.

⁴²⁴ Bahsedilen figürin parçası Kat. No 7, Fig 4:5-7 olarak belirtilmiştir: Muss, 2007a, s.177.

⁴²⁵ Muss, 2007a, s. 177.

⁴²⁶ Muss, 2007a, s. 185. Samos diadem parçası için bkz. Jarosch, 1994, p.60, Nr.929.

⁴²⁷ Muss, 2007a, s. 185.

⁴²⁸ Bahsedilen erkek figürini Fig. 75 olarak belirtilen erkek başıdır: Dewailly, Muss, s.117.

⁴²⁹ Dewailly, Muss, s.117.

⁴³⁰ Muss, 2007b, s.211.

⁴³¹ Dewailly, Muss, s.117.

⁴³² Muss, 2007a, ss.175, 177.

⁴³³ Bahsedilen baş Kat. No 6, Fig. 4:3-4'tür: Muss, 2007a, s.177.

⁴³⁴ Muss, 2007a, s.177.

5.2.3.1.3. Süvari Parçası

Yukarıda belirtilen alandan ele geçen süvari parçası hakkında fazla bilgi edinemeyiz⁴³⁵. Oturur pozisyonda olduğu anlaşılan bu süvari parçasının sırt, vücudun üst kısmı ile kalça ve kırık bacak kısımlarının korunduğu anlaşılmaktadır⁴³⁶. Süvarinin çizgi ve baklava motifleriyle kırmızı ve kahverengi bir boyayla dekore edildiği belirtilmiştir⁴³⁷.

5.2.3.2. Zoomorfik Figürinler

Ephesos Artemisionu'nda ortaya çıkarılan zoomorfik figürin buluntuları sığır figürinleri ile sınırlıdır (**Şekil 68**). Bunlar birkaç baş ve ayak parçası ile temsil edilmektedir. En erken el yapımı sığır figürinlerinin M.Ö. 11. ve 10. yüzyıla tarihlendirildiği belirtilmiştir⁴³⁸. Sığırların tüm genel özelliklerini gösterdikleri ve masif oldukları belirtilmiş, ayrıca üçgen konturlarda belirtilen bir yüze sahip oldukları söylenmiştir. Burun deliği ve ağız kısımlarının sivri bir aletle vurgulanırken, gövdelerinin ise çark ile şekillendirildiği görülmektedir⁴³⁹. Sığır figürin başlarından biri göz detaylandırması açısından Samos Heraion'daki bir boğa figüriniyle benzer bulunmuştur⁴⁴⁰.

5.2.4. Atölye ve Köken

Ephesos Artemis Tapınağı pişmiş toprak figürin buluntularının en erken olanları Geç Tunç Çağ ve Erken Demir Çağ'a aittirler⁴⁴¹. Bu figürin buluntularının kökeni incelendiğinde, Artemis Tapınağı'nın kuruluş mitlerine ve arkeolojik verilere dayanarak Myken geleneklerinin bu yerleşimde sürdürüldüğü ve Artemis Kültü'nün Myken metinlerinde geçen "Potnia Theron Asiae" kimliği ile aynı olabileceği görüşü vurgulanmaktadır⁴⁴². Bu görüşü destekleyen arkeolojik verilere Ayasuluk Tepesi'nde

⁴³⁵Bahsedilen figürin parçası Kat. No 8, Fig. 5:1'dir: Muss,2007a, s.177.

⁴³⁶Muss,2007a, s.185.

⁴³⁷Muss, 2007a, s.175.

⁴³⁸Muss, 2007b, s.213.

⁴³⁹Dewailly, Muss, s.117.

⁴⁴⁰Muss, 2007a, s. 186. Bahsedilen figürin Kat. No. 13 olan Fig 6:1-2'dir. Samos'ta benzer örnek için bkz. Jarosch 1994, 101/48 Pl. 9; Muss, 2007, s. 186.

⁴⁴¹Dewailly, Muss, s.119.

⁴⁴²Ladstätter, 2017, s.54.

rastlanmıştır. Burada ele geçen Myken seramikleri Bronz Çağ'a kadar giden bir kültürün izlerini yansıtmaktadır⁴⁴³.

Erken Demir Çağ'a ait Ephesos Artemis Kutsal Alanı'ndan ele geçen pişmiş toprak figürin geleneğinde, atölye ve kökenden kesin olarak söz edilememesine karşın diğer buluntu kontekstiyle bir arada değerlendirildiğinde Kara Yunanistan'ı ve Girit ile etkileşim dikkat çekmektedir.

Pişmiş toprak figürin buluntuları arasında yer alan kadın başı ve bel parçasının "Kollarını Havaya Kaldırmış Tanrıça" (**Şekil 65**) ikonografisini yansıtan bir buluntu olduğu düşünülmektedir. Eserin hem Kara Yunanistan'ı hem de Girit ile ilişkili olabileceği ifade edilmiştir⁴⁴⁴. U. Muss'a göre eser üretim tekniği açısından Girit'teki örneklerle daha benzer bulunmuştur. Yerel üretim olduğu anlaşılan eserin Minos etkisinde üretilmiş olduğu ve çift başlı balta ile birlikte bulunduğu vurgulanmıştır. Aynı şekilde, Myken psi ve phi gibi formlarının ise ya Artemis Kutsal Alanı'ndan ya da Ayasuluk tepesinden ele geçtiğinin bilindiği ancak bu örneklerin henüz tanımlanmadığı ve benzerlerinin Miletos'ta olduğu gibi kutsal alanla ilişkili olmayan yerlerden de ele geçtiğinin unutulmaması gerektiği yorumu yapılmıştır⁴⁴⁵.

Bir diğer figürin başı ise diadem taktığı tahmin edilen bir parçadır (**Şekil 66**). Konik formdaki başın Samos'taki diadem parçası ile benzer bulunduğu vurgulanmıştır⁴⁴⁶.

Bu buluntu gibi M.Ö. 8. yy'a tarihlenen bir erkek başı da Myken seramiği ile bir arada bulunmasından dolayı erken dönem olabileceği belirtilmiş ve şapkasının rengi ve stili dolayısıyla yerel üretim olamayacağı ifade edilmiştir⁴⁴⁷ (**Şekil 67**).

Ayrıca zoomorfik figürinlerden sığır figürinlerinin birkaçının detaylandırma teknikleri açısından Samos Heraion'daki örneklerle benzer bulunması da bir diğer önemli detaydır⁴⁴⁸.

Sonuç olarak, Ephesos Artemis Tapınağı'ndaki Erken Demir Çağ figürin geleneğinde Kara Yunanistanı ve Girit ile etkileşim halinde bulunduğu yorumu yapılabilir.

⁴⁴³F. Yılmaz, "Ayasuluk Kalesi Kazısında Bulunmuş Bir Myken Vazosu Üzerine", **Mustafa Büyükkonakçı'ya Armağan**, (Eds. Celal Şimşek, Bahadır Duman, Erim Konakçı), Ege Yayınları, 2015, s.760.

⁴⁴⁴Dewailly, Muss, s.117. Bahsedilen figürin parçası Fig. 72'dir: Dewailly, Muss, s.117.

⁴⁴⁵Muss, 2007a, s. 174.

⁴⁴⁶Muss, 2007a, s. 185.

⁴⁴⁷Dewailly, Muss, s.117. Bahsedilen erkek figürin başı yukarıda Fig. 75'tir ve bu figürin parçası Dewailly ve Muss'un yayınında ise Levha 28'de yer alan 4 no'lu figürin olarak belirtilmiştir.

⁴⁴⁸Muss, 2007, s.186.

5.3. MİLETOS

5.3.1. Buluntu Yerleri ve Kontekst

Plinius'un "İonlar'ın başkenti" olarak nitelendirdiği, Latmos Körfezi kıyısında bulunan en önemli antik kentlerden biri olan Miletos⁴⁴⁹ (Şekil 57) Aydın ilinin Söke ilçesinde yer almaktadır⁴⁵⁰. Kent, Hitit metinlerinde Milawanta veya Milawanda olarak geçmektedir⁴⁵¹.

Texier, Chandler ve Sartiaux gibi seyyah ve araştırmacıların ziyaret ettiği ve eserlerinde bahsetmiş olduğu⁴⁵² Miletos'taki kazı çalışmalarına ilk olarak 1873'te O. Rayet tarafından başlanmıştır. Ardından Theodor Wiegand 1899 yılında kazı çalışmalarına yeniden başlamış ve 1914'e kadar sürdürmüştür⁴⁵³. Sonrasında, I. Dünya Savaşı nedeniyle ara verilen kazılara 1938 yılında Carl Weickert başkanlığında yeniden başlanmıştır. Ardından, II. Dünya Savaş yıllarında yeniden durdurulmuş 1955 yılında Gerhard Kleiner yönetiminde tekrar başlanmış ve 1990'da ise Volkmar von Graeve tarafından devralınmıştır⁴⁵⁴. 2012'ye kadar V. Von Graeve başkanlığında sürdürülen kazılara 2013-2016 yılları arasında P. Niewöhner, 2017'den bu yana ise C. Berns başkanlık etmektedir⁴⁵⁵.

Miletos'ta yedi Geç Neolitik/Kalkolitik yerleşim alanı ortaya çıkarılmıştır. Geç Tunç Çağ'da ise kentte Minos ve Myken etkilerini gösteren arkeolojik kanıtlara ulaşılmıştır. Athena Tapınağı alanında (Şekil 69) yapılan kazı çalışmalarında Minos etkilerini, Minos stilinde üretilmiş olan seramiklerden, mühür ve mühür baskılarından, freskolardan, Minos stilindeki dokuma gereçleri, sunu masası, taş kaplar ve Anadolu'da ilk olarak buradan ele geçen hala çözilememiş olan Linear A yazısının kullanıldığı bir yazıttan bilmekteyiz. Myken etkilerini ise Myken seramiklerden, Myken üslubuna sahip yapıların mimari formlarından, pişmiş toprak

⁴⁴⁹V. Sevin, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I**, TTK yayınları, VI. dizi, sayı 50, 4. Baskı, Ankara, 2016, s.118.

⁴⁵⁰E. Yüksel, **17. Yüzyıl Sonu, 18. Yüzyıl Ortası ve 19. Yüzyıl Başında Yabancı Seyyahların Gözünden Batı Anadolu Antik Kentleri** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Aydın, 2012, s.65.

⁴⁵¹Sevin, s.118.

⁴⁵²Yüksel, s.66.

⁴⁵³B. Kutlu, **Batı Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 2007, s.21.

⁴⁵⁴T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, **Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumunun 30. Yılı Anısına: Türkiye Arkeolojisi**, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2008, s.176-177.

⁴⁵⁵ [TAY-Yerleşme Dönem Ayrıntıları \(tayproject.org\)](http://tayproject.org), (23.04.21)

Myken hayvan figürinleri (çark yapımı içi boş boğa) ve Psi figürinlerinden, tunç mezar buluntularından ve Değirmen-tepe'deki Myken kaya mezar tiplerinden bilmekteyiz. Kentte bu dönemde Myken etkileri yoğunsa da Anadolu etkilerine de rastlamak mümkündür. Myken mezarlarında gömü hediyesi olarak ele geçen Hitit kılıçları bu etkiyi gözler önüne serer. Athena Tapınağı'ndan SubMyken seramikler ele geçmiştir. Bu veriler ışığında 1955 yılında alanda gerçekleştirilen kazı çalışmalarına ait raporlarda Geç Tunç Çağ'dan Geometrik Döneme kesintisiz bir geçişin olduğu belirtilmiştir. Miletos'ta bu döneme tarihlendirilen mimari kalıntıların köşeli ve oval yapılardan oluştuğu anlaşılmıştır. Athena Tapınağı alanı dışında Kalabaktepe akropolisinde yürütülen kazı çalışmalarında burada yerleşimin ilk olarak Geometrik Dönemde başladığı saptanmıştır. Aynı zamanda burada ele geçen çömlekçi fırını Miletos'ta seramik üretiminin bu dönemdeki sürekliliğine kaynaklık etmiştir⁴⁵⁶.

Athena Tapınağı'nda sürdürülen kazılar sırasında Hellenistik tabakanın güneyinde saptanan B Yapısı olarak adlandırılan oval evdeki küçük çukurdan M.Ö. 8. yüzyıla tarihlendirilen iki adet el yapımı at figürini ve Orta Geometrik Döneme tarihli bir kuyudan süvari figürininin ele geçtiği belirtilmektedir⁴⁵⁷.

5.3.2. Teknik

Miletos'ta Erken Demir Çağ tabakasında yapılan kazılardan ele geçen figürinlerin el ile şekillendirildikleri belirtilmiştir⁴⁵⁸. Ayrıntıların verilmesinde ise boya kullanımının söz konusu olduğu ifade edilmiştir⁴⁵⁹.

5.3.3. Tipoloji ve Stil

Miletos'ta ortaya çıkarılan Geometrik Dönem'e tarihlenen üç adet figürin antropomorfik ve zoomorfik olarak sınıflandırılır.

⁴⁵⁶Alan M. Greaves, **Miletos Bir Tarih**, (Çev. Hüseyin Çınar Öztürk), Homer Kitabevi, 1. Basım, İstanbul, 2003, ss. 60-103.

⁴⁵⁷Awerett, s. 13 ve 37'de 40 no'lu dipnot.

⁴⁵⁸Awerett, s.13.

⁴⁵⁹Higgins, 1967, s.19.

5.3.3.1. Antropomorfik Figürinler

Miletos'taki antropomorfik figürin buluntusunu oluşturan süvari figürini, Athena Tapınağı yakınında kuyudan ele geçmiştir. Figürin M.Ö. 8. yy'a tarihlenen bir seramikle birlikte bulmuş olup başı, kolları ve biniş yeri eksiktir. Ancak uzun saçlarının uçları ve ön tarafa doğru uzanan pozisyonundaki kolların başlangıcı korunmuştur. Eserin dekore edilişi kısmen doğal ve kısmen de şematiktir. Figürinin kalçasını saran bir giysi taşıdığı belirtilmiştir. Süvarinin bulunduğu kuyunun diğer tarafında ise aynı stilde üretilmiş benzer bir figürin buluntusu olan bir ata(?) ait boyun parçası ele geçtiği belirtilmiştir⁴⁶⁰.

5.3.3.2. Zoomorfik Figürinler

Miletos'tan ele geçen hayvan figürinlerini iki adet at figürini oluşturmaktadır. M.Ö. 8. yüzyıla ait olan oval planlı bir yapı olan B Yapısındaki çukurdan ele geçen figürinler Geç Geometrik kült aktivitesinin yegâne örnekleri olarak karşımıza çıkar. Bu figürinlerin kült aktivitesiyle ilişkisi kesin olmamasına karşın, bulunduğu yapı M.Ö. 7. yüzyılda tekrardan kullanılmış bu yüzden de sürekli kullanılan bir kutsal yapı olduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır⁴⁶¹.

5.3.4. Atölye ve Köken

Geometrik Dönem buluntuları açısından sınırlı sayıda veri sağlayan Miletos Antik Kenti'nde ortaya çıkarılan süvari figürininin Kıbrıs'taki giyimli erkek figürin serisinde ve süvari figürinleriyle benzer olduğu ifade edilmiştir⁴⁶².

Sonuç olarak, kentte Athena Tapınağı ve Kalabaktepe'de sürdürülen çalışmalardan ele geçen seramikler ve sınırlı sayıdaki figürin buluntuları kentin Geç Tunç Çağı'ndan Demir Çağ'a kesintisiz bir geçiş yaptığını göstermiştir. Özellikle süvari figürini yerleşimin Kıbrıs ile kültürel bağlantısına işaret etmektedir.

⁴⁶⁰ Higgins, 1967, s. 19.

⁴⁶¹ Awerett, s.13.

⁴⁶² Awerett, s. 150.

5.4. ERYTHRAİ ANTİK KENTİ

5.4.1. Buluntu Yerleri ve Kontekst

Erythrai Antik Kenti, İzmir'in Çeşme ilçesinde bulunan Ildırı Köyü'nde yer almaktadır⁴⁶³ (**Şekil 57**). Pausanias'ın anlatımına göre kentin kuruluşu Erythros ve Giritli kolonistler tarafından gerçekleştirilmiştir⁴⁶⁴.

Erythrai antik kentinden ilk olarak seyyah M. Tournefort bahsetmiştir. Daha sonra ise Piri Reis, R. Chandler, W. Leake, Hamilton ve Charles Texier'in de çalışmalarında Erythrai'den söz ettikleri bilinmektedir. Alanda yapılan ilk kazı çalışmaları ise 1963-1966'da başlamıştır ve Prof. Dr. Hakkı Gültekin başkanlığında yürütülmüştür⁴⁶⁵. 1965-1982 yılları arasında ise Prof. Dr. Ekrem Akurgal ve Prof. Dr. Cevdet Bayburtluoğlu yönetiminde Cennettepe olarak adlandırılan alanlarda çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Sonrasında 1988 yılında Prof. Dr. Ömer Özyiğit tarafından yapılan kazı çalışmalarında seramik atölyelerine yoğunlaşılmıştır. Belli bir süre ara verilen kazı çalışmalarına 2006 yılından itibaren Ankara Üniversitesi Dil Tarih- Coğrafya Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyesi olan Prof. Dr. Ayşe Gül Akalın Orbay tarafından yeniden başlatılmıştır ve kazılar halen devam etmektedir⁴⁶⁶. Cennettepe'de yapılan prehistorik kazıları ise Ankara Üniversitesi Dil Tarih- Coğrafya Fakültesi Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi Anabilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. Vasıf Şahoğlu yürütmektedir⁴⁶⁷.

Kentte Cennettepe olarak adlandırılan ve Akropolis, tiyatro ve Roma villalarını kapsayan alanda (**Şekil 70**) yapılan kazı çalışmalarında en erken yerleşimin M.Ö. 3. binyıla kadar gittiği anlaşılmıştır. Ardından yerleşimin Protogeometrik Dönem'de de kullanım gördüğüne dair verileri Ekrem Akurgal başkanlığında yürütülen kazı çalışmaları esnasında ele geçen Protogeometrik Dönem buluntularından bilmekteyiz. Bunun dışında, kentteki İon kolonizasyon süreci ve eserlerdeki Attika ve Doğu Akdeniz etkisinin açıkça görüldüğü vurgulanmıştır. Kolonizasyon hareketlerinin bir sonucu olarak yerleşim alanı çevre bölgelerle

⁴⁶³Çiğdem Gençler-Güray, "Erythrai'de Demeter Tapınımı", *TAD* C.37/S.64, 2018, s.56.

⁴⁶⁴Ersin Bakış, **Roma İmparatorluk Dönemi'nde Erythrai Tarihi ve Sikkeleri** (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2019, s.11.

⁴⁶⁵Bakış, ss. 3, 4.

⁴⁶⁶Gençler-Güray, s.56'daki 1 numaralı dipnotta belirtilmiştir.

⁴⁶⁷Gençler-Güray, s.56'daki 1 numaralı dipnotta belirtilmiştir.

özellikle de Doğu Akdeniz ile yakın temas halinde bulunulduğu ve bu etkileşimin Arkaik Dönem eserlerine yansıdığı ifade edilmiştir⁴⁶⁸.

Erythrai antik kentinde akropolde yer alan ve Athena'ya atfedilen Athena Tapınağı, naiskoslu Kybele betimleri, Herakleion ve kaya kutsal alanı dışında kült alanına ait bulgulara rastlanamadığı ifade edilmiştir. Ek olarak antik metin, sikke ve epigrafik veriler ışığında birçok tanrı ve tanrıçaya ibadetin söz konusu olduğu bilinmektedir⁴⁶⁹.

Erythrai Antik Kenti'nin Akropol alanında 1974 yılında yapılan kazı çalışmalarında Protogeometrik ve Geometrik Dönem'e tarihlendirilen oldukça az sayıdaki seramik buluntusu kentin bu dönemde zayıf bir iskân alanı olduğunu göstermektedir. Buradan ele geçen figürin buluntularının büyük bir kısmını Arkaik Dönem figürinleri oluşturmaktadır⁴⁷⁰.

Erythrai Antik Kenti'nde yapılan kazılardan Erken Demir Çağ'a ait verilere Akropol alanından ulaşılmıştır. Athena Tapınağı'ndan ele geçen eserlerin tarihlenmesi Erken Arkaik Döneme kadar gitmektedir⁴⁷¹.

5.4.2. Teknik

Erythrai'daki Erken Demir Çağ'a ait pişmiş toprak figürin buluntuları bir adet antropomorfik ve bir adet zoomorfik figürin ile sınırlıdır⁴⁷². Her iki figürin de elde şekillendirilmiştir ve ayrıntıların verilmesinde sadece boya tekniğinden bahsedilmiştir. Bu işlem uygulanırken kırmızı ve kahverengi bir boya kullanıldığı ifade edilmiştir⁴⁷³. Antropomorfik figürinlerde göğüs gibi ayrıca vurgulanmak istenen detayların hafif çıkıntı şeklinde gösterildiği belirtilmiştir⁴⁷⁴.

⁴⁶⁸Gençler-Güray, s.56.

⁴⁶⁹Gençler-Güray, s.57.

⁴⁷⁰Cevdet Bayburtluoğlu, **Erythrai II Pişmiş Toprak Eserler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, V. Dizi, Sa.36, Ankara, 1977, ss.15, 16.

⁴⁷¹Gençler-Güray, s.57'deki 4 no'lu dipnotta belirtilmiştir.

⁴⁷²Bayburtluoğlu, ss.15, 16.

⁴⁷³Bayburtluoğlu, ss.37, 53, 54. Levha I/1,2'deki antropomorfik figürinin giysisinin ve Levha XXXVI/1,2'deki at figürinin yele, sağrı, eğer, boyun, sırt ve karın kısmının boya ile vurgulandığı belirtilmiştir.

⁴⁷⁴ Bayburtluoğlu, s.37, Levha I/1,2.

5.4.3. Tipoloji ve Stil

5.4.3.1. Antropomorfik Figürinler

Erythrai’de bu grubu temsil eden tek bir eser bulunmaktadır. Ele geçen şematik insan figürünün süvari figürinlerini anımsattığı belirtilmiştir. Figürinde boynun iki yanından gelen çapraz bantlar, aynı şekilde omuzlardan başlayıp aşağı inen çapraz bantlarla birleşerek yatay bantlarla gösterilmiş olan kemerde son bulur (**Şekil 71**). Kasıklar, kalın bantlarla belirtilmiştir. Figürinin ön kısmında belirtilen yatay formdaki bant, arkasında da devam eder. Sırtın orta kısmında üçgen oluşturan boşluklar yer alır. Figürinin ön tarafında kasıkları vurgulayan bantlar, arka kısımda ise dikdörtgen bir bantla devam eder⁴⁷⁵.

5.4.3.2. Zoomorfik Figürinler

Bu grubu bir adet at figürini temsil etmektedir (**Şekil 72**). Ele geçen at figürünün kuyruğu ve ayakları eksiktir. Yele ve kulaklar plastik şekilde tasvir edilmiştir ve baş, yele, boyun, sağrı, sırt ve karın kısmı yatay çizgilerle bölümlere ayrılmıştır. Yele dalgalı çizgilerle belirtilmiştir. Baş, boyun ve sağrı yatay çizgilerle ayrıca detaylandırılmıştır. Eyerin, sırtta belirtilen çift taraflı testere motifiyle verildiği ifade edilmiştir⁴⁷⁶.

5.4.4. Atölye ve Köken

Yukarıda bahsedilen Erythrai’deki en eski figürin buluntuları olarak sayılan bu iki figürinde de vücudu bölümlere ayıran çizgilerin varlığı ve hamur yapısı benzer olup, Subgeometrik Dönem Khios seramiklerinde görülen motiflerden yararlandığından dolayı kökenlerinin Khios olabileceği önerilmiştir⁴⁷⁷. Sonuç olarak, Erythrai Antik kentinin figürin geleneğinde Khios ile etkileşim halinde olduğu yorumu yapılabilir.

⁴⁷⁵ Bayburtluoğlu, s.37, Levha I/1,2.

⁴⁷⁶ Bayburtluoğlu, ss.53, 54, Levha XXXVI/1,2.

⁴⁷⁷ Bayburtluoğlu, s.16.

ALTINCI BÖLÜM

ERKEN DEMİR ÇAĞ PIŞMIŞ TOPRAK DOĞU EGE FİGÜRİNLERİNDE KÖKEN VE ETKİLEŞİM

Deniz ticareti sayesinde Tunç Çağ boyunca kurulan ticari ilişkiler Erken Demir Çağı'nda da devam etmiştir. Bu ilişkiler aracılığıyla Akdeniz'in farklı bölgelerindeki topluluklar sosyal, politik, dini ve kültürel anlamda birbirleriyle etkileşim halinde bulunmuşlardır. Etkileşimlerin bir sonucu olarak figürin geleneğinde yerel kültürlerin yanı sıra farklı bölgelerin kültürlerinin de etkisi altında kalındığı görülmektedir. Çağlar boyu süregelen bu etkileşimde önceki çağda kullanılan bazı figürin üretim geleneklerinin sonraki çağlarda da kullanılmaya devam ettiğine şahit oluruz. Bu bağlamda Erken Demir Çağ'daki figürin geleneğinin Geç Tunç Çağ'ın devamı olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Figürinlerdeki bu devamlılığın temelini oluşturan en etkin kültürler Girit ve Kıbrıs olarak karşımıza çıkmaktadır.

Figürin geleneğini etkileyen en önemli bölgelerden biri olan Girit'te, Tunç Çağı'nda "Household" olarak adlandırılmış ve kollarını havaya kaldırmış silindirik formda bir etek giyen tanrıça figürinleri ve dans eden kadınların oluşturduğu gruplar dönemin antropomorfik pişmiş toprak figürinleri içerisinde önemli bir yere sahiptir⁴⁷⁸. Antropomorfik figürin geleneğinin temel tipini oluşturan kollarını havaya kaldırmış tanrıça figürü, pek çok araştırmacı tarafından Myken Psi tipi figürinler ile aynı kökene sahip olarak değerlendirilmiştir. Hatta Myken figürinlerinin Girit'teki figürinlerin doğrudan yansıması olarak yorumlandığı görülür⁴⁷⁹.

Zoomorfik figürinlerde ise özellikle boğa/sığır figürini tipi karşımıza çıkmaktadır. Pişmiş toprak kadın heykelcikleri gibi boğa figürinleri de hem Tunç Çağ'ın hem de Erken Demir Çağ'ın vazgeçilmez adak eşyalarındandır ve bu adak eşyaları da aynı şekilde Tunç Çağ'dan başlayan kültürel sürekliliğe somut bir kanıt olarak değerlendirilebilir. Higgins, Geç Tunç Çağı'nda farklı bölgelerde özellikle de Girit'te sıklıkla karşılaşılan boğa figürini üretiminin pek çok merkezde M.Ö. 11. yüzyılda durmuş olduğunu ancak Girit'te devam etmiş olabileceğini, diğer Yunan

⁴⁷⁸ Higgins, 1967, ss.11-13.

⁴⁷⁹ Elizabeth French, "The Development of Mycenaean Terracotta Figurines", **British School At Athens**, Cilt 66, 1971, s.106.

merkezlerinde ise ancak “Karanlık Çağlar”ın sonunda yeniden görülmeye başladığını belirtmektedir⁴⁸⁰. Tunç Çağı’nda Girit’te bu figürün kullanımına Geç Minos IIC ve SubMinos Dönemlerinde Girit’te Hagia Triada, Liliano, Knossos, Phaistos, Tyliossos, Kommos, Dikte Mağarası, Iuktas ve Viannou’daki gibi açık hava kutsal alanlarında rastlanmıştır. Buradan ele geçen boğa figürinleri stilistik açıdan ilerleyen dönemler için taslak oluşturmuştur⁴⁸¹. Özellikle Girit ve Batı Anadolu ilişkilerine ait izlere rastladığımız bir yerleşim olan Klaros’ta, M.Ö. 7. yüzyıla tarihlendiği düşünülen yuvarlak altardan⁴⁸² ele geçen Erken Demir Çağ’a ait boğa figürinlerinde Girit etkisi açıkça görülmektedir. Klaros’taki boğa figürinlerinin böğür kısmına kil eklenmesi Girit Vrokastro’daki uygulamalarla benzer bulunmuştur⁴⁸³. Bir başka örnek ise dama tahtası motifiyle süslenmiş bir boğa figürinine ait gövde parçasıdır. Bu örneğin de Girit Vrokastro’daki boğa figürin buluntularıyla kıyaslanabileceği belirtilmiştir⁴⁸⁴. Ek olarak, Girit Kommos’tan ele geçen Protogeometrik Dönem boğa bacakları Klaros örnekleriyle stilistik açıdan yakın bulunmuştur. Aynı şekilde Hagia Triada’daki boğa figürini ile Klaros’tan Geç Minos IIC’ye tarihli boğa figürini kıyaslanmıştır ve ikisi de ince uzun bir gövdeye sahip şekilde gösterilmesiyle stilistik açıdan benzer olarak değerlendirilmiştir⁴⁸⁵.

Bronz Çağ’da başlayan Girit etkisinin Kıta Yunanistan’da Myken uygarlığı tarafından önemli ölçüde benimsendiği anlaşılmaktadır. Bu etkileşimi Knossos’ta ve Kıta Yunanistan’da rastladığımız Linear A yazısından türetilmiş bir yazı sistemi olan Linear B metinlerinde, seramik geleneğinde, mimaride ve küçük buluntu ve figürin geleneğinde açıkça görmekteyiz. Figürin geleneğindeki bu kültürel ilişkiyi Kara Yunanistan’daki en erken Myken figürin buluntusunda da görmekteyiz. Bu figürin buluntusu, henüz yayını yapılmamış olan Girit’teki bir figürin grubuna oldukça benzer bulunmuş ve Myken geleneğini yansıttığı yorumu yapılmıştır⁴⁸⁶.

⁴⁸⁰Doğan-Gürbüzer, s.127.

⁴⁸¹Nota Kourou, Alexandra Karetsoy, “Terracotta Wheelmade Bull Figurines From Central Crete: Types, Fabrics, Technique And Tradition”, **Texnh Craftsmen, Craftswomen And Craftsmanship In The Aegean Bronze Age, Proceedings of the 6th International Aegean Conference/ 6e Rencontre Egeenne Internationale Philadelphia**, (Eds: Robert Laffineur ve Philip P. Betancourt), Temple University, 18-21 April 1996, Belgium, 1997, ss.107-113.

⁴⁸²Akar-Tanrıver, 2009, s. 82.

⁴⁸³Doğan-Gürbüzer, s.8,

⁴⁸⁴Akar-Tanrıver, 2015, s.120.

⁴⁸⁵Doğan-Gürbüzer, ss. 128, 129.

⁴⁸⁶French, ss.104-106. Bu figürin grubunun ilerleyen zamanda yayınlanacağı belirtilmiştir: French, s. 105’teki 6 numaralı dipnot.

Girit'teki Demir Çağ figürin geleneğine bakıldığında ise Minos ve Myken antropomorfik figürin geleneğinin Protogeometrik Dönem'e tarihlendirilen eserlere yansıdığı görülür. Prinias Patela'daki Geometrik Dönem figürin buluntuları arasında Myken geleneğinden bildiğimiz kollarını havaya kaldırmış, kollarını bükerek göğsün üzerinde birleştirmiş formda oluşturulmuş Psi, Tau ve Phi figürin tiplerinin kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. Bu figürinlerin polos takmaları, silindirik formda etek giymeleri, aynı detaylandırma tekniklerini (kil eklentisi ile belirtilen gözler, boya ile vurgulanan elbise detayları vb.) yansıtmaları Myken ve Minos geleneğindeki stilistik uygulamalarla paralellik gösterdiklerine işaret eder⁴⁸⁷. Ek olarak, Kako Plaï kutsal alanından ele geçen çark yapımı büyük boyutlu figürinin, kollarını havaya kaldırmış tanrıça figürini olabileceği ancak sadece omuz ve kol kısmının bir bölümünün korunmasıyla kesin bir şey söylenemediği belirtilmiştir⁴⁸⁸. Bunun yanı sıra, Anovlochos'tan "antropomorfik vazo" başlığı altında sınıflandırılmış olan birkaç büstün baş örneklerinin de Myken Psi, Phi, Tau figürin tiplerine benzeyen özellikler gösterdiği not edilmiştir. Çark yapımı büyük boyutlu figürinin ve antropomorfik vazo grubunun Minos geleneğinde üretilmiş olabileceği önerilmektedir⁴⁸⁹. Benzer şekilde Arkhanes'ten ele geçen ve M.Ö. 9. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen tapınak modelinde bir kült heykelini temsil ettiği düşünülen oturmuş ve kollarını havaya kaldırmış kadın/tanrıça figürü de Minos figürin geleneği ile benzer bulunmuştur⁴⁹⁰.

Kollarını havaya kaldırmış kadın figürinlerinden Rodos Ialysos'tan ele geçmiş olan çan şeklindeki gövdeye sahip kollarını iki yana açmış kadın figürü Girit örnekleri ile kıyaslanabilir. Figürin, Kalo Chorio'da bulunmuş olan terrakotta baş ve sfenks buluntusu ile kıyaslanmıştır ve bu buluntular ile stilistik açıdan bazı benzerliklere sahip olduğu belirtilmiştir. Örneğin yüzün üçgen hattı, çıkıntılı burun, düz bir şekilde belirtilmiş baş, sivri vurgulanmış çene, halka şeklinde gözler, uzun boyun ve dikey şeritlerle vurgulu saç stilizasyonu benzer bulunmuştur. Bunun

⁴⁸⁷Andrea Babbi, "Human Iconography and Identities on Crete at the Very Beginning of The 1st Millenium BC: The Small Columnar Figurines From Prinias", **Creta Antica** 16, 2015, ss.104-107 ve 113.

⁴⁸⁸ Oliver Pilz, "Coroplastic Production in Early Iron Age Crete: Some Technical Aspects", **Creta Antica** 16, 2015, ss.152-154.

⁴⁸⁹ Pilz, ss.152-154.

⁴⁹⁰ Higgins, 1967, ss.17-18.

dışında kollarını havaya kaldırmış tanrıça geleneğinin bir devamı olabileceği söylenebilir⁴⁹¹.

Bölgesel etkileşimde kültürel ilişkilerin bir diğer önemli ayağını oluşturan bölge ise Kıbrıs'tır. Burada yapılan kazı çalışmalarından Erken Demir Çağ'da yerleşimin Palaepaphos, Kition, Idalion, Amathus, Marion, Soloi, Salamis, Tamassos ve Kourion'da gerçekleştiği ortaya çıkarılmıştır. Bu yerleşimlerden Palaepaphos, Kition ve Idalion'un Tunç Çağ'dan itibaren yerleşim gördüğü, Amathus, Marion ve Soloi'nin ise yeni kurulan yerleşimler olduğu belirtilmiştir. Tunç Çağ'ın önemli merkezlerinden olan Enkomi'nin ise bu dönemde Salamis'e taşındığı belirtilmiştir⁴⁹².

Girit gibi Kıbrıs da Tunç Çağı'nda deniz ticaretinde stratejik bir konumda bulunmaktadır. Özellikle bakır ticareti ile dikkatleri üzerine çeken adada çeşitli prestij nesnelerinin, seramiklerin ve figürin buluntularının da ticaretine tanık oluruz. Kition, Kouklia-Palaepaphos, Myrtou-Pigadhes, Idalion, Enkomi gibi yerleşimler bu dönem kazılarına ışık tutmuştur. Geç Hellas IIIA'nın ikinci yarısından itibaren Myken ile Kıbrıs ve Levant ilişkileri dikkat çekmektedir. Dönemin en önemli yerleşimlerden olan Enkomi'deki Boynuzlu Tanrı/Külçe Tanrısı heykelciğinin Yakınoğu ile temaslara işaret edebileceği, Kouklia-Evreti'den iki pyxis kapağının Minos sanatında oldukça sık işlenen boğa ile mücadele sahnesinin işlenişyle Minos etkileşimini akıllara getirdiği yorumu yapılmıştır. Bir diğer önemli buluntu ise Hala Sultan Tekkesi'nden üzerinde Ugaritçe çivi yazısı bulunan gümüş bir kâsedir. Bu buluntunun ise Levant ile ilişkilere işaret etmesi açısından önemlidir⁴⁹³. Benzer şekilde Enkomi ve Kition'dan Giritli kollarını havaya kaldırmış tanrıça figürinlerinin taklitleri de yine Girit ile etkileşime işaret eder⁴⁹⁴.

Tunç Çağ Kıbrıs terrakotta figürin geleneği genel olarak; Kourothrophos veya Astarte tipinde kadın figürinleri, günlük yaşamdan sahneler, atlı veya boğa temalı sahnelerin işlendiği figürin grupları olarak sınıflandırılabilir. Geç Tunç Çağ'da özellikle "Küpelî figürinler" ve "Yassı başlı (Flathead)" figürinler olarak

⁴⁹¹ Bkz. 1.4. Rhodos/Atölye-Köken başlığı.

⁴⁹² Anna Satraki, "Cypriot Politics in the Early Iron Age", **Cyprus And The Aegean In The Early Iron Age, The Legacy of Nicolas Coldstream**, (Ed. Maria Iacovou), Bank of Cyprus Cultural Foundation, Nicosia, 2012, ss.263-264.

⁴⁹³ Ioannis Voskos ve A. Bernard Knapp, "Cyprus at the End of the Late Bronze Age: Crisis and Colonization or Continuity and Hybridization?", **American Journal of Archaeology**, Cilt 112, Sayı 4, 2008, ss. 663- 664, 667, 671-672.

⁴⁹⁴ Vassos Karageorghis, "The Coroplastic Art Of Cyprus: An Introduction", **Cypriote Terracottas, Proceedings of the First International Conference of Cypriote Studies** (Eds. Frieda Vandenabeele ve Robert Laffineur), Brussels-Liege-Amsterdam, 29 May -1 June, 1989, A.G. Leventis Foundation Vrije Universiteit Brussel - University de Liege, Brussels-Liege 1991, s. 12.

adlandırılan figürin tiplerinin kullanımının arttığı görülür⁴⁹⁵. Bunlar dışında Kıbrıs'ta Myken figürin buluntuları kısıtlıdır, ancak yine de iki bölge arasındaki ilişkiye işaret edecek değerdendirler⁴⁹⁶. Buradan ele geçen Myken figürinlerinin stilistik özelliklerine bakıldığında; kollarını havaya kaldırmış tanrıçaların polos taktıkları, çark yapımı elbiselerinin bulunduğu, kolların bükülmeden doğrudan havaya kaldırıldığı ve parmak detayının belirtilmediği veya belli belirsiz boya ile gösterimi ile Myken örneklerine oldukça yakın yapıldığı görülür. Bu Myken figürinleri Geç Kıbrıs II (M.Ö. 1450-1200) ve Geç Kıbrıs IIIA (M.Ö. 1200-1100) dönemleri ile çağdaştır ve çoğunluğu Psi tipindedir. Enkomi, Kition, Palaepaphos, Limassol ve Hala Sultan Tekke'de bulunan ilk yerel taklitler Geç Kıbrıs IIIA dönemine tarihlenmektedir⁴⁹⁷.

Antropomorfik figürinler kendi içerisinde kadın, tanrıça, erkek ve süvari figürinleri şekilde sınıflandırılabilir. İnsan figürinlerinde en sık rastlanan tema yukarıda da bahsedilen “Kollarını Havaya Kaldırmış Tanrıça” tipidir. Çark yapımı bir elbise ile tasvir edilen bu figürinler kollarını havaya kaldırmış pozisyondadırlar ve taç ya da polos ile betimlenmişlerdi. Bu figürin grubu Kıbrıs'ta Geç Kıbrıs III (M.Ö. 1200-1050) döneminden Kıbrıs Geometrik I-II (M.Ö. 1050-900)'ye kadar yaygın olarak kullanılır. Hatta Arkaik ve Klasik Dönem antropomorfik figürinleri içerisinde de kullanımı devam ederler. Bu figürin buluntuları Tunç Çağı'nda genellikle mezar kontekstinde bulunurken, Demir Çağ'da ise çoğunlukla kutsal alanlarda bulunur. Stilistik özelliklerine bakıldığında bu figürin buluntusunun Tunç Çağ'da görülen yüz, giysi, takı işlenişinin ve kol ve boyun kısmında belirtilen bant detayları gibi özelliklerinin burada da sürekliliği dikkat çekicidir. En erken Kıbrıslı Kollarını Havaya Kaldırmış Tanrıça figürinleri Enkomi, Kition ve Limassol-Komissariato'da bulunmuş ve Geç Kıbrıs IIIC (M.Ö. 1150-1050)'ye tarihlendirilmiştir. Kıbrıs Geometrik (M.Ö. 1050-750) dönemi örnekleri ise Agios lakovos, Lapithos, Kition, Enkomi, Idalion, Palaepaphos-Skales, Ormidhyna, Agia Irini ve Morphou-Toumba tou Skourou'dan ele geçmiştir. Enkomi'de kutsal alandan ele geçen Geç Kıbrıs III ve Kıbrıs Geometrik figürinleri farklı kol pozisyonlarında

⁴⁹⁵Daisy Knox, “Figurines and Complex Identities In Late Bronze Age Cyprus”, **An Archaeology of Prehistoric Bodies & Embodied Identities In The Eastern Mediterranean**, (Eds. Maria Mina, Sevi Triantaphyllou ve Yiannis Papadatos), Bölüm V, Oxbow Books, Malta, 2016, ss.32-34.

⁴⁹⁶ French, s.106.

⁴⁹⁷Katarzyna Zeman-Wisniewska, “Handlers and Viewers: Some Remarks on the Process of Perception of Terracotta Figurines on the Example of Cypriot “Goddesses with Upraised Arms”, **An Archaeology Of Prehistoric Bodies & Embodied Identities In The Eastern Mediterranean**, (Eds. Maria Mina, Sevi Triantaphyllou ve Yiannis Papadatos), Bölüm VI, Oxbow Books, Malta, 2016, s.40.

(kollarını göğsün üstünde veya altında tutarken, başına doğru tutarken vb.) gösterilmişlerdir ve bazıları öne doğru eğilir formdadır⁴⁹⁸. Figürinlerde önemli bir detay olarak vücudun hafifçe öne doğru eğimi, figürde hareketin gösterilmeye başlanması olarak yorumlanmaktadır⁴⁹⁹. Bu figürinler silindirik bir etek giyer ve disk şeklinde başlara sahiptirler. Genellikle siyah, kırmızı ve mor boya ile dekore edilmişlerdir. Yine aynı alandan bu figürin buluntularının yanı sıra farklı nesneleri (çalgı aleti olabilir) tutan ve hareket eder pozda olduğu düşünülen, bazılarının cinsiyetleri belirtilmemiş olan, bir platform üzerinde yer alan bir müzisyen ve üç kadın dansçıdan oluşan gruba ait olabilecek figürin parçaları ele geçmiştir⁵⁰⁰. Bir diğer önemli Tanrıça figürünü ise Kition/Larnaca'dan ele geçmiştir. Tapınağın bothrosunda bulunmuş olan figürin Kıbrıs Geometrik I'e tarihlenmektedir. Kition figürünü çan şeklinde bir eteğe sahip olmamasıyla oldukça dikkat çekicidir. Kollarını havaya kaldırmış Tanrıça figürin grubunun Geç Bronz Çağ'dan Erken Demir Çağ'a geçiş sürecini sembolize ettiği düşünülmektedir⁵⁰¹.

Kollarını havaya kaldırmış tanrıça figürinleri dışında Kıbrıs'ta farklı tipte erkek ve kadın figürinlerine de rastlarız. Kadın ve erkek figürinlerinin büyük bir kısmı parçalar halinde ele geçtiğinden herhangi bir kategoriye yerleştirilmesi zor figürinler olarak yorumlanmıştır. Kadın figürinlerinin büyük kısmı tanrıça figürinlerinden oluşmaktadır. Parçalar halinde ele geçen kadın ve erkek figürinlerinin el yapımı oldukları belirtilmiştir⁵⁰². Ayrıca bu grup içerisinde dans eden/çalgı aleti kullanan kişilerden oluşan bir grup figürünü de yer alır. Bu figürin Agios Iakovos kutsal alanından ele geçmiştir. Dört kişiden oluşan grupta yalnızca bir figürünün kolları hariç gövdesinin korunduğu, üç figürünün ise gövdesinin altının korunduğu belirtilmiştir. Dairesel bir platform üzerine yerleştirilen figürinler Kıbrıs Geometrik I-II'ye tarihlenmektedir⁵⁰³. Girit'te karşılaştığımız yuvarlak bir platform etrafında betimlenen dans eden insan topluluğu teması burada da karşımıza çıkar ve Girit'teki Geç Minos prototipinden bir etkilenme olabileceği belirtilmiştir⁵⁰⁴. Burada bulunan

⁴⁹⁸ Zeman-Wisniewska, ss.39,40.

⁴⁹⁹ Zeman- Wisniewska, s. 41.

⁵⁰⁰ Zeman- Wisniewska, ss.40-41.

⁵⁰¹ Zeman- Wisniewska, s. 41.

⁵⁰² Frieda Vandenabeele, "The Terracottas of the Cypro-Geometric Period", **Cypriote Terracottas, Proceedings of the First International Conference of Cypriote Studies**, (Eds. Frieda Vandenabeele ve Robert Laffineur), Brussels-Liege-Amsterdam, 29 May -1 June, 1989, A.G. Leventis Foundation Vrije Universiteit Brussel - University de Liege, Brussels-Liege 1991 ss. 60, 61.

⁵⁰³ Vandenabeele, s.59.

⁵⁰⁴ Bu figürin grubu temasına Girit'teki Palaikastro ve Kamilari'den ele geçen müzisyenler grubu ile benzer olabileceği belirtilmiştir: Vandenabeele, ss.58-61.

Süvari figürinleri ise çan şeklinde bir gövdeye ve takılıp çıkarılabilir bacaklara sahip şekilde tasvir edilmişlerdir. Kollar atın eyerini tutar pozisyonudadır ve vücut ileriye doğru uzanmış şekilde gösterilmiştir⁵⁰⁵.

Sonuç olarak, yukarıda da bahsedildiği üzere deniz ticareti aracılığıyla çevre kültürlerle kurulan ilişkilerde Bronz Çağ'dan itibaren başlayan ve Demir Çağ'da da süregelen bir gelenekten bahsetmek mümkündür.

Kıbrıs'taki Demir Çağ yerleşimlerinde yapılan kazı çalışmalarından zengin mezar hediyelerine ulaşılmıştır. Bu hediyeler arasında Kıbrıs stilinde prestij nesneleri, seramikler ve az sayıda da figürin buluntusu Tunç Çağ'dan devamlılığa işaret eden önemli bulgular olarak karşımıza çıkar⁵⁰⁶. Bunlara ek olarak Tamassos'tan ele geçen bakır buluntularına yapılan analizler sonucu Kıbrıs Geometrik Dönemine tarihlendirilen bakır, Tunç Çağ'da önemli rol oynayan bakır ticaretinin bu dönemde de önemini yitirmediğini kanıtlamaktadır⁵⁰⁷.

Figürin buluntularının ele geçtiği merkezler ise Amathus, Kato Dhefterz-Chrysospiliotissa, Lapithos, Kourion/Kaloriziki, Palaepaphos-Slakes, Rizokarpaso/Latsia ve Salamis, Enkomi III kutsal alanı, Ajios Jakovos, Kition, Lirnassol/Komissariato, Palaepaphos, Salamis'teki Campanopetra şeklinde sıralanabilir⁵⁰⁸.

Kıbrıs'tan ele geçen Kıbrıs Erken Demir Çağı (M.Ö. 1050-750) figürin buluntuları Arkaik Dönem buluntularına kıyasla sayıca oldukça azdır. Ele geçen figürinler antropomorfik ve zoomorfik olarak iki başlık altında sınıflandırılır. Figürinler el yapımıdır. Bazı örneklerde gövde çark yapımıdır. Boya kullanımına bakıldığında beyaz boya ya da bickhrom boya kullanımı söz konusudur⁵⁰⁹.

Antropomorfik ve zoomorfik figürin buluntularında detaylandırma sırasında burun, çene, kulak ve göğüs gibi ayrıntılar kabartma şeklinde vurgulanırken, gözler ve ağız ise boya (siyah veya kırmızı boya) veya sivri bir alet ile vurgulanabilmektedir. Takı ve başlık gibi detaylar ise kil eklenerek oluşturulmuştur. Kol, bacak gibi ayrıntılar sonradan şekillendirilerek gövdeye eklenmektedir⁵¹⁰.

⁵⁰⁵Vandenabeele, ss.58-63.

⁵⁰⁶Satraki, ss. 265-266.

⁵⁰⁷Satraki, s.264.

⁵⁰⁸Vandenabeele, s. 57.

⁵⁰⁹ Vandenabeele, s.57.

⁵¹⁰John L. Myres, **Handbook of Cesnola Collection of Antiquities From Cyprus**, New York, The Metropolitan Museum of Art, 1914, s.338.

Kadın figürinlerinin gövdeleri genellikle çark yapımıdır. Yüzleri her zaman kırmızı boya ile detaylandırılırken, saçlar ve gözler genellikle siyah boyayla, göz bebekleri bazı uygulamalarda beyaz boyayla detaylandırılmıştır. Bu figürinler tef veya lir çalarken, çocuk taşırken, çiçek veya kap sunarken tasvir edilmekteydiler⁵¹¹. Elbise geleneğine bakıldığında ise Minos kadın figürinlerinden bilinen elbise detaylandırmasına sahip oldukları görülmektedir. Erkek figürinlerinde ise sakal uygulaması ve sivri başlık uygulaması görülür⁵¹².

Süvari figürinleri Kıbrıs'ın en önemli figürin grubunu oluşturur. Bu grup, binicili ve binicisiz figürinler olarak iki başlık altında sınıflandırılabilir. Binici figürinlerinin bir kısmını savaşçı figürinlerini oluşturmaktadır. Biniciler farklı pozisyonlarda oturur şekilde gösterilmişlerdir. Bazı örneklerde ata yanlamasına otururlar. Savaşçı figürinleri, silindirik çark yapımı gövdeye sahip olup, ayakta durur pozisyonda gösterilmişlerdir. Sivri uçlu bir miğfer, mızrak ve kalkanla betimlenirler. Atlarının göğüs bandında merkezi süslemeler ve püskül gibi dekoratif ayrıntılar kabartma olarak belirtilir. Bu figürinlerin hemen hepsi sol kolunda kalkan taşırken, diğer elleriyle mızraklarını fırlatacakmış gibi tasvir edilmişlerdir. Kalkanları sivri uçlu çıkıntılı bir forma sahip olup bu özellikleriyle Kıbrıs-Asur geleneğinde oldukları vurgulanmıştır. Sivri miğferleri kırmızı ve siyah boyayla verilmiştir⁵¹³. Bu figürinler el yapımıdır ve üzerleri siyah ve kırmızı/mor renk boya ile geometrik motiflerle süslenmişlerdir⁵¹⁴. Süvari figürinleri Kıbrıs'ta Kition ve Palaepastro Skales'ten ele geçmiş olup Kıbrıs Geometrik I ve Kıbrıs Geometrik III'e tarihlendirilirler. Kasklı savaşçı figürinleri ise Rizokarpaso/Latsia mezarlığından ele geçmiş ve Kıbrıs Geometrik II'ye tarihlendirilmiştir⁵¹⁵.

Zoomorfik figürinleri atlar, kuşlar, boğalar ve dört ayaklı hayvanlar oluşmaktadır. At figürinlerinin ortak özellikleri kalın bir boyna, kulakları üzerinden belirgin bir şekilde çıkıntı yapan bir yeleye, uzun sivri bir başa, kısa bacaklara, silindirik bir gövdeye ve kalın bir kuyruğa sahip olmalarıdır. Atların yeleleri siyah boya ile belirginleştirilmiştir⁵¹⁶. Kuş figürinleri, boğa figürini ve dört ayaklılar da aynı şekilde el yapımı olup, siyah boya ile dekore edilmişlerdir⁵¹⁷.

⁵¹¹Myres, s. 339.

⁵¹²Myres ss.338, 339.

⁵¹³Myres, ss.343, 344, 345.

⁵¹⁴Myres, ss.338, 339.

⁵¹⁵Vandenabeele, ss. 67-68'deki tabloda ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

⁵¹⁶Vandenabeele, s.61.

⁵¹⁷Vandenabeele, ss.63, 64.

Girit ve Kıbrıs'tan ele geçen figürin buluntularının Rodos Samos, Khios, Kos, Klaros ve Miletos yerleşimlerinde benzer örneklerine rastlanmaktadır.

Rodos'ta Lindos, Kamiros ve Ialysos yerleşimlerinde Kıbrıs etkili olan veya olabilecek figürin buluntuları mevcuttur. Lindos yerleşiminden kadın dansçılar/müzisyenlerden oluşan grup (**Şekil 14**), kompozisyon olarak Kıbrıs'taki müzisyenler grubuna benzetilmiştir. Bu figürin grubu bir platform üzerinde yer alan üç kişiden oluşan bir kadın korosudur ve figürlerden birinin elinde flüt bulunurken diğerlerinin elindeki enstrümanlar belli değildir. Yüz detaylarının ve elbiselerinin boya ile belirtildiği görülür. Bu temaya sahip figürin buluntuları Kıbrıs'ta Enkomi'den parçalar halinde ele geçmiştir. Enkomi'deki buluntular bir platform üzerinde, üç adet, kollarını havaya kaldırmış tanrıça/kadın dansçı ve bir müzisyen figürin grubundan bilinmektedir⁵¹⁸. Lindos'tan süvari taşıyan atın ön aksının ise Kıbrıs süvari figürinlerinin yerel taklidi olabileceği belirtilmiştir. Savaş arabası kullanan iki kişiye ait bacak ve gövde parçasının ise kil analizinin Kıbrıs kili olduğu belirtilmiştir. Savaş arabasının alt kısmında yer alan ve atlara bağlanan nesneyi temsil eden oval boruların da Kıbrıs'taki örneklere yakın bulunduğu belirtilmiştir⁵¹⁹.

Ialysos Platsa Daphniou'daki 470 no'lu mezardan ele geçen kollarını havaya kaldırmış silindirik formda eteğe sahip kadın figürini (**Şekil 6**) ile Kıbrıs Limosol'den ele geçen çan şekilli iki adet kadın figürini benzer bulunmuştur. Ialysos yerleşiminden ele geçen ayakta duran kadın figürini hem dekoratif açıdan hem de çan şekilli bir eteğe sahip olması sebebiyle teknik açıdan Kıbrıs etkili olabileceği belirtilmiştir⁵²⁰. Bu çan şekilli figürini dekoratif açıdan incelediğimizde: göğüslerin arasında ızgara desenli bir panel, hemen altında dikdörtgen bir panel içinde ayrılmış kum saati motifleri ve yan taraflarda merkezi nokta sırası ile bezenmiş iki eş merkezli daire motifi yer almaktadır. Kum saati motifi bu dönemde Kıbrıs'ta sık kullanılan bir motiftir⁵²¹.

Benzer buluntularla karşılaştığımız bir diğer bölge olan Samos Heraon'da ise Kıbrıs'tan ithal edildiği tespit edilen ayakta kadın, dansçı/müzisyen, ayakta giyimli

⁵¹⁸Bkz. Birinci bölüm Rodos başlığı altında yer alan 1.4.1. Lindos buluntuları kısmında detaylı bilgiye ulaşılabilir.

⁵¹⁹Bkz. Birinci bölüm Rodos başlığı altında yer alan 1.4.1. Lindos buluntuları kısmında detaylı bilgiye ulaşılabilir. Paragrafta bahsedilen kadın dansçılar/müzisyenlerden oluşan figürin grubu Blinkenberg, 1955, Lindos'tan süvari taşıyan atın ön aksını 1890, savaş arabası kullanan iki kişiye ait bacak ve gövde parçası ise 1893 katalog numarasıyla belirtilmiştir.

⁵²⁰Bkz. Birinci bölüm Rodos başlığı altında yer alan 1.4.3. Ialysos buluntuları kısmında belirtilmiştir.

⁵²¹Bkz. Birinci bölüm Rhodos başlığı altında yer alan 1.2.2.1. Boya ile detaylandırma kısmı dipnot 40'ta belirtilmiştir.

erkek, süvari ve antropomorfik figürin başları ele geçmiştir. Bunlardan ayakta duran ellerini uzatmış olan kadın figürinleri silindirik formda etek giyerler⁵²² (**Şekil 27**). Diğer buluntu grubunu oluşturan Dansçı/Müzisyen figürin grubunun (**Şekil 31**) benzerleri Enkomi, Ayios Iakovos ve Lapithos'tan ele geçmiştir⁵²³. Ayakta giyimli erkek figürinleri (**Şekil 34**) kolları yanda duran veya kollarını açmış olan küçük, el yapımı, giyimli, çeneleri ve burunları disk şeklindeki erkek figürinleridir⁵²⁴. Bahsedilen bu üç figürin grubunun da Kıbrıs'tan ithal örnekleri mevcuttur. Ayakta giyimli erkek figürinlerinin benzerleri Kıbrıs Arkaik Dönem'e tarihlendirilmiştir. Son olarak Samos'ta bulunan süvari figürinleri (**Şekil 37**) ise yukarı doğru kalkık başları ve kimi zaman taşıdıkları sivri uçlu başlıklarıyla tasvir edilmişlerdir. Bu figürinlerden dört tanesi Kıbrıs'tan ithal edilmiştir⁵²⁵.

Yine Samos Heraion'da ortaya çıkarılan Geç Geometrik Dönem'e ait bir adet kadın başında göz bebekleri dairesel şekilde belirtilmiştir, uzun bir buruna ve sivri bir çeneye sahiptir (**Şekil 42**). Kulaklarında ikişer delik bulunur. Bu özelliği Geç Kıbrıs II figürinlerine benzetilmiştir, ancak yüzün işlenişi farklıdır⁵²⁶.

Kıbrıs ilişkisine işaret eden bir diğer bölge ise Khios'tur. Burada Liman Kutsal Alanı'ndan ele geçen figürinlerin yarısından fazlasının farklı jestlere sahip kadın figürinleri ve cinsiyetleri belirlenemeyen antropomorfik başlardan oluştuğu ve bunlardan 14 tanesinin Kıbrıs'tan ithal edildiği belirtilmiştir⁵²⁷.

Kos'tan ele geçen figürinlerden Kentauros askos buluntusu (**Şekil 22**) Kıbrıs Enkomi'deki Kentauros askos ve Aya İrini'deki Kentauros askos buluntuları ile karşılaştırılmıştır ve Aya İrini'deki Kentauros askosla ikonografik benzerliklere sahip olabileceği belirtilmiştir. Göğüslerin ve üreme organın kil eklentileriyle belirtilmesi ile benzer örneklerdir⁵²⁸. Ayrıca Lefkandi Kentaurosunda bu tarz göğüs eklentisine ve üreme organına rastlanmaması ile birbirinden farklı uygulamalara sahip oldukları yorumu yapılabilir. Bunun yanı sıra Kos Seeraglio/Fadil nekropolisinden ele geçen çan şekilli

⁵²²Bkz. 3.4. Samos Atölye ve Köken başlığı altında detaylı bilgiye ulaşılabilir.

⁵²³Bkz. 3.4. Samos Atölye ve Köken başlığı altında detaylı bilgiye ulaşılabilir.

⁵²⁴Bkz. 3.4. Samos Atölye ve Köken başlığı altında detaylı bilgiye ulaşılabilir.

⁵²⁵Bkz. 3.4. Samos Atölye ve Köken başlığı altında detaylı bilgiye ulaşılabilir.

⁵²⁶Bkz. 3.2.2. Samos/Antropomorfik Figürin Başları başlığı altında detaylı bilgiye ulaşılabilir.

⁵²⁷Bkz. 4.4. Khios/Atölye ve Köken başlığı başlığı altında detaylı bilgiye ulaşılabilir.

⁵²⁸Bourogiannis, s.79.

figürinlerin (**Şekil 23**) Rodos veya Kıbrıs etkisinde yerel üretim olmuş olabileceği düşünülmektedir⁵²⁹.

Batı Anadolu kıyılarına bakıldığında ise Kıbrıs ile ilişkilere işaret eden Miletos yerleşimi dikkat çeker. Miletos'tan M.Ö. 8. yüzyıla tarihlenen seramiklerle bir arada bulunmuş olan atlı süvari figürini Kıbrıs'taki atlı süvari ve giyimli erkek figürin grupları ile paralellik göstermektedir⁵³⁰.

Son olarak Kıbrıs ve Batı Anadolu ilişkilerine dikkat çeken bir diğer yerleşim ise Klaros'tur. Buradan ele geçen bir boğa figürinine ait baş parçasının (**Şekil 62**) içi boş, el yapımı olduğu, şişkin gösterilmiş gözlere, uzun kavisli boynuzlara ve konik bir ağıza sahip olduğu belirtilmiştir. Bu parçanın stilistik olarak Kıbrıs Geometrik I (M.Ö.1050-950) dönemine tarihlendirilmiş olan ve Kıbrıs Aya Irini'den ele geçen bir boğa figürini ile kıyaslanabileceği belirtilmiştir⁵³¹.

Sonuç olarak, Kıbrıs adası, Geç Tunç Çağı'ndan itibaren sürdürdüğü ticari ilişkileri Erken Demir Çağı'nda da lüks tüketim nesneleri, silahlar, fayans, takılar, seramikler, bakır ve çeşitli materyallerden yapılmış figürinler ile devam ettirmiştir. Rhodos, Kos, Samos, Khios, Girit ve Ege kıyıları ile sürdürmüş olduğu bu ticari ilişkiler hem adanın geleneksel kültürünün çevre bölgelere ulaşmasına hem de Kıbrıs'ın bu bölgelerden etkilenmesine neden olmuştur. Ada ile kurulan ticari ilişkilerle etkileşim halinde bulunan bölgelerin sosyokültürel ve dini repertuvarının Kıbrıs etkisinde kalması kaçınılmaz olmuştur. Özellikle adanın figürin grubunun temelini oluşturan süvari figürinlerinin Tunç Çağı'nda da varlığı bilinmemekle beraber Geometrik Dönem'den Arkaik Dönem'e kadar devamlı kullanımı söz konusudur. Bu grubun çevre bölgelere ithal edilmiş olması veya bu bölgelerde taklit edilmiş olması, savaşçı/kahraman mezar hediye geleneğinin çevre kültürleri de etkisi altına aldığını gösterir. Bunun yanı sıra Kıbrıs figürinlerinde çan şeklinde gövde kullanımına başka yerleşimlerde rastlanması, kollarını havaya kaldıran tanrıça figürinlerinin benzerlerine rastlanması, dansçı/müzişyenler figürin gruplarının tema olarak işlenişi Kıbrıs'ın teknik ve ikonografik açıdan ticari ilişkilerde bulunduğu yerleşimleri etkilediğini gösteren bir diğer arkeolojik kanıttır. Ek olarak figürinlerde Kıbrıs'a özgü dekoratif motiflere yer verilmesi de etkileşimin sonuçlarından biri olarak değerlendirilebilir. Kıbrıs için yapılan bu yorum benzer şekilde Girit için de

⁵²⁹ Bkz. 2.4. Kos/Atölye ve Köken başlığı altında detaylı bilgiye ulaşılabilir.

⁵³⁰ Bkz. 5.3.4. Miletos Atölye ve Köken başlığı altında detaylı bilgiye ulaşılabilir.

⁵³¹ Akar-Tanrıver, 2015, s.119.

geçerlidir. Kıbrıs kadar Girit de figürin geleneğindeki etkileşimde önemli rol oynamaktadır. Özellikle çark yapımı figürin geleneğinin Girit'te ortaya çıkması ve Erken Demir Çağı'nda tekrar kullanımının yaygınlaşması bize adanın sahip olduğu bu geleneğin Demir Çağı'nda çevre kültürlerce benimsendiğini gösterir. Özellikle boğa, at gibi hayvanlarda çark yapımı gövdenin uygulanışı ve kollarını havaya kaldırmış ana tanrıça figürinlerinde silindirik formda etek uygulamasının ilk olarak Girit'te uygulanması, sonra diğer yerleşimlerde benzer uygulamalara rastlanması Girit'in diğer yerleşimleri teknik açıdan nasıl etkilediğini gözler önüne serer. İkonografik olarak ise önceki çağlardan gelen bazı duruş ve hareketlerin Demir Çağı'nda da tekrar karşımıza çıktığı görülür. Minos ya da Myken Psi, Phi, Tau tipi figürinlerde kullanılan kollarını havaya kaldırmış tanrıça tiplerine Demir Çağı'nda yeniden rastlanması figürin geleneğindeki sürekliliğe işaret etmesi açısından oldukça önemlidir. Bu eski figürin tiplerinin kullanımındaki süreklilik, Minos kültüründen miras kalan geleneğin Mykenler tarafından benimsenerek devam ettirildiği ve Ege'nin diğer bölgelerine taşındığını işaret etmektedir.

Son olarak, Kara Yunanistan'ın bu dönemde Doğu Ege ile etkileşimine bakıldığında, Attika'dan ele geçen hayvan formundaki koku şişelerinde görülen geometrik motiflerin Girit, Kıbrıs, Myken ve SubMyken geleneğindeki süsleme teknikleriyle benzer olabileceği, çark yapımı bir katır figürini ile Ialysos'taki Myken figürininin ve bir araba grubundan oluşan figürin buluntusunun Myken arabasına benzer olabileceği belirtilmiştir. Boeotia'ya bakıldığında ise çan şekilli kadın figürinleri Kos'taki figürinlerle benzer bulunmuştur⁵³². Dolayısıyla Girit, Kıbrıs ve Kara Yunanistan arasındaki ilişkide özellikle Kara Yunanistan'ın Rodos ve Kos bağlantısı dikkat çekmekle beraber Doğu Ege figürinlerinde Girit ve Kıbrıs'tan çok daha az bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

⁵³² Higgins, 1967, ss.20-22.

SONUÇ

Rhodos, Kos, Samos, Khios ve Batı Anadolu'daki Erken Demir Çağ yerleşimlerinde yapılan kazı çalışmalarından elde edilen arkeolojik veriler, prehistorik dönemlerden itibaren yerleşim gören bu merkezlerin Geç Tunç Çağ'ın ardından Erken Demir Çağ'da da kullanılmaya devam ettiğini göstermektedir.

Bu merkezlerdeki Erken Demir Çağ figürinlerinin çoğu çeşitli tanrısallara ait kutsal alanlarda ortaya çıkarılan adak kontekstlerinde bulunmuştur. Bu döneme ait pişmiş toprak figürinlerin en yoğun bulunduğu kontekstler, Rhodos'ta Lindos ve Kamiros'taki Athena kutsal alanları⁵³³ ve Samos Heraionu'nun⁵³⁴ erken tabakalarıdır. Khios'ta yine Athena ve hangi tanrısall varlığa adandığı bilinmeyen Liman kutsal alanlarında⁵³⁵, Batı Anadolu'da ise Klaros Apollon⁵³⁶, Ephesos Artemis⁵³⁷, Miletos Athena⁵³⁸ kutsal alanlarında bu çağa ait figürinler ile karşılaşılmalıdır. Erythrai'de ise tam konteksti tespit edilemese de yine Athena kutsal alanı ile ilişkili olduğu düşünülen dolgu tabakalarında bu döneme ait figürin parçaları ortaya çıkarılmıştır⁵³⁹.

Adak kontekstlerinde ortaya çıkarılan Erken Demir Çağ figürinlerine ait erken örnekler, genellikle söz konusu kutsal alanlarda henüz mimari izlerin görülmediği ya da ilk sunak ve tapınakların ortaya çıktığı erken tabakalarında bulunmuştur. Lindos'ta figürinler Arkaik Dönem Athena Kutsal Alanı'nın tabanı altındaki dolgular içerisinde ortaya çıkarılmıştır⁵⁴⁰. Samos Heraionu'nda ise Altar I ve II'nin altından ve çevresinden ayrıca ilk tapınak yapısı olan Hekatompedos I'in altından Protogeometrik ve Erken Geometrik Dönem figürinleri ortaya çıkarılmış iken Altar III-IV, V'in altından ve çevresinden ayrıca M.Ö. 7. yüzyılın ortalarına

⁵³³ Rhodos kontekstleri "1.1. Rhodos/Buluntu Yerleri ve Kontekst" başlığı altında detaylı olarak açıklanmıştır.

⁵³⁴ Samos Heraion'da ortaya çıkarılan figürinlerin kontekstleri "3.1. Samos/Buluntu Yerleri ve Kontekst" başlığı altında detaylı olarak açıklanmıştır.

⁵³⁵ Khios/Emporio Athena ve Liman kutsal alanlarında ortaya çıkarılan figürinlerin kontekstleri "4.1. Khios/Buluntu Yerleri ve Kontekst" başlığı altında detaylı olarak açıklanmıştır.

⁵³⁶ Klaros Apollon Kutsal Alanı'nda ortaya çıkarılan figürinlerin kontekstleri "5.1.1. Klaros/ Buluntu Yerleri ve Kontekst" başlığı altında detaylı olarak açıklanmıştır.

⁵³⁷ Ephesos Artemis Kutsal Alanı'nda ortaya çıkarılan figürinlerin kontekstleri "5.2.1. Ephesos/Artemision/Buluntu Yerleri ve Kontekst" başlığı altında detaylı olarak açıklanmıştır.

⁵³⁸ Miletos Kutsal Alanı'nda ortaya çıkarılan az sayıda figürinin buluntu yerleri "5.3.1. Miletos/Buluntu Yerleri ve Kontekst" başlığı altında detaylı olarak açıklanmıştır.

⁵³⁹ C. Bayburtluoğlu Erythrai'da ortaya çıkarılan az sayıda figürinin akropoliste Bizans Dönemi'nde gerçekleştirilen imar faaliyetleri sırasında oluşturulmuş, içerisinde pek çok farklı döneme ait bulguların yer aldığı dolgu tabakalardan ele geçtiğini belirtmiştir: Bayburtluoğlu, s. 1-2.

⁵⁴⁰ Lindos figürinleri buluntu yerleri "1.1.1. Buluntu Yerleri ve Kontekst/Lindos" başlığı altında detaylı olarak açıklanmıştır.

tarikhlenen figürinler ile II. Hekatompedos'un altından pek çok Geometrik, Geç Geometrik ve Erken Arkaik Dönem figürini bulunmuştur⁵⁴¹. Khios'ta ortaya çıkarılan örnekler de Athena Tapınağı'nın ilk inşa evresinin altındaki tabakalarda ortaya çıkarılmıştır⁵⁴². Klaros'ta da M.Ö. 7. yüzyılın ortalarında inşa edildiği saptanan "Yuvarlak Sunak" içerisindeki dolguda bulunan Protogeometrik ve Geometrik Dönem figürinlerinin alanda kült ile ilişkili bu ilk konstrüksiyonun ortaya çıkışından önceki bir kült pratiğine ait olduğu düşünülmektedir⁵⁴³. Ephesos Artemisionu'nda ise bu dönemlere tarihlenen az sayıdaki figürin peripteros planlı ilk Ephesos Artemis Tapınağı'nın cellasının altından ele geçmiştir⁵⁴⁴.

Kamiros'ta bulunan ve çoğu Geç Geometrik ve Erken Arkaik Dönem'e tarihlenen "Geometrik gelenekteki" figürinler kutsal alanda ortaya çıkarılan çeşitli adak çukurları ve bir kuyunun içerisinde çıkarılmıştır ancak erken dönem kazılarında ele geçen bu figürinler ile ilgili herhangi bir stratigrafik veri ortaya konmamıştır⁵⁴⁵. Khios/Emporio'da Liman Kutsal Alanı'nda ortaya çıkarılan figürinler ise herhangi bir yapı ile ilişkilendirilemeyen dolgu tabakalarında bulunmuştur⁵⁴⁶. Miletos'ta Athena Kutsal Alanı'nın erken evrelerinde tanımlanamamış bir yapının içerisinde ortaya çıkarılan figürinin ise tam konteksti bilinmemekle birlikte adak kontekstine ait olduğu önerilebilir⁵⁴⁷. Erythrai'de ortaya çıkarılan az sayıda figürin Akropolis'in geç dönem yapılaşma dolgusunda bulunmuş olup bu alanda bulunan kült alanlarından hangisi ile bağlantılı olduğu tam olarak belirlenememiştir⁵⁴⁸.

Bazı merkezlerde net bir şekilde mevcut kutsal alandaki erken kült pratiklerine işaret eden, bazı kült alanlarında ise net bir kontekst içerisinde bulunmayan bu figürinler, bahsedilen kutsal alanlarda tapım gören tanrısal varlığın kimliği ile doğrudan bağlantılı görünmemektedir. Bahsedilen merkezlerde yer alan

⁵⁴¹ Samos Heraion'da ortaya çıkarılan figürinlerin kontekstleri "3.1. Samos/Buluntu Yerleri ve Kontekst" başlığı altında detaylı olarak açıklanmıştır.

⁵⁴² Khios/Emporio Athena Kutsal Alanı'nda ortaya çıkarılan figürinlerin kontekstleri "4.1. Khios/Buluntu Yerleri ve Kontekst" başlığı altında detaylı olarak açıklanmıştır.

⁵⁴³ Klaros Apollon Kutsal Alanı'nda ortaya çıkarılan figürinlerin kontekstleri "5.1.1. Klaros/ Buluntu Yerleri ve Kontekst" başlığı altında detaylı olarak açıklanmıştır.

⁵⁴⁴ Ephesos Artemis Kutsal Alanı'nda ortaya çıkarılan figürinlerin kontekstleri "5.2.1. Ephesos/Artemision/Buluntu Yerleri ve Kontekst" başlığı altında detaylı olarak açıklanmıştır.

⁵⁴⁵ Kamiros/Athena Kamiras Kutsal Alanı'nda ortaya çıkarılan figürinlerin buluntu yerleri "1.1.2. Buluntu Yerleri ve Kontekst/Kamiros" başlığı altında detaylı olarak açıklanmıştır.

⁵⁴⁶ Khios/Emporio Liman Kutsal Alanı'ndan ortaya çıkarılan figürinlerin kontekstleri "4.1. Khios/Buluntu Yerleri ve Kontekst" başlığı altında detaylı olarak açıklanmıştır.

⁵⁴⁷ Miletos Kutsal Alanı'nda ortaya çıkarılan az sayıda figürinin buluntu yerleri "5.3.1. Miletos/Buluntu Yerleri ve Kontekst" başlığı altında detaylı olarak açıklanmıştır.

⁵⁴⁸ Bayburtluoğlu, s. 1-2.

birbirinden farklı tanrısal figürlere ait kutsal alanlarda benzer tiplerin mevcut olabildiği görülmüştür. Bu çerçevede tipolojik grupların genellikle dönemlere göre değiştikleri izlenebilir. Söz gelimi Protogeometrik ve Erken Geometrik Dönemlerde hayvan, özellikle de boğa/sığır figürinleri ve bazı merkezlerde çark yapımı kadın figürinleri sıklıkla karşımıza çıkarken Geç Geometrik, Subgeometrik ve Erken Arkaik Dönemlerde antropomorfik figürinlerin ve at figürinlerinin daha fazla görüldüğü genel olarak söylenebilir.

Doğu Ege’de ortaya çıkarılan Erken Demir Çağ figürinlerinin bazıları da mezarlarda ortaya çıkarılmıştır. Rhodos’ta Kamiros/Kechraki ve Ialysos’taki, Kos’ta ise Serraglia nekropolisindeki mezar buluntuları içerisinde bulunan figürinler arasında yer alan Protogeometrik ve Erken Geometrik örnekler çocuk, Geç Geometrik ve Erken Arkaik Dönemlere tarihlenen örnekler ise çocuk ve kadın mezarlarından ele geçmiştir⁵⁴⁹.

Rhodos, Kos, Samos, Khios ve Batı Anadolu’daki yerleşimlerden ele geçen Erken Demir Çağ figürinlerinin el ve çark yapımı olarak iki teknikte üretildikleri görülmektedir⁵⁵⁰. Neolitik Dönem’den beri kullanıldığı bilinen el yapımı figürinler genellikle basitçe kilin şekillendirilmesi ile oluşturulmuş, çoğunlukla küçük boyutlu, masif (içi dolu) eserlerdir.

Büyük boyutlu figürinlerin ise genellikle çarkta yapıldığı görülür. Çark yapımı antropomorfik figürinlerde gövdenin, nadiren de baş, boyun, bacaklar gibi kısımların çarkta çekilerek oluşturulduğu görülmektedir. Çark uygulaması, çan şekilli kadın figürinlerinin gövdelerinde, kollarını havaya kaldırmış kadın/tanrıça figürinlerinin silindirik formdaki eteklerinde kullanılmıştır. Zoomorfik figürinlerde ise hayvanların gövde, bacak ve boyun kısımlarında çark kullanılabilmektedir. Çark yapımı figürinlerin kol, bacak, baş gibi uzuvları ise elde şekillendirilerek sonradan figürine eklenmektedir.

Genel şekillendirme işleminden sonra figürinin yüz, saç, giysi, hayvanlarda boynuz, tüy gibi detaylarının işlenmesine geçilir. Bu detaylar Erken Demir Çağ’da boya ile, sivri bir alet yardımıyla, kil ekleyerek, damga benzeri bir nesnenin bastırılması yoluyla veya çimdik tekniğiyle işlenebilmektedir.

⁵⁴⁹ Bkz. yuk. “1.1.2. Rhodos/Buluntu Yerleri ve Kontekst/Kamiros”, “1.1.3. Rhodos/Buluntu Yerleri ve Kontekst/Ialysos”, “2.1. Kos/Buluntu Yerleri ve Kontekst” başlıkları.

⁵⁵⁰ Tezin kapsamındaki merkezlerde bulunan figürinlerin teknik detayları her bölümün içerisinde “Teknik” başlığı altında detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Antropomorfik figürinlerde ayrıntılar gösterilirken en sık kullanılan teknik boya kullanımıdır. Bu teknik genel olarak silindirik formda etek giyen kollarını havaya kaldırmış kadın/tanrıça figürinlerindeki yatay ve dikey bantlarla süslenen elbiselerin bezemesinde, bazen göğüslerin vurgulanmasında, göğüs takısı, nokta veya inci dizisi şeklindeki kolyede, kemer, diadem, saç, göz ve göz bebeği gibi ayrıntıların verilmesinde kullanılmaktadır. Ayrıca yas tutan kadın figürinlerinde yas tutarken girilen ruh hali ile yüzün yolunmasından dolayı oluşan kanı gösterme amacıyla yüzde ve boyun bölgesine yol yol kırmızı boya uygulandığı da görülür. Erkek figürinlerinde ise zırh benzeri bir giysi olan kuşamın, saçın, sakalın, favori ve bıyığın, bazı örneklerde göz ve burun hattının gösteriminde boya kullanıldığı görülür.

Bir başka detaylandırma tekniği olan kil eklenerek ayrıntı verilmesi tekniği yine antropomorfik figürinlerde göz, kulak, genital organ, göğüs, kemer ve saç gibi kısımlarda kullanılan bir tekniktir. Sivri alet ile detaylandırma ise kollarını havaya kaldırmış kadın figürinlerinde kemer detayında, eklem yerlerinin belirginleştirilmesinde, göz bebeği, ağız, burun deliği, parmak detayı gibi ayrıntıların vurgulanmasında başvurulan bir yöntem olmuştur. Son olarak, çimdik tekniği ise özellikle Klaros figürinlerinde karşımıza çıkan bir teknik olup, burun ve göz çukurunun oluşturulmasında kullanılmıştır⁵⁵¹.

Zoomorfik figürinlerin detaylandırılmalarında en sık kullanılan teknik olan boya ile ayrıntı gösterimi tüy, deri, boynuz, kuyruk gibi kısımların vurgusunda kullanılmıştır. Ayrıca Samos'tan ele geçen bazı sığır figürinlerinin üreme organının da koyu renk boya ile vurgulandığı görülür⁵⁵². Sivri bir alet yardımıyla ayrıntı verilmesi tekniği zoomorfik figürinlerin ağız, burun deliği, kuyruk, yele, boynuz, toynak gibi bölgelerinin belirginleştirilmesinde faydalanılmıştır. Boya tekniği uygulanırken esere daha fazla üç boyutluluk katmak için sivri alet yardımıyla detaylandırmadan da aynı anda faydalanılabilmektedir. Örneğin at figürinlerinde tüy ve yele detaylandırmasında boya ile ayrıntı gösterilirken, ek olarak bazı örneklerde sivri bir aletten faydalanılarak gösterilmek istenen detayın daha derin algılanması sağlanmıştır. Diğer bir teknik ise damga benzeri bir nesne ile ayrıntının verilmesidir. Bu teknik göz, ağız, deri gibi detaylarda uygulanabilmektedir. Örneğin, özel bir örnek olan Rhodos Zambico nekropolisinden ele geçen plastik bir kabın karın kısmında uygulanmış olan yılan formundaki eklentilerde deri detayının vurgusunda

⁵⁵¹ Bkz. yuk. 5.1. Klaros başlığı altında "Teknik" bölümü.

⁵⁵² Bkz. yuk. 3. Samos başlığı altında "Teknik" bölümü.

bu teknik kullanılmıştır. Kil eklentisi ile detaylandırma tekniği ise atların yele kısımlarında, hayvanların kuyruk, kulak, boynuz, göz, dil, genital organ ve gerdan gibi ayrıntılarda kullanılmıştır. Özellikle Samos'ta M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen sığır figürinlerinde hayvanın dili ile burnunu yalar vaziyette betimlenmiş olması dikkat çekicidir⁵⁵³.

Doğu Ege Erken Demir Çağ figürinleri tipolojik olarak antropomorfik ve zoomorfik figürinler ile bu ikisinin birlikte kullanıldığı bazı gruplardan oluşmaktadır⁵⁵⁴. Antropomorfik figürinler kadın ve erkek figürinleri olarak iki ana başlığa ayrılmaktadır. Kadın figürinleri ayakta ve oturan kadınlar olarak sınıflandırılabilir. Ayakta kadın figürinleri kol pozisyonlarına göre alt sınıflara ayrılmaktadır. Kollarını havaya kaldırmış kadınlar, taç giyen kadınlar ve yas tutan kadınlardan oluşmaktadır. Diğer kol pozisyonlarına göre figürinler ise kollarını öne doğru uzatmış kadınlar, kolları vücuduna yapışık şekilde betimlenen kadınlar, kolları yanda duran kadınlar ve kollarıyla göğsünü ya da genital organını tutan kadınlar olarak ayrılmaktadır. Taç giyen, kollarını havaya kaldırmış kadınlar/tanrıçalar çark yapımı silindirik formda bir etek giyerken ve başlarında polos ya da diadem ile betimlenmişlerdir. Oturan kadın figürinleri ise bir taht/sandalyede oturan giyimli ve taçlı kadınları temsil etmektedir. Kadın figürinlerinin diğer grubunu ise *kourothrophos* figürinleri oluşturmaktadır. Bu figürinler kollarında bebekle betimlenmişlerdir.

Erkek figürinleri ise savaşçı, süvari, giyimli veya çıplak erkek olarak sınıflandırılmıştır. Bazı erkek figürinlerinde, özellikle savaşçı ve süvarilerde, omuz kısmından başlayıp göğsün altına inerek sırtta sonlanan iki adet çapraz bantla belirtilen zırh benzeri bir giysi betimlenmiştir. Savaşçı figürinleri, silah veya zırh ve kemer ile betimlenir. Kemer ve kolları dışında çıplaktırlar. Başlarında sivri bir miğfer yer alır ve kollar göğsün önüne doğru havaya kaldırılarak bükülmüş olabilir ve kolların bu pozisyonu kılıç, kama, mızrak ya da kalkan gibi bir silah taşıdıklarına işaret eder. Süvari figürinlerinin ise oturma pozisyonunda ve elleri ileriye doğru uzanır şekilde tasvir edildikleri görülür. Bu pozisyondan dizginleri tuttuklarını anlayabiliriz. Bazı süvari figürinlerinin savaşçılar gibi miğfer taktıkları

⁵⁵³ Bkz. yuk. 3. Samos başlığı altında “Teknik” bölümü.

⁵⁵⁴ Tezin kapsamındaki merkezlerde bulunan figürinlerin tipolojik gruplandırmaları her bölümde “Tipoloji ve Stil” başlığı altında örnekler ile açıklanmıştır.

görülmektedir. Ayrıca at üzerindeki süvarinin bacak kısmının ele geçtiği figürinlerde bacakların olması gerektiğinden kısa tasvir edildiği görülmektedir.

Çıplak erkek figürinlerinin ise genital organı ve sakalı vurgulanmıştır. Giyimli erkekler ise zırh veya silah ile betimlenmediklerinden ve sakalın varlığı ve göğüslerinin olmayışından dolayı bu grupta yer alırlar.

Dansçı/Müzisyenler grubu üç veya dört kişiden oluşmaktadır. Nadir ele geçen bu figürin grubunda bir platform etrafında toplanan ve enstrüman çalan insanlar betimlenmiştir. Bu figürinlerden genellikle üçü kadındır. Bu kadınlar ellerinde müzik aleti taşırlar, giyimlidirler ve başlarında stephane ile gösterilmeleri önemli bir ayrıntıdır. Bu gruplarda detaylandırmanın genellikle boya ile verildiği görülür.

Zoomorfik figürinler sığır/boğa, at, keçi/koyun, köpek, kuş, maymun, yılan gibi gruplara ayrılmaktadır. Bu gruplar arasında en sık ele geçen figürinleri sığır ve atlar oluşturmaktadır. Sığır figürinleri geniş sağırları, küt ağız kısımları ve kısa silindirik bacaklarıyla dikkat çekmektedir. At figürinleri ise ince uzun boyun ve bacaklarla tasvir edilmeleriyle göze çarpmaktadır.

Diğer figürin grubunu ise savaş arabası/arabası grupları oluşturmaktadır. Bu grup tekerlek, araba parçaları, arabayı çeken iki ya da dört at ve sürücü ya da sürücülerden oluşmaktadır. Bu tip figürin gruplarında tekerlek, araba ya da at bulunmadığı durumlarda sürücünün tuttuğu eyer, ya da üzerinde durduğu araca ait izler görülebilir. Ayrıca sürücülerin üzerindeki kuşama ve ellerinde tuttukları at koşum aparatlarına da rastlanabilmektedir.

Tunç Çağ boyunca sürdürülen deniz ticaretinin Demir Çağı'nda da devam etmesi farklı bölgelerin birbirleriyle kültürel açıdan ilişki kurmasına ve birbirlerinden etkilenmesine neden olmuştur⁵⁵⁵. Bu etkileşimin bir sonucu olarak figürin geleneğinde yerel üretimlerin yanı sıra farklı bölgelerin üretim geleneklerinin de etkisi altında kalındığı görülmektedir. Bunun dışında önceki çağlarda yaşamış olan toplumların geleneklerinden etkilenme de söz konusudur. Önceki dönemlerde sevilerek kullanılan bazı figürin teknik ve tiplerinin sonraki dönemlerde de kullanılmaya devam ettiği görülmüştür. Yani Erken Demir Çağ'daki figürin geleneğinde Tunç Çağ figürin tiplerine rastlanması bu açıdan oldukça doğal

⁵⁵⁵ Tezin kapsamındaki merkezlerde bulunan figürinler ile Akdeniz ve Ege'deki diğer merkezler arasındaki etkileşim her bölümde "Köken ve Etkileşim" başlığı altında ayrıca daha genel bir anlatımla 6. bölümde ele alınmış ve örnekler ile açıklanmıştır.

görülmektedir. Figürin etkileşiminde etkinlik rolünü üstlenen en önemli iki merkez Kıbrıs ve Girit'tir.

Etkinlik rolünü üstlenen ilk merkez olan Girit'te Tunç Çağ'da sevilerek kullanılan figürin tiplerini "Kollarını Havaya Kaldırmış Kadın/Tanrıça" figürinleri, boğa figürinleri ve dansçı/müzisyenler figürin gruplarının kullanımı bazı stilistik değişiklikler ile Demir Çağı'nda da devam etmiştir. Bu figürinlerden kollarını havaya kaldırmış kadın/tanrıça figürinleri Girit'te Erken Demir Çağ'da da kullanım görmeye devam etmiştir. Bu figürinlerin Minos ve Myken geleneğini sürdürdüğü belirtilmiştir. Benzer şekilde Girit'te sıklıkla karşılaşılan boğa figürinlerinin kullanımı ise özellikle Samos ve Klaros'taki Erken Demir Çağ boğa figürinleriyle paralellikler göstermektedir

Doğu Ege ile etkileşim halinde olan diğer bir önemli merkez olan Kıbrıs'ta Tunç Çağı'nda kourothrophos ve asterte tipi figürinlerin, at ve boğa figürinlerinin, kollarını havaya kaldırmış tanrıça/kadın figürinlerinin, küpeli figürinlerin ve yassı başlı figürinlerin kullanıldığı görülmektedir. Erken Demir Çağ Kıbrıs figürin tiplerine bakıldığında çan şekilli figürinler, süvari figürinleri, bir platform etrafında dans eden ve müzik aleti çalan insanlardan oluşan figürin grubu, tanrıça figürinleri ve erkek figürinlerden oluşan antropomorfik figürinler ve at, kuş, boğa ve dört ayaklı hayvanların oluşturduğu zoomorfik figürin grubu dikkat çekmektedir. Bu figürin tiplerinden savaşçı-süvari figürinleri en önemli grubu oluşturmaktadır. Kıbrıs'ta bu figürinlerin hemen hepsi sol kolunda sivri uçlu çıkıntılı Kıbrıs-Asur tipi denilen kalkan taşıyan, diğer elleriyle mızraklarını fırlatacakmış gibi tasvir edilmişlerdir⁵⁵⁶. Bu grubun içerisinde atlı süvariler ve kasklı süvari tipi de yer almaktadır. Süvari figürinleri dışında Kıbrıs'a has üretim olan çan şekilli gövdeye sahip figürin grubu ise çark yapımı etekleriyle ve geometrik süslemeleri, kolye ve kol takılarıyla dikkat çeken bir diğer önemli figürin grubudur.

Kıbrıs figürinleri boya kullanımı açısından diğer bölgelerden farklı olarak kırmızı, siyah ve mor boyaya ek olarak beyaz boyayı da tercih etmesiyle ayrılmaktadır. Figürinlerin süslenmesinde kullanılan önemli motifler arasında ise üçgenler ve kum saati motifi, kollarda yatay bant uygulaması da dikkat çekici diğer özelliklerdir.

⁵⁵⁶ Myres, 1914, ss.344-345.

Çeşitli üretim geleneklerinde daha önceki çağlarda yaşamış olan toplumların kültürel geleneklerini devam ettirmenin dışında, ticari ve kültürel etkileşim sayesinde farklı bölgelerin birbirlerini etkilemeleri de söz konusudur. Bu etkileşim özellikle Kıbrıs ve Girit üzerinden olmakla beraber, bölgeler yerel geleneklerinin yanı sıra komşu kültürün etkilendikleri yanlarını ya doğrudan almış ya da dolaylı olarak kendi gelenekleriyle harmanlayarak bunu figürin geleneklerine de yansıtmışlardır. Girit ve Kıbrıs'tan ithal figürin buluntularının yanında Rhodos Samos, Khios, Kos, Klaros ve Miletos yerleşimlerinde bunların yerel olarak üretilmiş benzerlerine de rastlanmıştır.

Kıta Yunanistan'ın bu dönemde Doğu Ege ile etkileşimine bakıldığında ise Rhodos ve Kos bağlantısı dikkat çekmektedir. Boiotia'daki çan şekilli kadın figürinleri Kos'taki figürinlerle benzer bulunmuştur. Girit, Kıbrıs Attika'dan ele geçen hayvan formundaki koku şişelerinde görülen geometrik motiflerin Girit, Kıbrıs, Myken ve SubMyken geleneğindeki süsleme teknikleriyle benzer olabileceği düşünülmektedir. Böylece özellikle Rhodos ve Kos'ta Girit, Kıbrıs etkisi dışında daha az da olsa bir Kara Yunanistan etkisinden bahsedilebilir.

Özetle, ticari ilişkiler sayesinde bölgesel açıdan oluşan kültürel etkileşimlerin seramik, mimari, takı, dokuma gereçleri, küçük buluntu gibi birçok alandaki yansımalarına figürin geleneğinde de rastlarız. Bu bağlamda etkileşimin en önemli ayağını oluşturan iki merkez Kıbrıs ve Girit'tir. Boğa, at gibi hayvanlarda çark yapımı gövdenin uygulanışı ve kollarını havaya kaldırmış ana tanrıça figürinlerinde silindirik formda etek uygulamasına ilk olarak Girit'te ve daha sonra diğer yerleşimlerde rastlanması Girit'in bölgesel anlamdaki etkisini gözler önüne sererken, Kıbrıs'ın süvari ve çan şekilli figürinlerine diğer bölgelerde rastlanması da Kıbrıs etkileşimini göstermektedir. Süvari figürinleri Kıbrıs'ta Tunç Çağ'da varlığı bilinmese de Geometrik Dönem'den Arkaik Dönem'e kadar devamlı kullanılmıştır ve diğer bölgelerde de ithal ya da yerel taklit örnekleri ortaya çıkarılmıştır. Benzer şekilde çan şekilli figürinlere rastlanması ve figürinleri süslemede Kıbrıs'a özgü motiflerin kullanılması da yine Kıbrıs ilişkilerine işaret etmektedir.

Protogeometrik ve Geometrik Dönemlerde Doğu Ege'de yoğun Kıbrıs ve Girit etkisinin dışında bazı yerel üretim özellikleri de mevcuttur. Bununla birlikte hemen hemen tüm Ege dünyasında farklı merkez ve kontekstler içerisinde bu dönemlere ait benzer tekniklerle üretilmiş, belirli tipolojik figürin gruplarının ortaya çıkarıldığı söylenebilir. Doğu Ege'deki merkezlerde bulunan koroplastik

atölyelerinin kendi içlerinde etkileşimleri olsa da daha çok Ege'nin geri kalanı gibi Girit ve Kıbrıs koroplastik sanatından etkilendikleri söylenebilir. Arkaik Dönem'de Doğu Ege'nin yarattığı özgün tipolojik ve stilistik özelliklere benzer bölgeye özgü özelliklerin Protogeometrik ve Geometrik Dönemlerde tespit edildiği bugünkü bulgular ışığında söylenememektedir. Bununla birlikte bu dönem buluntularının oldukça genel kanılara varmak için oldukça az olduğu ve bu az sayıdaki figürin buluntularının bir kısmının da yayınlanmadığı unutulmamalıdır. Rhodos ve Samos dışında sadece Klaros'ta yeterli miktarda figürin buluntusuna ve konu ile ilgili çalışmalara rastlanmaktadır. Erken Demir Çağ figürin geleneğiyle ilgili çalışmaların kısıtlı olmasından ve buluntu kontekstlerinin bazı yerlerde net olmamasından dolayı sonuçların yeni bulgular ile değişebileceği unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

Akar-Tanrıver, Akar Duygu Sevil. **Apollon Klarios Kültü, Kehanet Pratikleri ve Adaklar** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir, 2009.

Akar-Tanrıver, Akar Duygu Sevil. “Bull/Bovine Figurines from the Sanctuary of Apollo Clarius (Ionia)”, **Figurines De Terre Cuite en Méditerranée Grecque Et Romaine** (Eds. Arthur Muller, Ergün Laflı, Stéphanie Huysecom-Haxhi), Cilt 2, Iconographie et Contextes, Presses Universitaires du Septentrion, 2015, ss. 117-128.

Alkoç, Erkan. “**Hellenistik Dönemde Khios’ta Mühürlü Amphora Üretimi ve Mühürleme Sistemleri**” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Mersin, 2012.

Averett, Walcekk Erin. **Dedications in Clay: Terracotta Figurines in Early Iron Age Greece (c. 1100-700 BCE)** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Faculty of the Graduate School of Missouri- Columbia, Mayıs 2007.

Babbi, Andrea. “Ελα, Ύπνε, και Πάρε το... Clay Human Figurines from Early Iron Age Italian Children’s Tombs and the Aegean Evidence*”, **Athanasia, The Earthley, The Celestial And The Underworld In The Mediterrian From The Late Bronze And The Early Iron Age**, (Eds. Nicholas Chr. Stampolidis, Athanasia Kanta, Angeliki Giannikouri), International Archaeological Conferance, Rhodes 2009, ss.287-306.

Babbi, Andrea. “Human Iconography And Identities On Crete At The Very Beginning Of The 1st Millenium Bc: The Small Columnar Figurines From Priniàs”, **Creta Antica 16**, Centro Di Archeologia Cretese Università Di Catania, 2015, ss.85-115.

Bakış, Ersin. **Roma İmparatorluk Dönemi’nde Erythrai Tarihi ve Sikkeleri** (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2019.

Bayburtluoğlu, Cevdet. **Erythrai II Pişmiş Toprak Eserler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, V. Dizi, Sa.36, Ankara, 1977.

Beaumont, A. Lesley, “Chios in the “Dark Ages”: New Evidence From Kato Phana”, **The "Dark Ages" Revisited**, (Eds. A. Mazarakis Ainian), University of Thessaly Press, 2011, ss.265-287.

Benzi, Mario. “Mycenaean Rhodes: A Summary”, **Archaeology in the Dodecanese**, (Eds. Søren Dietz, Ioannis Papachristodoulou), The National Museum of Denmark Department of Near Eastern and Classical Antiquities, Copenhagen 1988, ss.59-260.

Benzi, Mario. “A Group of Mycenaean Vases and Bronzes from Pyli, Kos”, **ΑΕΙΜΝΕΤΟΣ, Miscellanea di Studi per Mauro Cristofani** (Ed. Benedetta Adembri), Tomo 1, Centro Di, 2006, ss.15-24.

Blinkenberg, C.. **Lindos fouilles et recherches de l'Acropole 1902-1914 I: Les Petits Objets**, 1931.

Boardman, John. **Excavations in Chios, 1952-1955: Greek Emporio, British School at Athens. Supplementary Volumes**, Sayı 6, 1967.

Bossolino, Isabella. **Camiro I : le necropoli geometriche (940-690 a.C.) : scavi italiani, 1928-1933, Monografie della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente ; 26**, Atene : Scuola Archeologica Italiana di Atene, 2018.

Bourogiannis, Giorgos. “Rhodes, Cos and the White Painted Ware of Cyprus: Introduction to Contacts in the Early Iron Age”, **Athanasia, The Earthley, The Celestial And The Underworld In The Mediterrian From The Late Bronze And The Early Iron Age**, (Eds. Nicholas Chr. Stampolidis, Athanasia Kanta, Angeliki Giannikouri), International Archaeological Conference, Rhodes 2009, Copyright 2012, ss.67-84.

Brize, Philip. “Offrandes de l’époque géométrique et archaïque à l’Héraion de Samos”, **Héra: Images, espaces, cultes. Actes du Colloque International Centre de Recherches Archéologiques de l’Université de Lille III et l’Association P.R.A.C. Lille** 29-30 Novembre 1993, (Ed. J. de la Genière), Naples, 1997, 123-139.

Brückner, Helmut. Alexander Herda, Marc Müllenhoff, Wolfgang Rabbel ve Harald Stümpel, “Der Löwenhafen von Milet – eine geoarchäologische Fallstudie*”, **Häfen und Hafenstädte im östlichen Mittelmeerraum von der Antike bis in byzantinische Zeit. Neue Entdeckungen und aktuelle Forschungsansätze Harbors and Harbor Cities in the Eastern Mediterranean from Antiquity to the Byzantine Period: Recent Discoveries and Current Approaches** (Eds. Sabine Ladstätter – Felix Pirson – Thomas Schmidts), Band 2, İstanbul, 2011, ss. 773-806.

Büyükkolancı, Mustafa. “Efes Artemis Tapınağı Kilise İşlevi Kazandı Mı?”, **Festschrift für F. Hueber**, Viyana, 2011, ss.109-120.

Cura, Aydın. **Geç Tunç Çağından Erken Demir Çağı’na Geçişte Ege** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü, 2017, Denizli.

D’Acunto, Matteo. “Una Statuetta Del Geometrico Antico Da Ialysos”, **Annali Di Archeologia e Storia Antica**, Università Degli Studi Di Napoli L’orientale, Dipartimento Di Studi Del Mondo Classico E Del Mediterraneo Antico, Nuova Serie: N.15-16, Napoli, 2008-2009, ss.35-48.

D’Acunto, Matteo. “Geometric and Daedalic Figurines From the Italian Excavations in the Necropolis of Ialysos”, **Κοροπλαστική και μικροτεχνία στον αιγαιακό χώρο από τους γεωμετρικούς χρόνους έως και τη ρωμαϊκή περίοδο : διεθνές συνέδριο στη μνήμη της Ηούς Ζερβουδάκη : Ρόδος, 26-29 Νοεμβρίου 2009 / επιμέλεια Αγγελική Γιαννικουρή, επιμέλεια κειμένων Λούλα Κυπραίου, Κική Μπίρταχα, Αθήνα : Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Ατina, 2014, ss.69-78.**

D’Acunto, Matteo. “The Protogeometric and Geometric Necropolis of Ialysos(Rhodes): Burial Customs, Commerce and Society”, **Regional Stories**

Towards A New Perceptions of the History, Archaeology and Social Antropology, Universty of Thessaly: 2017, ss.437-732.

D'Acunto, Matteo. "Documenting Italian Excavations in the Geometric Necropolis of Ialysos (1916-1934): Burial Contexts and Relative and Absolute Chronologies" **Documenting Ancient Rhodes: Archaeological Expeditions and Rhodian Antiquities. Acts of the International Colloquium held at the National Museum of Denmark in Copenhagen, February 16-17, 2017**, Aarhus: Aarhus University Press, 2019, ss.264-326.

D'Agostino, Bruno. "Funerary Customs and Society on Rhodes in the Geometric Period: Some Observations", **Across frontiers: Etruscans, Greeks, Phoenicians & Cypriots: studies in honour of David Ridgway and Francesca Romana Serra Ridgway**, Accordia Research Insititute, University of London, London, 2006, ss. 39-51.

Doğan-Gürbüz, Elçin. **Klaros Kazılarında Bulunmuş Olan Pişmiş Toprak Figürinler ve Kültler Açısından Değerlendirilmeleri** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir, 2012.

Eren, Kenan. "Samos Heraion ve Ephesos Artemis Kutsal Alanındaki Oryantal Objeler", **Mediterranean Journal of Humanities**, II/1, 2012, ss.87-95.

French, Elizabeth. "The Development Of Mycenaean Terracotta Figurines", **British School At Athens**, Cilt 66, 1971, ss. 101-187.

Gençler-Güray, Çiğdem. "Erythrai'de Demeter Tapınımı", **TAD C.37/S.64**, 2018, ss.55-70.

Georgiadis, Mercourious. "Kos In The Bronze Age: The Settlement Pattern and Its Significance", **Dioskouroi, Studies presented to W.G. Cavanagh and C.B. Mee on the anniversary of their 30-year joint contribution to Aegean**

Archaeology(Eds. C. Gallou, M. Georgiadis, G. M. Muskett), BAR International Series 1889, University of Nottingham, 2008, ss.228-236.

Georgiadis, Mercourios. **“Kos in the Neolithic and Early Bronze Age-The Halasarna Finds and the Aegean Settlement Pattern**, INSTAP Academic Press, Philadelphia, 2012, ss.5-13.

Greaves, Alan M.. **Miletos Bir Tarih**, (Çev. Hüseyin Çınar Öztürk), Homer Kitabevi, 1. Basım, İstanbul, 2003.

Higgins, R.A. **Catalogue of the Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities British Museum, Cilt I: Text Greek 730-330 BC.** , 1970.

Higgins, R.A.. **Greek Terracottas**, Methuen's Handbooks of Archaeology, Methuen and CO LTD., Londra, 1967.

Hood, Sinclair. **Excavations in Chios 1938-1955 Prehistoric Emporio and Ayio Gala**, Cilt II, The British School of Archaeology at Athens Thames and Hudson, 1982.

Jacopi, Guilio. **Clara Rhodes III, Scavi Nella Necropoli Di Jalisso 1924-1928**, 1929.

Jacopi, Guilio. **Clara Rhodes IV, Esplorazione archeologica di Camiro I, Scavi nelle necropoli Camiresi 1929-1930**,, 1931.

Jacopi, Guilio. **Clara Rhodes VI-VII, Esplorazione archeologica di Camiro II**, Istituto Storico-Archeologico Rodi, 1932,1933.

Jarosch, Veronika. **Samos XVIII, Samische Tonfiguren, Des 10. Bis 7. Jahrhunderts v. Chr. Aus Dem Heraion Von Samos**, Deutsches Archaeologisches Institut, Bonn: Halbet,1994.

Karageorghis, Vassos. "The Coroplastic Art Of Cyprus: An Introduction", **Cypriote Terracottas, Proceedings of the First International Conference of Cypriote**

Studies (Eds. Frieda Vandenabeele ve Robert Laffineur), Brussels-Liege-Amsterdam, 29 May -1 June, 1989, A.G. Leventis Foundation Vrije Universiteit Brussel - University de Liege, Brussels-Liege 1991, ss.9-16.

Kayan, İlhan. “Klaros Kazı Alanında Jeomorfolojik-Jeoarkeolojik Araştırmalar”, **Ege Coğrafya Dergisi**, Sayı 8, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir, 1995, ss.1-24.

Kerschner, Michael. “Das Artemision von Ephesos in geometrischer und archaischer Zeit. Die Anfänge des Heiligtums und sein Aufstieg zu einem Kultzentrum von überregionaler Bedeutung” **Ephesos, Die antike Metropole im Spannungsfeld von Religion und Bildung** (Hrsg. T. Georges), Tübingen 2017, ss. 3-75.

Knox, Daisy. “Figurines And Complex Identities İn Late Bronze Age Cyprus”, **An Archaeology of Prehistoric Bodies & Embodied Identities İn The Eastern Mediterranean**, (Eds. Maria Mina, Sevi Triantaphyllou ve Yiannis Papadatos), Bölüm V, Oxbow Books, Malta, 2016, ss.32-37.

Kourou, Nota ve Alexandra Karetsoy, “Terracotta Wheelmade Bull Figurines From Central Crete: Types, Fabrics, Technique And Tradition”, **Texnh Craftsmen, Craftswomen And Craftsmanship İn The Aegean Bronze Age, Proceedings of the 6th International Aegean Conference/ 6e Rencontre Egeenne Internationale Philadelphia**, (Eds: Robert Laffineur ve Philip P. Betancourt), Temple University, 18-21 April 1996, Belgium, 1997, ss. 107-119.

Kuray, Can. **Didim Klaros Kutsal Alanları ve Anadolu Apollon Tapınakları** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ocak 1996.

Kutlu, Burcu. **Batı Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 2007.

Ladstätter, Sabine. “Sabine Ladstätter ile Efes Antik Kenti Üzerine”, **Aktüel Arkeoloji Dergisi**, Sayı:40, 2014, ss.34-39.

Ladstätter, Sabine ve Zeynep Aktüre ve Cengiz Topal ve Mustafa Büyükkolancı, “UNESCO World Heritage in Turkey 2016”, **Turkish National Commission for UNESCO** (Eds: Assoc. Prof. Dr. Nevra Ertürk, Assist. Prof. Dr. Özlem Karakul), Ankara, 2016, ss.412-443.

Ladstätter, Sabine. “Ephesos Artemision’u”, Efes Artemis Tapınağı, **Aktüel Arkeoloji Dergisi**, Sayı 59, 2017, ss.54-61.

Morricone, Luigi. “Eleona E Langada: Sepolcreti Della Tarda Età Del Bronzo A Co”, **Annuario Della Scuola Archeologica Di Atene E Delle Missioni Italiane In Oriente**, Cilt: XLIII-XLIV Nuova Seri XXVII-XXVIII (1965-1966), ROMA, Istituto Poligrafico Dello Stato, 1967.

Morricone, Luigi, “Sepulture Della Phima Età Del Ferro A Co”, **Annuario Della Scuola Archeologica Di Atene E Delle Missioni Italiane In Oriente**, Cilt LVI, Nuova Seri XL (1978), 1982.

Muss, Ulrike. “Late Bronze Age and Early Iron Age Terracottas: Their Significance For an Early Cult Place in the Artemision at Ephesus”, **Anatolian Iron Ages 6 The Proceedings of the Sixth Anatolian Iron Ages Colloquium held at Eskişehir, 16-20 August 2004**(Eds. Altan Çilingiroğlu ve Antonio Sagona), PEETERS, Leuven-Paris-Dudley M.A., 2007, ss.167-194. (2007a)

Muss, Ulrike, “Kleinplastik aus dem Artemision von Ephesos”, **Frühes Ionien “Eine Bestandsaufnahme”, Deutsches Archaologisches Institut, Panionion-Symposion Güzelçamlı 26. , September-1.Oktober 1999**, (Eds. J. Cobet, V. von Grave, W.D. Niemeier, K. Zimmermann), von Zabern, Mainz, 2007, ss.211-220. (2007b)

Muss, Ulrike ve Martine Dewailly, ”Tonfiguren aus dem Artemision von Ephesos”, **Die Archaologie Der Ephesischen Artemis, Gestalt und Rituel eines Heiligtums**

Kunsthistorisches Museum Wien Österreichisches Archäologisches Institut, 2008, ss.117-119.

Myres, John L. **Handbook of Cesnola Collection of Antiquities From Cyprus**, New York, The Metropolitan Museum of Art, 1914.

Ohly, Diether. “Frühe Tonfiguren aus dem Heraion von Samos I” **Mitteilungen Des Deutschen Archäologischen Instituts Athenische Abteilung**, Band 65, 1940, ss. 57-102.

Palmieri, Grazia Maria. “Protogeometric and Geometric Pottery from Kos Early Iron Age necropolis Revisited: some Features of the Local Ceramic Production”, **Scuola Archeologica Italiana di Atene Università degli Studi di Napoli "Federico II"**, SOMA, 2011, Oxford, ss.135-141.

Peçen, Suat. **Ayasuluk Tepesi ve Aziz Yuhanna Teologos Bazilikası Kazılarında Devşirme Malzeme Olarak Kullanılan Heykeltıraşlık Eserler** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü, Denizli, 2018.

Pilz, Oliver. “Coroplastic Production in Early Iron Age Crete: Some Technical Aspects”, **Creta Antica** 16, 2015, ss.143-155.

Polat, Yasemin. “Ege Bölgesi”, **Türkiye Arkeolojik Yerleşimleri (TAY) Klasör 6 – Demir Çağı**, Ege Yayınları, 2008, ss.8-14.

Salmon, Nicholas. “Archives and Attribution: Reconstructing The British Museum's Excavation of Kamiros”, **Documenting Ancient Rhodes: Archaeological Expeditions and Rhodian Antiquities. Acts of the International Colloquium held at the National Museum of Denmark in Copenhagen, February 16-17, 2017**, Aarhus: Aarhus University Press, 2019, ss. 97-112.

Satraki, Anna. “Cypriot Politics in the Early Iron Age “, **Cyprus And The Aegean In The Early Iron Age, The Legacy of Nicolas Coldstream**, (Ed. Maria Iacovou), Bank of Cyprus Cultural Foundation, Nicosia, 2012, ss. 261-283.

Sevin, Veli. **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I**, TTK yayınları, VI. dizi, sayı 50, 4. Baskı, Ankara, 2016.

Stark, Barbara. **Die Heraia von Argos und Samos Eine Strukturanalyse im Soziopolitischen Kontext der Geometrischen und Archaischen Zeit** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Universitat Wien, 2008.

Şahin, Nuran. “Notion- Klaros- Kolophon Üçgeninde Myken Sorunu”, **65. Yaşında Ahmet Coşkun Özgünel'e Armağan/ Festschrift für Ahmet Coşkun Özgünel zum 65. Geburtstag**, Patronus, İzmir, 2007, ss.343-351.

TAY PROJECT, [TAY-Yerlesme Dönem Ayrıntıları \(tayproject.org\)](http://tayproject.org),(23.04.21)

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, **Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumunun 30. Yılı Anısına: Türkiye Arkeolojisi**, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2008.

Trell, Bluma, L. “Ephesos'taki Artemis Tapınağı”, **Antik Dünyanın Yedi Harikası** (Çev. Betül Avunç) (Eds. P. Clayton, M. Price), Homer Kitabevi, İstanbul, 1998, ss.76-97.

Vandenabeele, Frieda. “The Terracottas of the Cypro-Geometric Period”, **Cypriote Terracottas, Proceedings of the First International Conference of Cypriote Studies**, (Eds. Frieda Vandenabeele ve Robert Laffineur), Brussels-Liege-Amsterdam, 29 May -1 June, 1989, A.G. Leventis Foundation Vrije Universiteit Brussel - University de Liege, Brussels-Liege 1991 ss.47-68.

Vitale, Salvatore. “Cultural Entanglements on Kos during the Late Bronze Age: A Comparative Analysis of ‘Minoanisation’ and ‘Mycenaeanisation’ at the ‘Serraglio’, Eleona, and Langada”, **Beyond Thalassocracies Understanding Processes of Minoanisation and Mycenaeanisation in the Aegean**, (Eds. Evi Gorogianni, Peter Pavúk ve Luca Girella), Oxbow Books, Malta, 2016, ss.75-93.

Voskos Ioannis, A. Bernard Knapp. “Cyprus at the End of the Late Bronze Age: Crisis and Colonization or Continuity and Hybridization?”, **American Journal of Archaeology**, Cilt 112, Sayı 4, 2008, ss.659-684.

Yılmaz, Fuat. “Ayasuluk Kalesi Kazısında Bulunmuş Bir Myken Vazosu Üzerine”, **Mustafa Büyükkonakçı’ya Armağan**, (Eds. Celal Şimşek, Bahadır Duman, Erim Konakçı), Ege Yayınları, 2015, ss.759-765.

Yüksel, Ece. **17. Yüzyıl Sonu, 18. Yüzyıl Ortası ve 19. Yüzyıl Başında Yabancı Seyyahların Gözünden Batı Anadolu Antik Kentleri** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Aydın, 2012.

Zeman- Wisniewska, Katarzyna. “Handlers and Viewers: Some Remarks on the Process of Perception of Terracotta Figurines on the Example of Cypriot “Goddesses with Upraised Arms”, **An Archaeology Of Prehistoric Bodies & Embodied Identities In The Eastern Mediterranean**, (Eds. Maria Mina, Sevi Triantaphyllou ve Yiannis Papadatos), Bölüm VI, Oxbow Books, Malta, 2016, ss.38-43.

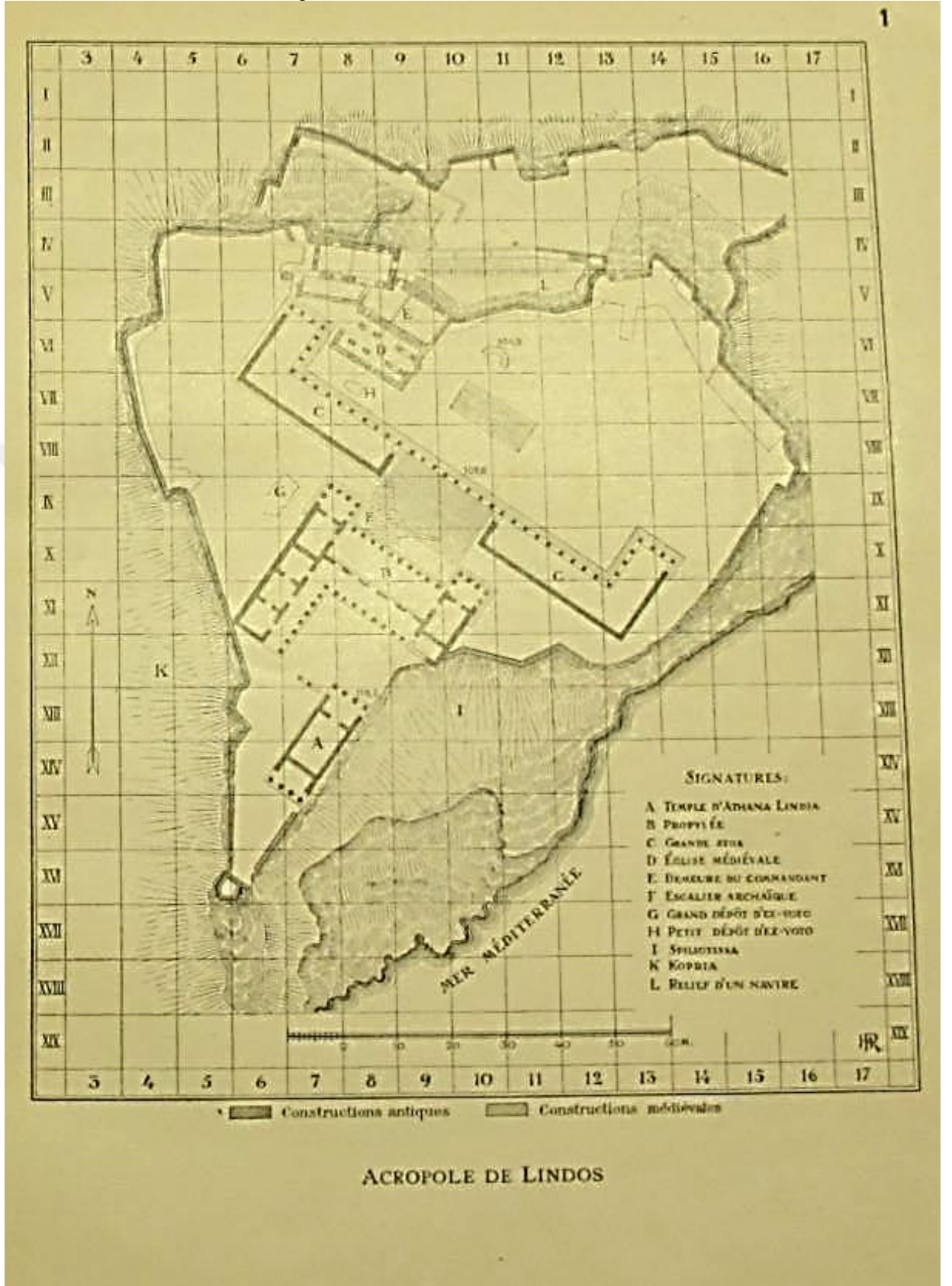
EK 1: ŞEKİLLER

Şekil 1: Lindos, Kamiros ve Ialysos yerleşimlerini gösteren Rhodos haritası

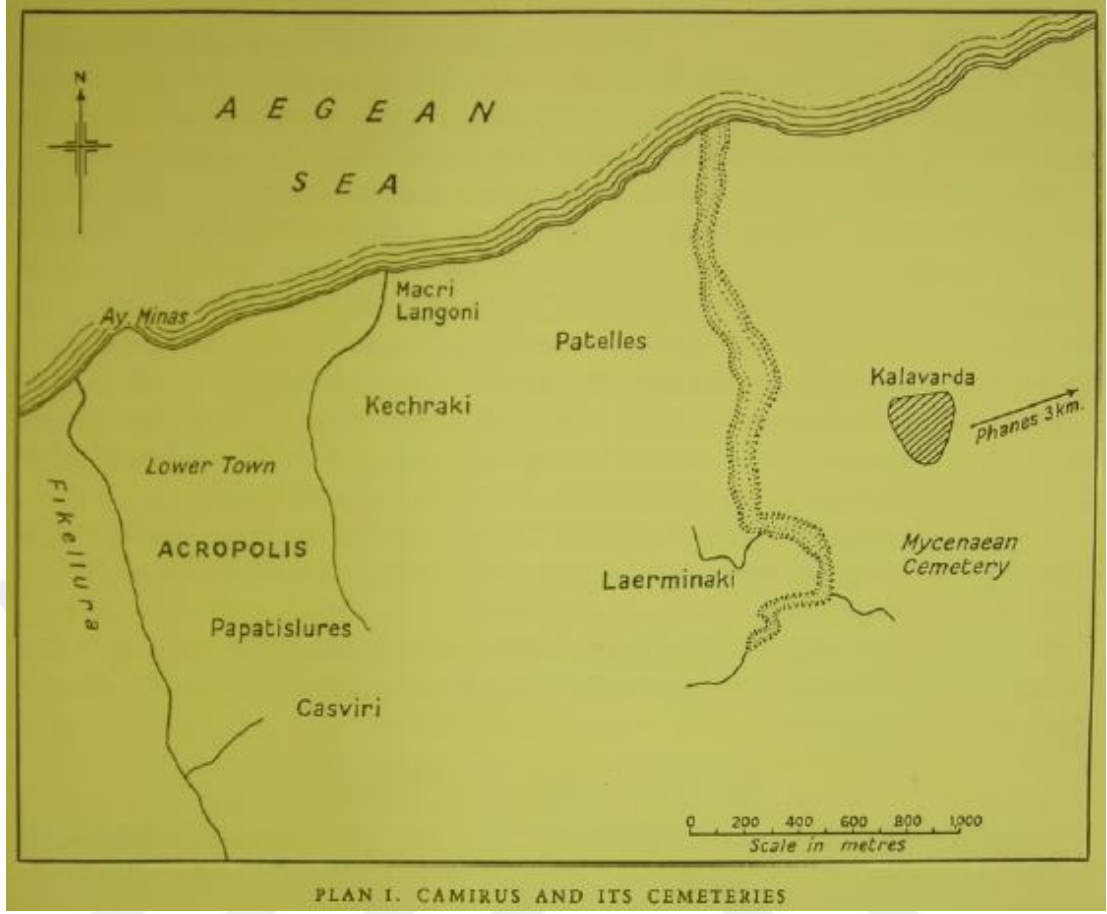
Kaynak: Higgins, 1967, s.viii-ix.

Şekil 2: Athena Lindia Kutsal alanı planı

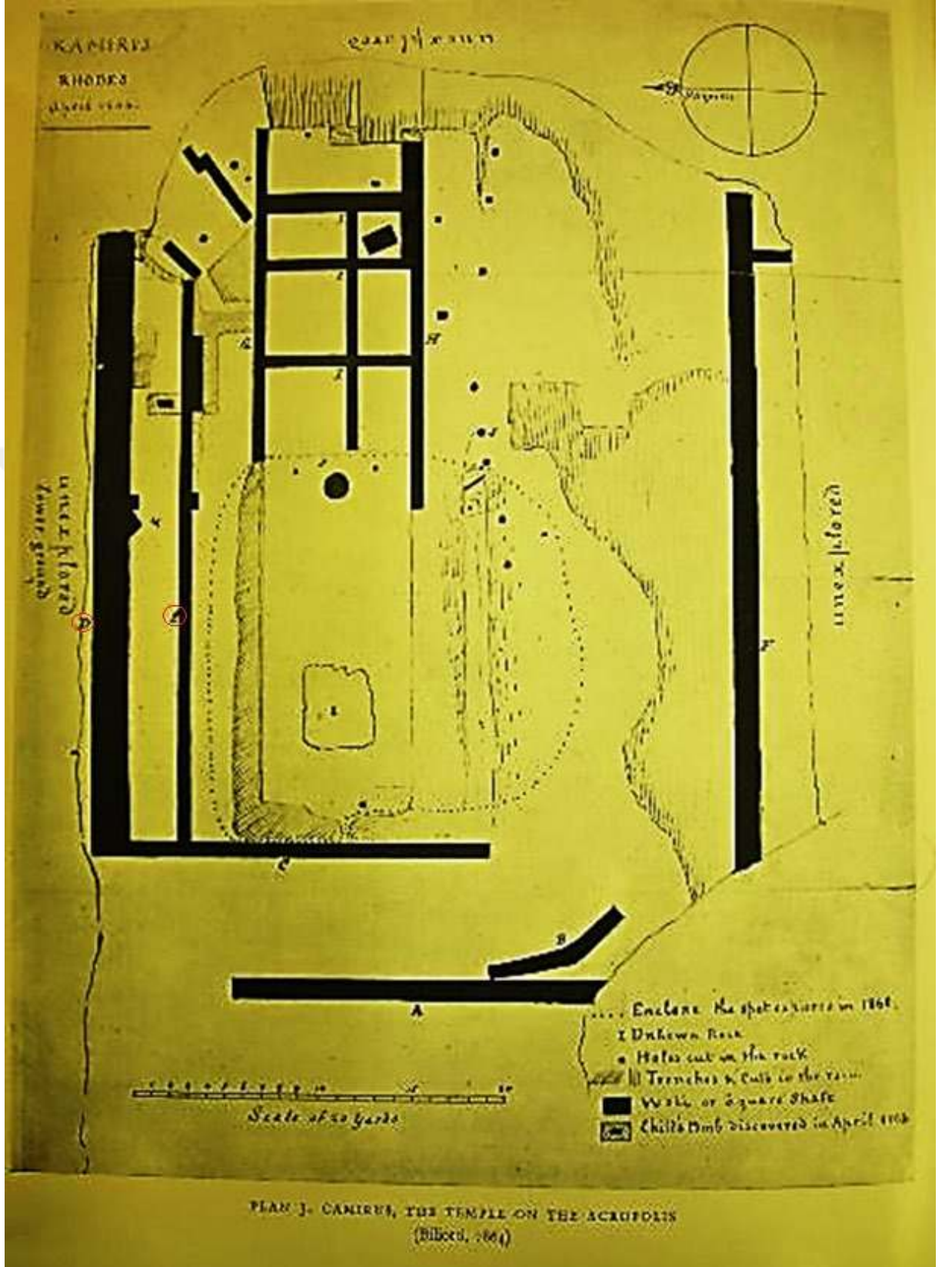
Kaynak: Blikenberg, 1931, Lindos, s.1.

Şekil 3: Kamiros Genel Plan: Akropolis ve Nekropolis

Kaynak: Higgins,1970, s.22.

Şekil 4: Kamiros Athena Kutsal Alanı Planı D-E duvarları ve kuyunun görüldüğü plan

Kaynak: Higgins, 1970, s.26.

Şekil 5: Ialysos nekropolislerini gösteren bir plan

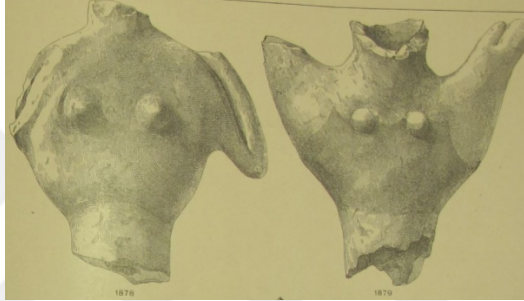
Kaynak: D'acunto, 2017, s. 478.

Şekil 6: Ialysos Platsia Daphniou'daki çan şeklinde kadın figürini

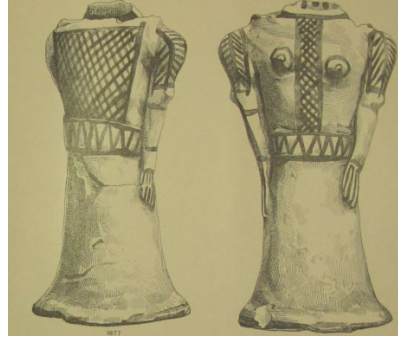
Kaynak: D'acunto, 2014, s.70.

Şekil 7: Lindos MG/LG tarihlenen iki kadın figürini

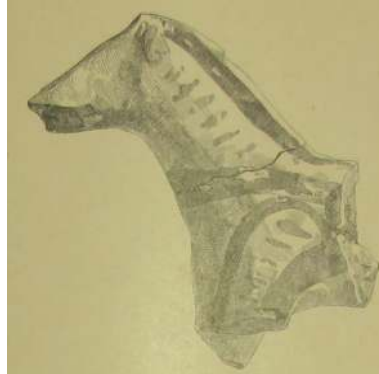
Kaynak: Blinkenberg, 1931, Kat. No: 1878 – 1879.

Şekil 8: Lindos LG tarihlenen kadın figürini

Kaynak: Blinkenberg Kat. No: 1877.

Şekil 9: Lindos LG tarihlenen at figürini

Kaynak: Blinkenberg Kat. No: 1867.

Şekil 10: Lindos LG tarihlenen iki adet baş parçası

Kaynak: Blinkenberg Kat. No: 1887 ve 1887b.

Şekil 11: Kamiros kadın figürini

Kaynak: Higgins, 1970, Kat. No: 6, Pl. 1.

Şekil 12: Zambico'dan yılan

Kaynak: Jacopi, 1929, s.96.

Şekil 13: Lindos'tan kourotrophos

Kaynak: Blinkenberg, Kat. No: 1864.

Şekil 14: Lindos'tan müzisyen grup

Kaynak: Blinkenberg, Kat. No: 1955.

Şekil 15: Kıbrıs'tan ithal savaşçı figürini

Kaynak: Blinkenberg, Kat. No: 1946.

Şekil 16: Lindos- Kıbrıs'tan ithal süvari figürini

Kaynak: Blinkenberg, Kat. No: 1941.

Şekil 17: Lindos- Kıbrıs'tan ithal Protogeometrik Dönem boğa figürini

Kaynak: Blinkenberg Kat. No: 1966.

Şekil 18: Lindos – Koç şeklinde plastik kap

Kaynak: Blinkenberg Kat. No: 1919.

Şekil 19: Lindos, çömelmiş maymun şeklinde plastik kap

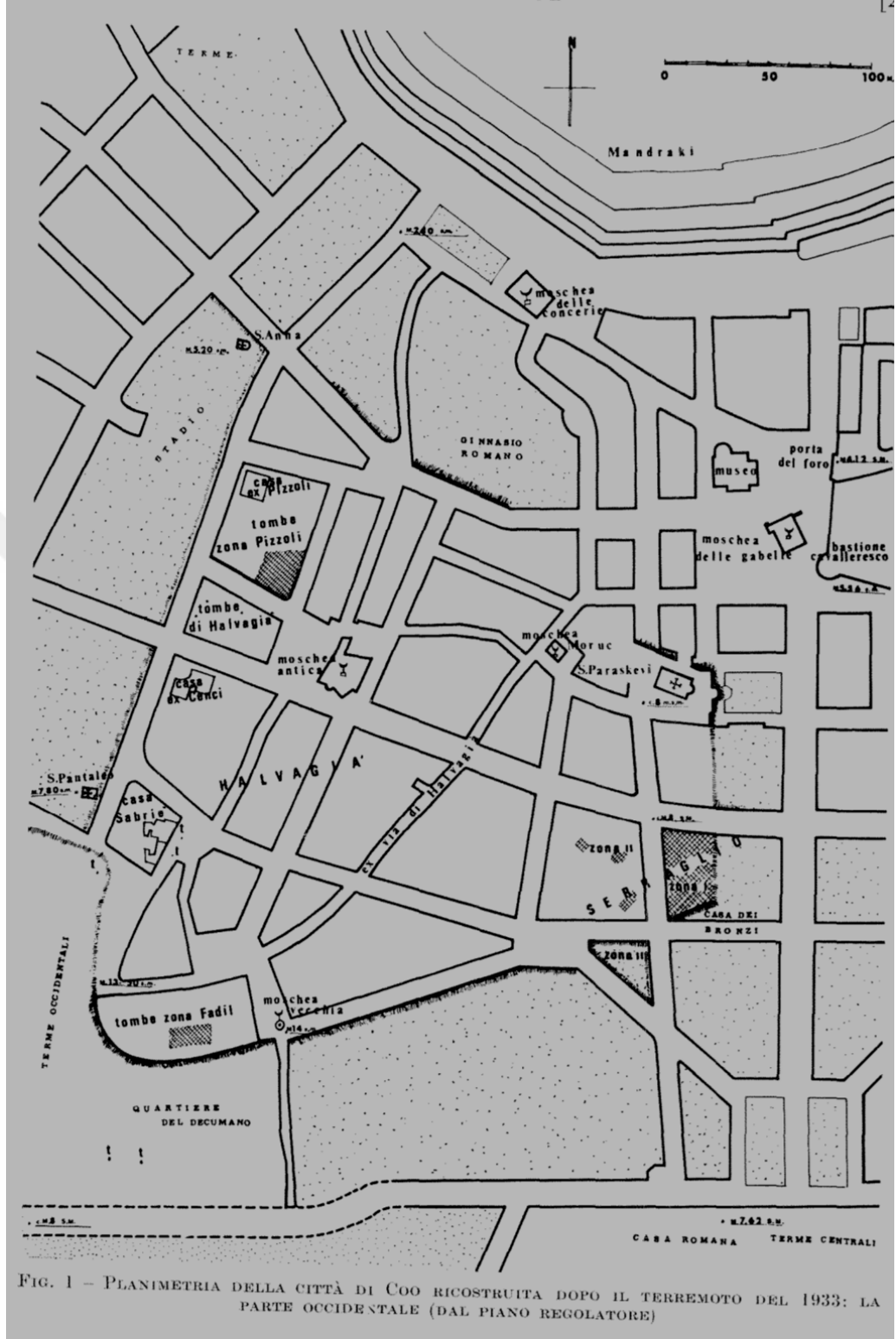
Kaynak: Blinkenberg Kat. No: 1927.

Şekil 20: Lindos, Kıbrıs'tan ithal köpek

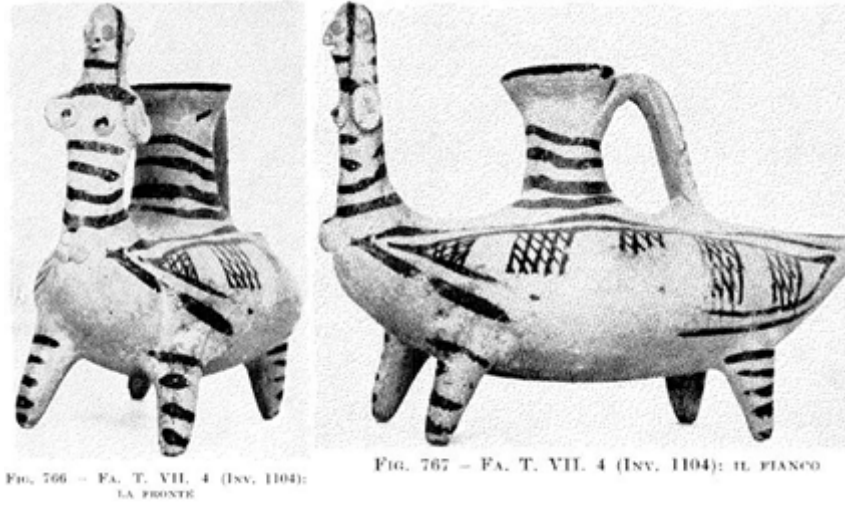
Kaynak: Blinkenberg, Kat. No. 1970, s. 480.

Şekil 21: Kos- Serraglio ve Fadil Nekropoller

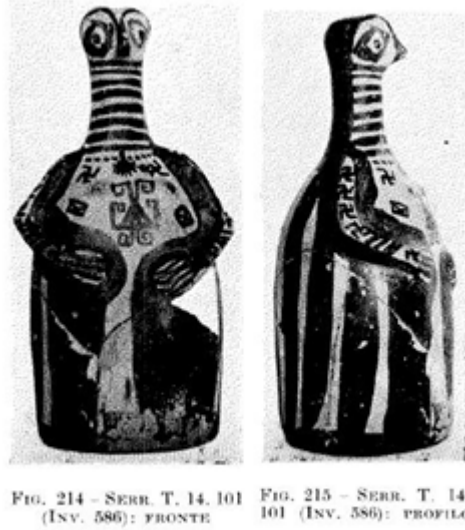
Kaynak: Morricone, 1982, s.10.

Şekil 22: Kos adasından M.Ö. 10. yüzyıl kentauros figürini

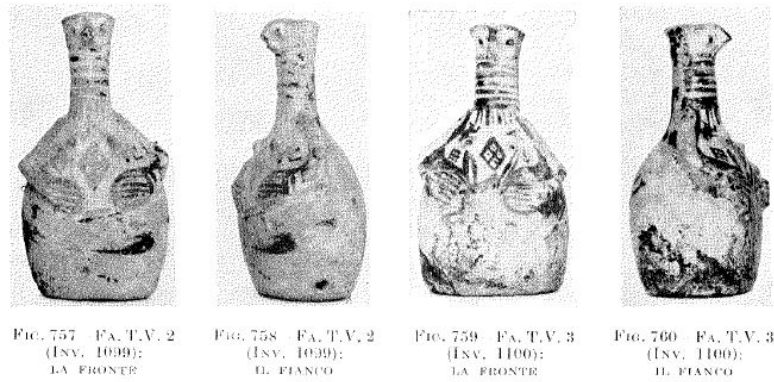

Kaynak: Morricone, 1982, s.351.

Şekil 23: Geç Geometrik dönem çan biçimli figürinler

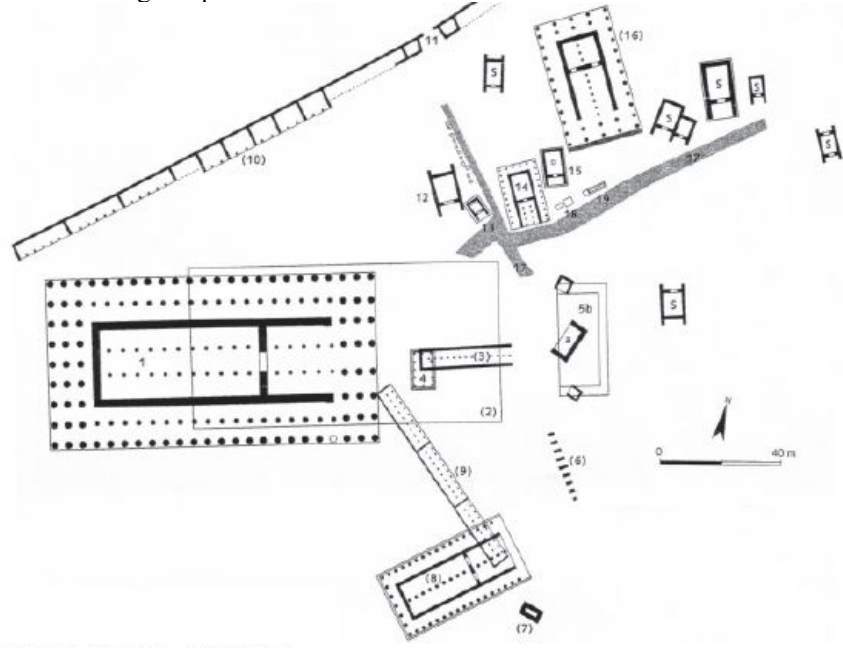

Kaynak: Morricone, 1982, s.133

Kaynak: Morricone, 1982, ss. 347, 348.

Şekil 24: Samos adası genel plan

2. Heraion, Gesamtplan, archaische Zeit

Kaynak: Stark,2008, Tafel 29.

Şekil 25: Samos Heraionu Genel Plan

Kaynak: Stark,2008, Tafel 23.

Şekil 26: Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen sondajdan boğa figürini

Kaynak: Brize,1997, Fig.1. Env. no: T.1178.

Şekil 27: Koları açık kadın figürini

Kaynak: Jarosch Lev. 36, No: 489.

Şekil 28: Kolları açık kadın figürini

Kaynak: Jarosch Lev. 36, No: 512.

Şekil 29: Kolları gövdesinin yanında kadın figürini

Kaynak: Jarosch Lev. 39, No: 526.

Şekil 30: Kolları gövdesinin yanında kadın figürini

Kaynak: Jarosch Lev. 41, No: 714.

Şekil 31: Dans eden kadın figürini

Kaynak: Jarosch Lev. 40, No: 763.

Şekil 32: Oturan kadın figürini

Kaynak: Jarosch, Pl. 71, No: 544.

Şekil 33: Çıplak kadın

Kaynak: Jarosch, Pl. 44, No: 816.

Şekil 34: Ayakta giyimli erkek figürini

Kaynak: Jarosch Lev. 55, No: 697.

Şekil 35: Ayakta çıplak erkek figürini

Kaynak: Jarosch Levha 43, No: 866.

Şekil 36: Ayakta çıplak erkek figürini

Kaynak: Jarosch Lev. 55, No: 882.

Şekil 37: Süvari figürinleri

Kaynak: Jarosch Lev. 71, No: 889 ve 893.

Şekil 38: Araba tekerlekleri

Kaynak: Jarosch Lev. 33, No: 1131-1132-1133.

Şekil 39: Protogeometrik Dönem insan başları

Kaynak: Jarosch Lev. 34, No: 95-951.

Şekil 40: Geç Geometrik Dönem'e tarihlenen sakallı erkek başı

Kaynak: Jarosch Lev. 43, No: 989.

Şekil 41: Geç Geometrik Dönem'e tarihlenen kadın başı

Kaynak: Jarosch Lev. 46, No: 896.

Şekil 42: Subgeometrik Dönem'e tarihlenen poloslu baş

Kaynak: Jarosch Lev. 47, No: 1001.

Şekil 43: Protogeometrik Dönem sığır/boğa figürini başı

Kaynak: Jarosch Lev. 2, No: 5.

Şekil 44: Erken Geometrik Dönem'e tarihlenen boğa figürini

Kaynak: Jarosch Lev. 7, No:22.

Şekil 45: Orta/Geç Geometrik Dönem'e tarihlenen boğa/sığır figürini

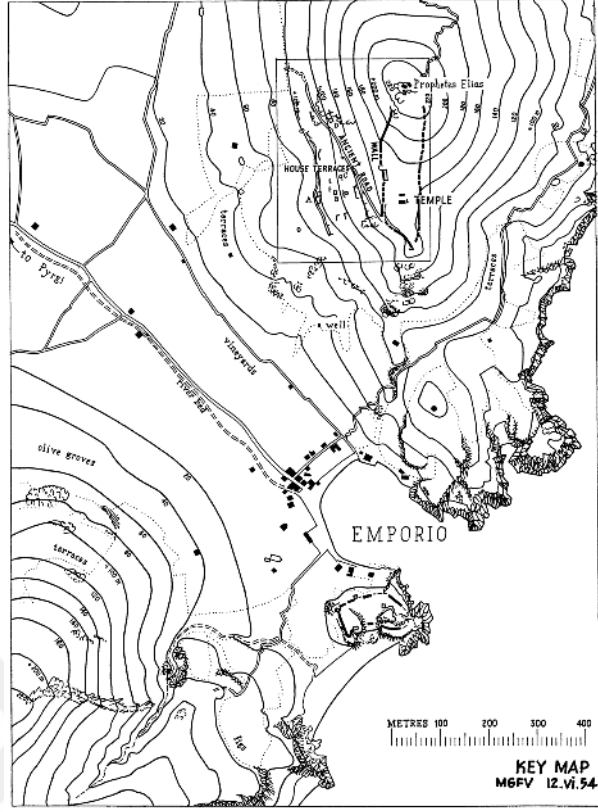
Kaynak: Jarosch Lev. 11 No: 33.

Şekil 46: MÖ 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen boğa/sığır figürini

Kaynak: Jarosch Lev. 23 No: 56.

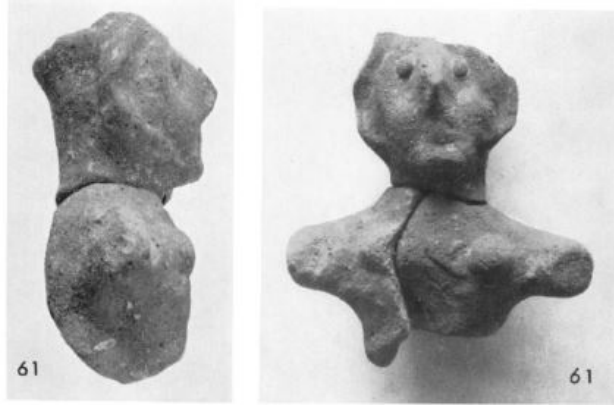
Şekil 50: Khios Emporio yerleşimi

220. 2 Emporio and neighbourhood. For outlined area see 210. 4.

Kaynak: Boardman, 1967, s. xiii.

Şekil 51: Kolları yana açık kadın figürini

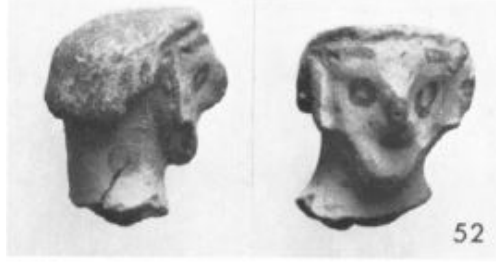
Kaynak: Boardman Lev. 75/61.

Şekil 52: Kolları vücudunun yanında duran kadın figürünü

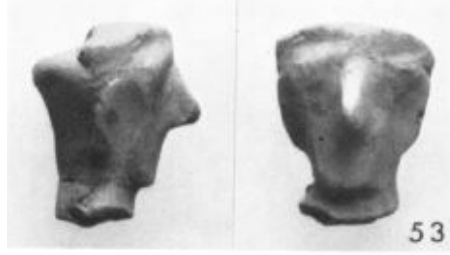
Kaynak: Boardman Lev. 75/67.

Şekil 53: Erkek? başı

Kaynak: Boardman, Lev. 75/52.

Şekil 54: Erkek? başı

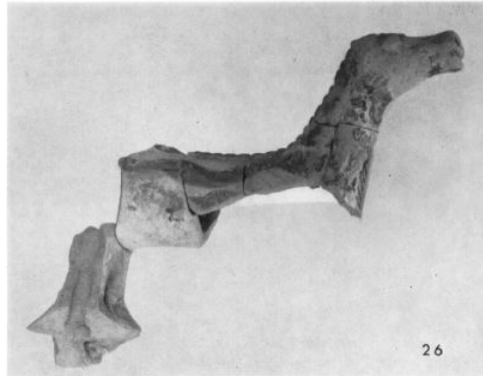
Kaynak: Boardman, Lev. 75/53.

Şekil 55: Boğa başı

Kaynak: Boardman, Lev. 73/31.

Şekil 56: Çark yapımı at figürini

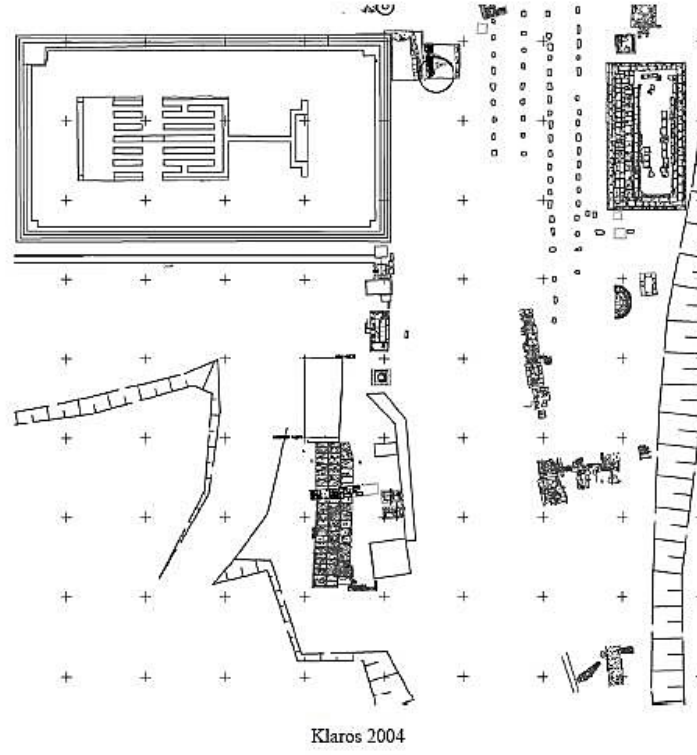

Kaynak: Boardman, Lev. 73/26.

A hand-drawn map of the Ionia region in ancient Greece. The map is titled "IONIA" in a large, stylized font at the top left. It shows the coastline of Ionia with various cities and islands labeled. Islands shown include Chios, Smyrna, and Ephesus. A red circle highlights the location of Ephesus. The map also features a compass rose in the top right corner and a sailing ship in the bottom left corner. The map is framed by a decorative border.

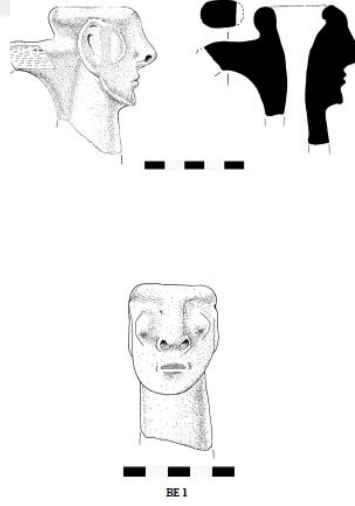
Kaynak: Suat Peçen, **Ayasuluk Tepesi ve Aziz Yuhanna Teologos Bazilikası Kazılarında Devşirme Malzeme Olarak Kullanılan Heykeltıraşlık Eserler** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü, Denizli, 2018, s.155

Şekil 58: Klaros Kutsal Alanı Yuvarlak Sunağın iç yüzü

Kaynak: Akar- Tanrıver, 2009, Levha VIII.

Şekil 59: Antropomorfik libasyon kabı

Kaynak: Akar Tanrıver, 2009, Levha CXXXVII, BE.

Şekil 60: MÖ 8. yüzyıla tarihlenen erkek başı

Kaynak: Akar Tanrıver, 2009, Levha LXV, BA 54.

Şekil 61: Klaros boğa figürini

Kaynak: Akar-Tanrıver, 2009, Levha XLIX, BA 5.

Şekil 62: Klaros boğa figürini ve başı

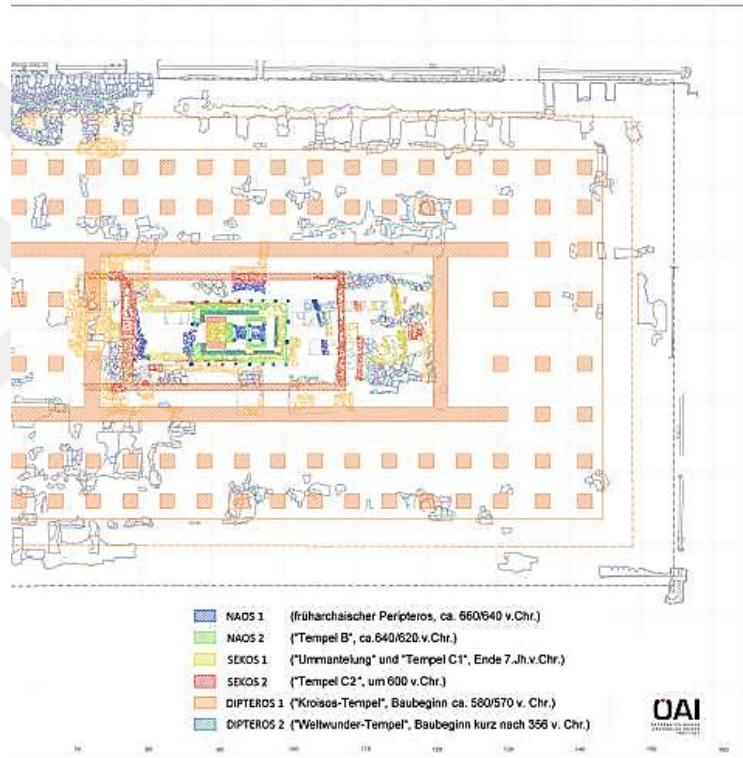
Kaynak: Akar-Tanrıver, 2009, Levha XLVI, BA 2.

Şekil 63: Klaros at figürini

Kaynak: Doğan-Gürbüz, Levha 44, Kat. No: 414.

Şekil 64: Ephesos Artemision Planı

Kaynak: Michael Kerschner, "Das Artemision von Ephesos in geometrischer und archaischer Zeit. Die Anfänge des Heiligtums und sein Aufstieg zu einem Kultzentrum von überregionaler Bedeutung" **Ephesos, Die antike Metropole im Spannungsfeld von Religion und Bildung** (Hrsg. T. Georges), Tübingen 2017, s.75.

Şekil 65: Kadın figürinine ait baş ve kemer parçası

Kaynak: Dewailly-Muss, Fig. 72., s.121.

Şekil 66: Erkek? başı

Kaynak: Muss 2007, Fig.4:5-7, Kat. No 7, s. 176.

Şekil 67: Konik başlıklı erkek başı

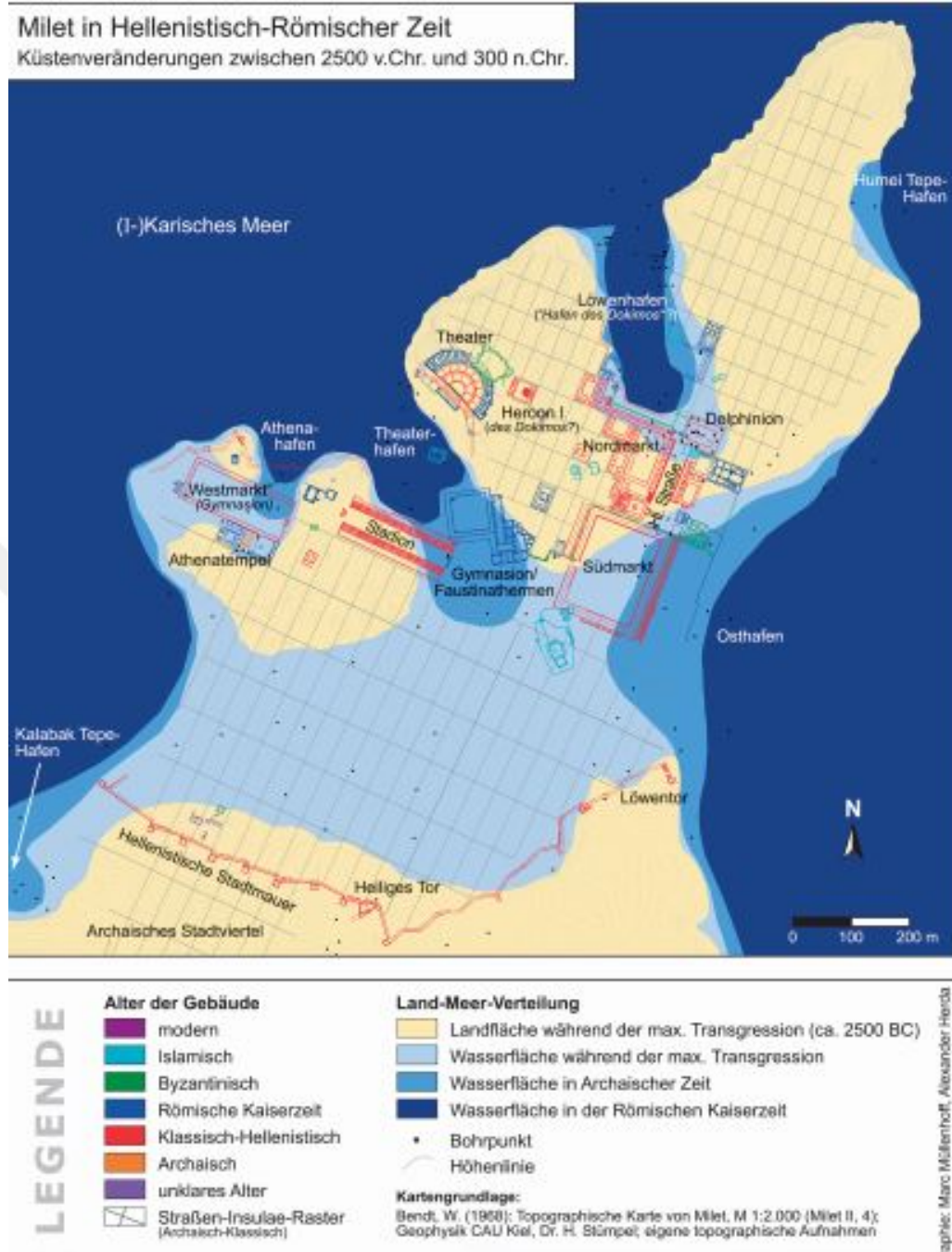
Kaynak: Dewailly, Muss, Fig. 75, s.122.

Şekil 68: Ephesos Artemisionu sığır figürünü

Kaynak: Muss, 2007a, Fig. 5:2, Kat no 9., s.178.

Şekil 69: Miletos kenti planı

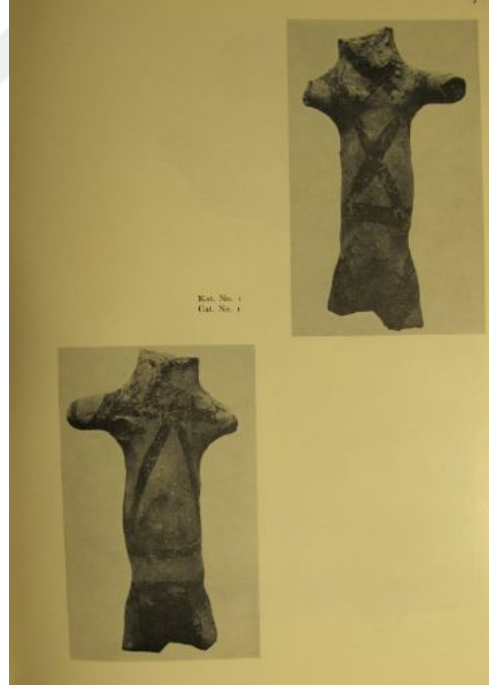
Kaynak: Helmut Brückner, Alexander Herda, Marc Müllenhoff, Wolfgang Rabbel ve Harald Stümpel, “Der Löwenhafen von Milet – eine geoarchäologische Fallstudie*”, **Häfen und Hafenstädte im östlichen Mittelmeerraum von der Antike bis in byzantinische Zeit. Neue Entdeckungen und aktuelle Forschungsansätze Harbors and Harbor Cities in the Eastern Mediterranean from Antiquity to the Byzantine Period: Recent Discoveries and Current Approaches** (Eds. Sabine Ladstätter – Felix Pirson – Thomas Schmidts), Band 2, İstanbul, 2011, s. 776.

Şekil 70: Erythrai Antik Kenti

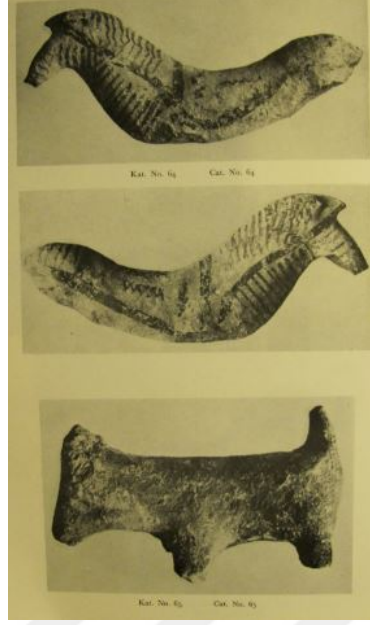
Kaynak: Gençler-Güray, s.68.

Şekil 71: Erythrai insan figürini

Kaynak: Bayburtluoğlu Levha I/1,2.

Şekil 72: Erythrai at figürini

Kaynak: Bayburtluoğlu XXXVI/1,2.